

Centrum pro ekonomiku a politiku

Měříme správně HDP?

Sborník textů

*Jan Fischer, Stanislava Janáčková, Miroslav Singer
Stanislava Hronová, Richard Hindls, Eva Zamrazilová
Karel Dyba, Vladimír Tomšík, Jan Kubíček
Jakub Fischer Kirsten Lommatzschová
Vladimír Benáček*

Marek Loužek (ed.)

č. 39/2005

cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva	7
A. Texty ze semináře „Měříme správně HDP?“ (29. 3. 2005)	
<i>Jan Fischer: Problémy měření HDP</i>	11
<i>Stanislava Janáčková: HDP je nedokonalý ukazatel</i>	21
<i>Miroslav Singer: Srovnání temp hospodářského růstu</i>	29
B. Doplnkové texty	
<i>Jan Kubíček – Vladimír Tomšík: Alternativní pohled na odhad vývoje ekonomiky</i>	57
<i>Richard Hindls – Stanislava Hronová: Poznámky k měření HDP</i>	69
<i>Eva Zamrazilová: Obrácení statistického paradoxu?</i>	73
<i>Karel Dyba: Mýtus transformačního poklesu</i>	77
<i>Vladimír Benáček: Zkreslení HDP v průběhu transformace</i>	87
<i>Kirsten Lommatzschová: Pomalý český růst může být statistickou iluzí</i>	105
<i>Jakub Fischer: Ke čtvrtletním odhadům vývoje HDP</i>	113

Vydává CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
www.cepin.cz
tel. a fax: 222 192 406
e-mail: e-mail: cep@cepin.cz
Editor: PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D.
Sazba: Vladimír Vyskočil - KORŠACH
Tisk: PBtisk Příbram
Vydání první

ISBN 80-86547-42-6

Ekonomika, právo, politika č. 39/2005
ISSN 1213-3299

Mediální partner **ihned.cz**

Předmluva

Diskuse, která se v posledním roce rozvinula na stránkách českých odborných časopisů, zda správně měříme růst HDP, byla podnětná. Bylo vysloveno podezření, že český hospodářský růst je dlouhodobě podhodnocován. Pokud by to byla pravda, mělo by to závažné důsledky nejen pro statistiku a pro hospodářskou politiku, ale i pro politiku (a hodnocení jednotlivých vlád) vůbec. O tom, zda jde o statistické chyby dílčí nebo systematické, pojednává nový sborník Centra pro ekonomiku a politiku.

V části A uveřejňujeme vystoupení na semináři z 29. března 2005. Předseda Českého statistického úřadu **Jan Fischer** rozebral problémy odhadu vývoje hrubého domácího produktu v kontextu národních účtů. Poradkyně prezidenta republiky **Stanislava Janáčková** vyslovila hypotézu, že český růst je podhodnocován, protože nezaznamenává růst kvality zboží. Viceguvernér ČNB **Miroslav Singer** argumentuje, že přepočítáme-li HDP na eura, česká ekonomika roste rychleji.

Do části B jsme zařadili další zajímavé texty k měření HDP. **Jan Kubíček** a **Vladimír Tomšík** z Newton Holding nabízejí alternativní pohled na odhad vývoje ekonomiky. **Richard Hindls** a **Stanislava Hronová** připojují některé poznámky k měření HDP. Podle **Evy Zamrazilové** z Komerční banky dochází k převrácení situace z 80. let: zatímco tehdy byl růst české ekonomiky nadhodnocován, dnes je naopak podceňován.

Bývalý ministr hospodářství v letech 1992–96 **Karel Dyba** vyvrací mýtus transformačního poklesu. Přetiskujeme loňský článek v Ekonomu od **Kirsten Lommatzschové** z Německého institutu pro ekonomický výzkum, podle níž je pomalý český růst statistickou iluzí. **Vladimír Benáček** z FSV UK vysvětluje, proč docházelo ke zkreslování HDP v průběhu transformace. **Jakub**

Fischer z Vysoké školy ekonomické přináší sofistikovaný pohled statistika na čtvrtletní odhady vývoje HDP.

K otázce, zda nebyl český hospodářský růst v průběhu transformace podhodnocován a zda není zkreslován i v současnosti, se bude zřejmě i v budoucnu naše odborná veřejnost vracet. To, že je hrubý domácí produkt ukazatel nedokonalý, je jasné. Otázkou je, zda máme ukazatel lepší. Věřím, že nový sborník Centra pro ekonomiku a politiku přispěje k vytříbení argumentů a obohatí naši odbornou debatu.

Václav Klaus

V Praze, 27. května 2005

A

*Texty ze semináře
„Měříme správně HDP?“*

(29. 3. 2005)

Problémy měření HDP

Jan Fischer

předseda Českého statistického úřadu

Měření (a interpretace) agregátů národních účtů je v současné době vysoce aktuálním tématem (o čemž svědčí i řada statí publikovaných v poslední době); nabízíme k němu několik poznámek, úvah a zamyšlení k tomuto tématu. Zopakujme, že hrubý domácí produkt (HDP) je souhrnným makroekonomickým agregátem, který vyjadřuje hodnotu zboží a služeb vyrobených resp. poskytnutých na ekonomickém území a který je vnímán jako nejsouhrnnější agregát výroby.

Z tohoto důvodu jsou odhady HDP v předním zájmu tvůrců hospodářské politiky i ekonomických analytiků. Vzhledem k tomu, že vývoj HDP je (někdy poněkud přehnaně) považován za měřítko úspěšnosti vlády, jsou jeho odhady sledovány i médií a (nejen odbornou) veřejností. Naproti tomu je jak pro dodavatele, tak i pro uživatele hrubý domácí produkt jedním z nejsložitějších ukazatelů, které současná statistika sleduje. Důvody, proč tomu tak je, a úskalími spojenými s odhadováním HDP, se chceme zabývat právě v následujícím textu.

V první řadě je třeba si uvědomit, že hrubý domácí produkt, stejně jako většina statistických ukazatelů, není *měřen*, ale *odhadován*, přičemž tento odhad je založen na řadě výběrových zjišťování, odhadů, dopočtů, použití bilančních technik. Jakkoli název disciplíny „národní účetnictví“ může evokovat představu o opaku, o jakémsi mechanickém sčítání údajů z kompletní sestavy účtenek¹, je nutné si uvědomit, že výběry, odhady a dopočty,

1) O relevanci této představy mechanického sčítání v širší veřejnosti svědčí postupy některých knihovníků, kteří knihy věnované národnímu účetnictví nabízejí ve stejných policích jako knihy věnované finančnímu, nákladovému či mzdovému účetnictví.

kteře jsou základním nástrojem sestavování účtů, nutně generují řadu chyb (výběrových i nevýběrových).

Z tohoto pohledu jsou roční i čtvrtletní odhady pouze aproximací skutečnosti, přičemž diskutovat je možné o tom, nakolik těsně se takový odhad skutečnosti (produkt) přibližuje. Z toho důvodu považujeme za přiměřenější důsledně používat termín „odhadování (hrubého domácího produktu)“ místo pojmů „výpočet“ či dokonce „měření“, a to nejen pro (ex ante) prognózování a předpovídání, ale i pro odhadování ex post. Mimo rámec tohoto textu ponecháváme diskusi, zdali právě hrubý domácí produkt je oním základním makroekonomickým ukazatelem, který nejlépe charakterizuje vývoj domácí ekonomiky, či zdali mají být pro hodnocení ekonomiky používány ukazatele jiné (reálný důchod apod.), resp. zda není vůbec vhodnější opírat se o celé soustavy ukazatelů.

1. HDP jako součást systému národních účtů (SNA)

Statistický ukazatel hrubý domácí produkt je jedním z výstupních agregátů systému národních účtů (SNA). Tento je makroekonomický statistický model, používány ke komplexnímu zachycení národního hospodářství (byť ve zjednodušené, modelové podobě), prolíná celou ekonomiku, přičemž využívá vstupy prakticky z celého národního hospodářství. Takto do něj vstupují odhady produkce zboží a služeb ve všech odvětvích a sektorech národního hospodářství, odhady cenového vývoje, zaměstnanosti, mezd, odhady velikosti transakcí rozdělování a přerozdělování (v peněžní i naturální podobě) jak uvnitř národního hospodářství, tak i ve vztazích s nerezidenty, odhady konečné spotřeby, investic, odhad zahraničního obchodu zboží a služeb včetně tolik diskutovaných směnných relací, finančních transakcí, stavu a pohybu nefinančních a finančních aktiv a finančních závazků apod. Tento komplexní systém s řadou vstupů pak má několik výstupních agregátů, které ve standardu ESA 1995 (viz dále) zpravidla odpovídají saldům jednotlivých účtů a podúčtů; (jen) jedním z nich je hrubý domácí produkt.

Z hlediska jednotlivých výstupních agregátů je nezbytná jejich srovnatelnost nejen v čase, ale i prostorově v mezinárodním měřítku, kromě jiných už z toho důvodu, že od výše hrubého národ-

ního důchodu jsou odvozovány platby do Evropské unie a OSN, na výši HDP závisí nárok na čerpání ze strukturálních fondů, sekundární poměrový ukazatel založený na HDP je jedním z tzv. maastrichtských kritérií apod. Z tohoto hlediska je třeba říci, že Český statistický úřad plně respektuje mezinárodní metodologické standardy: základním je European System of Accounts – ESA 1995², který je určený pro země Evropské unie a který je konformní se standardem System of National Accounts (SNA) 1993 doporučeným Hospodářskou a sociální radou OSN členskými zeměmi. Dále úřad respektuje Eurostatem doporučenou klasifikaci sektorů, odvětví, transakcí atd. Speciální příručka je věnována cenovým přepočtům (2001).

Česká praxe sestavování národních účtů byla podrobena přezkoumání orgány OECD v letech 1996–1997³, poté v roce 2000 orgány Eurostatu, kdy byl sestaven pracovní materiál „Úplnost zachycení ekonomiky v národních účtech České republiky“ (květen 2000) a sestavena zpráva „Pilot Project on Exhaustiveness – Czech Republic; Final Report by E. Dalgaard“. V současné době se pracuje na obsáhlé metodologické publikaci „Gross National Income“ podle zadání Eurostatu; první část bude hotova koncem tohoto pololetí, druhá část koncem prvního pololetí 2006 (celkový rozsah cca 400 stran). V loňském roce se sestavováním čtvrtletních a ročních národních účtů zabývaly postupně dvě tuzemské auditorské skupiny, které vedla prof. Stanislava Hronová z Fakulty informatiky a statistiky VŠE. Žádná revizní zpráva neobsahovala výhrady ke kvalitě prezentovaných informací. Podívejme se nyní na jednotlivá úskalí spojená se sestavováním národních účtů a tím i s odhadováním hrubého domácího produktu.

2. Periodicita sestavování národních účtů

Jedním z komplikujících prvků je *periodicita* sestavování národních účtů. Vzhledem k požadavkům kladeným na odhady HDP (mimo jiné na přesnost, úplnost, rychlost) a k praktické nesplni-

2) Council Regulation (EC) No 2223/96 of 25 June 1996 on the European system of national and regional accounts in the Community; český překlad z května 1996 resp. 2000 (cca 660 stran)

3) Na základě toho vznikla publikace Národní účty 1993–1994: Zdroje, metody a výpočty, ČSÚ-OECD, Praha 1997.

telnosti všech požadavků na přijatelné hladině zároveň se národní účty (a tím i odhady HDP) sestavují zvláště v roční a zvláště ve čtvrtletní periodicitě. Zatímco roční účty akcentují přesnost a úplnost, jsou sestavovány s ohledem na potřebu popisu strukturálních vztahů v ekonomice a k dispozici jsou se značným zpožděním, čtvrtletní účty mají zachytit konjunkturální vývoj a měly by být k dispozici v co možná nejkratším čase po skončení období. Ve čtvrtletních účtech je potlačena váha požadavku přesnosti a tyto účty jsou sestavovány ve zkrácené podobě (přitom je třeba uvést, že čtvrtletní odhady sestavované pomocí důchodové metody zatím nejsou publikovány; jejich zveřejnění se poprvé předpokládá 9. prosince 2005).

Standardní metodologie se týká ročního období, pro kratší období existuje obecné doporučení, aby se předběžné čtvrtletní odhady opíraly o nákladově (pro statistickou službu i respondenty) přiměřené zjednodušení - v tom se přístupy jednotlivých statistických úřadů mohou lišit, připouštějí se i ekonometrické aplikace. I když úřad využívá výběrové metody zjišťování, realizace stávající metodiky čtvrtletních předběžných odhadů HDP ČR patří mezi nákladově náročné varianty, protože prakticky je zmenšeninou aplikace roční metodiky. To umožňuje vytvářet bez dalších průtahů i roční předběžné odhady, jež jsou dále zpřesňovány pomocí podrobnějších statistik.

Zatím si však netroufáme přejít k matematicko-statistickým aproximativním metodám, protože za současného, zřejmě až nadměrného připisování významu tomuto čtvrtletnímu odhadu by velikost následných oprav předběžných odhadů pořízených levnějšími způsoby mohla ohrozit důvěryhodnost ČSÚ. Až u odborné veřejnosti převládne názor, že odchylka předběžného odhadu od skutečnosti o cca 0,5 procentního bodu (oběma směry) není nesporným svědectvím o nekvalitní práci úřadu, potom bude možné otevřít cestu k využívání méně nákladných metod jeho propočtu. (Postupnému zpřesňování čtvrtletních odhadů a velikostem jejich následných zpřesnění se věnujeme v závěru této stati.)

Jakkoli jsou čtvrtletní a roční účty sestavovány víceméně nezávisle (ať už jsou čtvrtletní účty sestavovány na bázi zjišťování nebo na bázi modelování), vždy musí být zajištěna koherence (dříve

publikovaných) čtvrtletních a (později publikovaných) ročních účtů. V praxi je tato koherence zajištěna tak, že nejdříve, současně s odhady za poslední čtvrtletí roku je odhad ročního HDP konstruován jako součet čtvrtletních odhadů. V návaznosti na postupný proces sestavování ročních účtů (předběžná sestava, semidefinitivní sestava, definitivní sestava) jsou pak čtvrtletní účty upravovány tak, aby v každém okamžiku součet čtvrtletních odhadů byl roven odhadu ročnímu (a to jak za celé národní hospodářství, tak za jednotlivé složky odvětvové i výdajové metody) s tím, že tato rovnováha musí platit jak v běžných, tak ve stálých cenách (opět jak pro celý agregát, tak i pro jeho složky).

3. Tři metody odhadu HDP, tři odlišné zdroje dat

Na rozdíl od řady předmětných statistik je hrubý domácí produkt odhadován na základě tří přístupů (metod) současně, jejichž popis lze nalézt například v (Hronová, Hindls, 2000). Považujeme nicméně za nezbytné připomenout, že výrobní (odvětvová) a výdajová (spotřební) metoda jsou na sobě prakticky nezávislé, a to zejména z hlediska odlišných zdrojů vstupních dat. Na jedné straně jsou k dispozici (odvětvově a sektorově členěné) odhady o produkci a mezispotřebě zjišťované (v běžných cenách) čtvrtletním/ročním výkazem, na straně druhé jsou spotřební metodou využívány odhady ze statistik rodinných účtů, maloobchodních prodeje, výdajů vladních institucí, neziskových institucí, ze statistik investic či údaje statistiky zahraničního obchodu.

Je zřejmé, že využití těchto dvou, zcela odlišných, světů nutně musí vést (při uvážení byť jen výběrových chyb) ke dvěma různým odhadům (v rovině absolutních i relativních ukazatelů). Přitom ale odborná veřejnost očekává pouze jeden odhad, což úřad naplňuje zveřejňováním „odhadu tvorby a užití hrubého domácího produktu“. Od původních „dvou odhadů“ k odhadu jedinému je nicméně potřeba urazit poměrně dlouhou a obtížnou cestu tzv. bilancování tvorby a užití. V rámci bilancování je třeba i na úrovni odhadů dosáhnout rovnováhy mezi tvorbou a užitím, která je teoreticky nastolena definičně a která je koneckonců jedním ze základních stavebních kamenů systému národních účtů.

Uvedený proces bilancování spočívá v posouzení (ze strany sestavovatele) „kvality“ vstupních dat pro jednotlivé metody, neboli

dochází k expertní úpravě odhadů jednotlivých transakcí a sald v největší míře u těch částí, které jsou považovány za „nejměkčí“ a u nichž sestavovatel předpokládá největší chyby plynoucí z výběrů a dopočtů. Tento přístup vychází z přesvědčení sestavovatele účtů, že je schopen lépe než uživatelé posoudit získaná vstupní data a použité metody v jednotlivých přístupech pro odhadování; jinou, spíše teoretickou, možností by bylo publikování obou (navzájem se lišících) odhadů a z toho plynoucího bilančního rozdílu (statistické diskrepance)⁴.

Na tomto místě připomeňme, že tohoto alternativního přístupu bez velkého odporu uživatelů využívá například Česká národní banka, když při sestavování platební bilance mezi součet sald běžného účtu, kapitálového účtu a finančního účtu na straně jedné a změnu devizových rezerv na straně druhé (mezi nimiž platí obdobná, definiční rovnost) vkládá diskrepanční položku Chyby a opomenutí.

Zvláštní kapitolu související s odhady hrubého domácího produktu výrobní metodou tvoří požadavek koherence s odvětvovými indikátory, formálně vznesený mimo jiné ve standardu ESA 1995, přičemž pozornost je třeba věnovat zejména koherenci s odvětvovými statistikami průmyslu a stavebnictví; základními konjunkturními indikátory jsou index průmyslové produkce a dva indexy stavební produkce ve stavebnictví. Indexy průmyslové produkce a indexy stavební produkce přitom nepatří mezi „stavební kameny“ či „polotovary“ využívané při propočtech hrubé přidané hodnoty vzniklé v těchto odvětvích.

4. Požadavek úplnosti

Dalším úskalím spojeným s odhadováním hrubého domácího produktu a jeho vývoje je požadavek úplnosti, tj. zachycení tzv. stínové (někdy označované jako šedé) ekonomiky. Odhadům stínové ekonomiky, které jsou zakomponovány do propočtů HDP, je věnována stať (Ondruš, 2001); dodatečné započítání odhadů stínové ekonomiky bylo příčinou jedné z větších retrospektivních

⁴) Jiné bilanční rozdíly, a to jak na straně zdrojů, tak na straně užití, vznikají v důsledku přepočtu do stálých cen pomocí tzv. zřetězených indexů, o nichž bude pojednáno v další části textu; tyto bilanční rozdíly publikovány jsou.

revizí řad českých makroagregátů počátkem tohoto století. Vedle výrobní metody, jejíž výsledky se projeví jako dominantní, se pro propočet HDP používá také metoda spotřební.

Největší problémy vznikají při kompletování statistik investic, protože selhává uplatňování velikostního kritéria (počet zaměstnanců) při oslovování relevantních respondentů (developerská kancelář může i s počtem menším než pět lidí uskutečňovat miliardové projekty). Obdobně je třeba odhadnout například (nepřiznané) výnosy v restauracích na straně jedné a náhrady zaměstnancům, pracujícím obvykle formálně za minimální mzdu na straně druhé (přitom ponecháváme stranou spropitné, které například ve Spojených státech je – z daňových důvodů – velmi diskutovanou otázkou a jsou zde konstruovány poměrně sofistikované odhady jeho výše).

5. Přepočty HDP do stálých cen, deflátoři

Národní účty jsou sestavovány v běžných cenách a jedním z úskalí spojeným se sestavováním odhadů reálného vývoje ekonomiky je proto přepočet do stálých cen tak, aby hodnocení vývoje ekonomiky bylo očištěno od cenových vlivů. Pro přepočty produkce, mezispotřeby a částí HDP podle výdajové metody z běžných do stálých cen (tzv. dvojitá deflace) se využívají běžně sestavované a zveřejňované cenové indexy, avšak po úpravě, kterou pracovně označujeme jako „paaschizaci“.

Zatímco cenové indexy jsou postaveny podle Laspeyresovy formule souhrnného cenového indexu na stálých vahách, deflátoři, které jsou na cenových indexech postaveny, využívají váhy aktuální, vyplývající ze skutečně dosažených obrátů v daném (běžném) období. Na základě toho pak objemový index hrubého domácího produktu vzniká jako objemový index Laspeyresova typu, takže hovoříme například o vývoji HDP „ve stálých cenách roku 1995“, tj. v cenách základního období (otázku zřetězených indexů prozatím ponechme stranou).

Uvedený postup tzv. paaschizace prakticky znamená, že deflátor vzniká zprůměrováním dílčích cenových indexů, jejichž hodnoty se nemění, ale mění se jejich váhy. Pro získání přiměřeného vyjádření částek ve stálých cenách je paaschizace z naznačeného

důvodu nezbytná, nicméně problémem pro řadu uživatelů je problémem rozdíl mezi původním cenovým indexem a implicitním deflátorem, který je indexem vahově aktualizovaným. To může u některých uživatelů vyvolávat dojem, že statistika nepostupuje transparentně. Rozsahy vahových aktualizací bohužel nejsou předvídatelné, a proto není možné uvádět *ex ante* jejich konkretizace. Dodatečné vysvětlování těchto rozdílů hraničí s otázkou důvěry ke kvalitě práce státní statistické služby a proto se prakticky neprovádí (výjimkou mohou být mimořádně velké rozdíly). Názorně je toto možné vidět na příkladě indexu směnných relací a směnných relací vypočtených pomocí implicitních deflátorů.

Z hlediska interpretace vývoje ve stálých cenách další komplikace nastává z důvodů využívání tzv. zřetězených indexů (chain indices) při přepočtu do stálých cen. V rámci tohoto přístupu, který úřad používá od druhé poloviny roku 2004, nejsou hodnoty jednotlivých ukazatelů vstupujících do výpočtu HDP (odvětvovou i výdajovou metodou) přepočítávány z běžných cen do cen základního roku, ale pouze do cen roku předchozího. Tento přepočet je dále proveden pro hodnoty těchto ukazatelů v minulých letech, opět do cen období, která o rok předcházejí danému běžnému období. V cenách předchozího roku je pak pro každý rok HDP vypočten jako součet odvětvových přidaných hodnot resp. složek výdajové metody.

Podílem HDP v běžných cenách a v cenách předchozího roku získáme implicitní meziroční deflátor HDP; s využitím těchto deflátorů pro jednotlivá období pak přepočteme hodnotu HDP do cen těch období, která více než o rok předcházejí běžnému období. Tím je na jedné straně zamezeno zastarávání váhového schématu při přepočtu do stálých cen časově vzdáleného období, používaného při klasické bazické metodě, a zároveň jsou do cenových propočetů zahrnuty strukturální změny v ekonomice (podrobněji viz Šilhanová, 2003).

Na straně druhé však součet jednotlivých složek v cenách období, která více než o rok předcházejí běžnému období, není roven souhrnnému deflovanému agregátu a dochází tak ke vzniku bilančních rozdílů; tyto bilanční rozdíly přitom v různé výši vznikají jak na straně zdrojů, tak na straně užití. To poněkud komplikuje následnou analýzu výstupů ve stálých cenách, neboť kro-

mě samotného, těžko interpretovatelného bilančního rozdílu je například omezena využitelnost populární analýzy příspěvků faktorů k růstu (přesněji ke změně) HDP.

U čtvrtletních účtů jsou v manuálu MMF k národním účtům⁵, na který odkazuje Příručka pro cenová a objemová měření⁶, uvažovány tři variantní postupy přepočtu do stálých cen. Jejich podrobný popis včetně číselné ilustrace je možné nalézt například v publikaci (Fischer Jakub, Zelený, 2004); ČSÚ pro sestavení čtvrtletních odhadů HDP používá metodu ročního přesahu (Annual Overlap).

6. Revize HDP

Posledním tématem, palčivým pro řadu uživatelů odhadů HDP, je téma revizí. Toto téma vychází ze základního dilematu, tj. zdali jednou sestavenou řadu nechat „doživotně“ tak, jak byla poprvé publikována (za cenu omezení srovnatelnosti v čase, neboť každá řada by vznikala v „podmínkách své doby“ a nebyla by aktualizována například s přihlédnutím k nové metodice), nebo zda dříve publikované odhady měnit a tím „přepisovat historii“.

V oblasti odhadů hrubého domácího produktu se světová i evropská praxe přiklání jednoznačně k druhé naznačené možnosti. Díky revizím můžeme být v daném okamžiku co nejbližší odhadované skutečnosti; i proto je třeba „naučit se s revizemi žít“ a nepřeceňovat význam prvních odhadů vývoje HDP. Typologii revizí se věnují například C. Carson et al. (2004).

V české praxi dochází k revizím nejčastěji z titulu změn konceptů a definic a dále následkem lepších datových zdrojů, získaných dodatečně (odhad se v tomto případě zpravidla upravuje při zveřejnění odhadů za nejbližší následující čtvrtletí).

Z hlediska politiky revizí došlo v Českém statistickém úřadě ke značnému posunu, ať už jde o dopředu stanovený harmonogram zveřejnění revizí nebo o péči věnovanou analýzám revizí (Fischer Jakub, 2004).

5) Quarterly National Accounts Manual - Concepts, Data Sources and Compilation (2001).

6) Handbook on Price and Volume Measures (2001).

7. Závěr

Sestavování národních účtů a z nich vyplývající konstrukce odhadů vývoje HDP patří k nejsložitějším činnostem prováděným Českým statistickým úřadem. Přesto se zdá, že se daří proplovat řadou nástrah a úskalí, která na sestavovatele účtů čekají, což nic nemění na skutečnosti, že se jedná o model, který se neustále rozvíjí a existuje značný prostor pro další zdokonalování. Toho si je ČSÚ vědom. Na druhé straně složitost metod a technik sestavování národních účtů a odhadu hrubého domácího produktu jsou názorným svědectvím, že současná státní statistika (kdekoli na světě) je uměním možného, je úsilím o co nejlepší přiblížení zobrazované skutečnosti.

Literatura:

- Carson, C., Khawaja, S., Morrison, T. K.: Revisions Policy for Official Statistics: A Matter of Governance. Washington, 2004
- Council Regulation (EC) No 2223/96 of 25 June 1996 on the European system of national and regional accounts in the Community. Official Journal L 310, 30/11/1996 P. 0001-0469
- Fischer, Jakub, Kociánová, S.: Čtvrtletní odhady hrubého domácího produktu. Dokumentace cenových přepočtů a revizí. Interní materiál ČSÚ. Praha, ČSÚ 2003.
- Fischer, Jakub, Zelený, M.: Příklady ze sociálně hospodářské statistiky. Praha, Nakladatelství Oeconomica 2004.
- Fischer, Jakub: Stabilita čtvrtletních odhadů hrubého domácího produktu ČR. Politická ekonomie č. 3/2004.
- Handbook on Price and Volume Measures. European Commission, 2001.
- Handbook on Quarterly National Accounts. Eurostat, 1999, Chapters 14-15.
- Hronová, S., Hindls, R.: Národní účetnictví – koncept a analýzy. Praha, C. H. Beck 2000
- Jílek, J., Vojta, M.: Koherence krátkodobých indexů produkce a indexů hrubé přidané hodnoty ČR za vybraná odvětví v letech 1998-2001. Statistika č. 11-12/2002.
- Ondruš, V.: Revize časové řady agregátů za léta 1990-1995 v souvislosti s přechodem na metodiku ESA 1995. Statistika č. 7/2000.
- Ondruš, V.: Zachycení skryté ekonomiky v národních účtech kandidátských zemí. Statistika, č. 6/2001.
- Quarterly National Accounts Manual – Concepts, Data Sources and Compilation. May 2001, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/qna/2000/textbook/index.htm>
- Šilhanová, Š.: Řetězové metody v národních účtech. Statistika č. 1/2003.

HDP je nedokonalý ukazatel

Stanislava Janáčková

poradkyně prezidenta republiky

Tento text je reakcí na diskusi, která se v loňském roce rozpoutala kolem tří navzájem souvisejících témat: za prvé, kolem správného měření růstu hrubého domácího produktu; za druhé, kolem dopadu zlepšujících se reálných směnných relací na růst HDP; a za třetí kolem tempa, kterým česká ekonomika dohání vyspělejší země Evropské unie.

Diskuse o správném měření HDP se může jevit jako velmi technická – ale přitom má velmi důležité širší souvislosti. Je zřejmé, že alespoň u části analytiků, nejde o technický nebo metodologický zájem, ani o lacinou kritiku ČSÚ. Diskuse se spíše zrodila z pocitu, že česká ekonomika si v posledních 10-15 letech vedla lépe, než se zdá. Lépe, než se to jeví podle standardních statistických údajů – tedy podle hrubého domácího produktu a tempa jeho růstu.

Výsledkem byla série článků, které navrhovaly alternativní pohledy na náš ekonomický růst. Navrhovaly „přepočítat HDP“ tak, aby lépe odrážel náš skutečný vývoj. Jejich východiskem bylo přesvědčení, že náš reálný růst je systematicky podhodnocován tím, že oficiální údaje nedostatečně berou v úvahu růst kvality.

Technicky vzato se tento problém koncentruje do deflátorů pro výpočet reálného HDP. Jde o to, že růst cen, který měříme jako inflaci, ve skutečnosti může zčásti odrážet zvýšení kvality výrobků a služeb – a pak se samozřejmě nejedná o skutečnou inflaci, ale o něco, čemu bychom mohli dát pracovní název fiktivní inflace. Růst kvality by se normálně měl započítat do reálného růstu ekonomiky. Ale v důsledku obtížného rozpoznání se může skrýt v cenových indexech – jako jsou právě deflátoři HDP – a pak je inflace nadhodnocena a reálný růst ekonomiky je podhodnocen.

1. HDP v „eurovém vyjádření“

V této souvislosti několik autorů navrhlo alternativní „eurové vyjádření“ našeho ekonomického růstu. Konkrétně navrhli nejprve převést český nominální HDP pomocí běžného kurzu na eura – a poté očistit jeho růst ne o naši inflaci, ale o inflaci v eurozóně. Tomu pak říkají „vyjádření ve stálých eurech“. Takový ukazatel by podle nich signalizoval daleko rychlejší růst české ekonomiky.

Kdykoli nám někdo navrhuje alternativní, nestandardní ukazatele, měli bychom přemýšlet, zda by totéž nešlo vyjádřit v rámci standardní teorie, pomocí standardních ekonomických termínů. A v tomto případě to nejenom jde, ale také se tímto postupem jasněji ukáže, jak tyto návrhy posuzovat.

Je celkem jasné, proč navrhovaný propočít přes běžná eura, s očištěním o „eurovou“ inflaci, může udávat vyšší tempo růstu české ekonomiky. Je to proto, že zahrnuje do hospodářského růstu i něco, co se standardní statistické metody právě snaží pečlivě vyloučit. Totiž, část vlivu inflace a vliv kurzových pohybů.

Pokud se náš nominální růst očistí o inflaci v eurozóně a ne o naši inflaci, de facto se připočte k reálnému růstu náš inflační diferenciál: v obdobích, kdy je u nás inflace vyšší než v eurozóně, se tím náš růst opticky zvýší. Samozřejmě opačný efekt to má v obdobích, kdy je náš inflační diferenciál naopak záporný. Ale i záporný inflační diferenciál může být přehlušen druhým faktorem: Za druhé se totiž do reálného růstu zahrne také vliv nominálního zhodnocení koruny. Čím je kurz koruny k euru silnější, tím vyšší HDP v tzv. eurovém vyjádření dostaneme.

Součet inflačního diferenciálu a nominálního zhodnocení koruny ale není nic jiného, než reálné zhodnocení koruny. Jinými slovy, navrhované „tempo růstu v eurovém vyjádření“ vlastně obsahuje kromě standardního tempa růstu ještě také přínos reálného zhodnocení koruny. Sčítá náš reálný růst dohromady s reálným zhodnocením kurzu, které je ovšem svou podstatou veličinou nominální. Za stávajících okolností bychom takto skutečně dostali vyšší údaj o našem tempu růstu. Pokud by se ovšem koruna začala naopak reálně znehodnocovat, byl by výsledek opačný.

Co říci na to, že se v navržených alternativních propočtech reálné zhodnocení koruny de facto zahrnuje do našeho růstu?

Pravda je, že reálné zhodnocení koruny samo o sobě nám skutečně může o vývoji české ekonomiky něco příznivého říkat. Může být signálem dohánění – za určitých podmínek.

Za prvé musí jít o dlouhodobější reálné zhodnocování a ne o náhlý výkyv kurzu. Za druhé se musíme dívat i na vývoj bilance obchodu zbožím a službami. Příznivé je jenom takové reálné zhodnocení koruny, které je udržitelné – které nesnižuje konkurenceschopnost, nevede ke zhoršování vnější rovnováhy ekonomiky.

Takové reálné zhodnocování samozřejmě nezvyšuje fyzický objem vytvořeného HDP v tunách a kusech – zvyšuje ale jeho „eurovou hodnotu“. V tom smyslu, že stejný počet „našich“ tun a kusů můžeme vyměnit za stále větší počet „zahraničních“ tun a kusů. A to se také s velkou částí HDP děje, v našem zahraničním obchodě. K „zaplacení“ našich dovozů stačí menší fyzický objem vývozu. V tomto smyslu reálné zhodnocování koruny skutečně zvyšuje naše bohatství.

Ale jak to odrazit v ekonomických ukazatelích? Můžeme reálné zhodnocení koruny prostě připočítat k reálnému růstu HDP? To bychom přinejmenším museli nejdříve dokázat, že to co přičítáme je právě onen nezachycený růst kvality, který do by do reálného růstu správně patřil. Že tedy reálné zhodnocení koruny je v plném rozsahu založeno na růstu kvality. Že se tady přesně řeší to zkreslení, které může nastat vlivem nepřesných deflátorů HDP.

Avšak růst kvality je jen jedním z faktorů, na kterých reálné zhodnocení koruny stojí. Je samozřejmě pravda, že reálné zhodnocování koruny nesporně s růstem kvality souvisí. Že právě kvalitou zčásti vysvětlíme, proč si zahraniční zákazníci zdražování českého zboží dají líbit. A je jedno, zda se zlepšily měřitelné parametry kvality, nebo zda české zboží prostě už přestalo být považováno za „šunt z východu“. Kvalita tady určitě hraje roli. Problém je ale v tom, že není jediným vysvětlením. Může tu jít také o lepší přizpůsobení struktury vývozu zahraniční poptávce, nebo o změnu zahraničních cenových relací. Vliv může mít také to, že se zahraniční zákazník prostě cítí být bohatší a vyšší cena našeho zboží mu tolik nevadí (např. když vzroste hodnota akcií, nemovitostí nebo jiného jeho majetku). Zkrátka, větší tolerance k růstu

našich exportních cen – a tedy udržitelné reálné zhodnocování – může mít kromě kvality i řadu dalších zdrojů.

Z tohoto důvodu návrhy „upřesnit“ růst HDP tím, že se k němu připočte reálné zhodnocení koruny – jakožto údajný nezachycený růst kvality – nejsou zcela korektní. Jinými slovy, dostali bychom se v podstatě z bláta do louže. Standardní ukazatele trpí tím, že neumíme o růst kvality úplně dokonale očistit deflátoři HDP. Navrhované alternativní propočty zase za růst kvality mohou vydávat i takové vlivy, které s kvalitou nesouvisí. A takové vlivy nemůžeme započítávat do našeho reálného růstu.

2. Vývoz v „eurovém vyjádření“

To co zde bylo řečeno, platí i pro návrhy použít „růst v eurovém vyjádření“ alespoň jenom pro vývoz. Tedy vyjádřit aspoň vývoz v eurových cenách, očištěných o inflaci v eurozóně. Tyto návrhy jsou motivovány poněkud paradoxním negativním vlivem, který má na růst našeho HDP zlepšování reálných směnných relací.

Tato situace, kdy naše vývozní ceny rostou rychleji než ceny dovozní, vede k tomu, že čistý vývoz, přepočtený pomocí deflátorů do stálých cen, je stále více záporný. Zahraniční obchod nám potom vlastně „ukrajuje“ z celkového růstu HDP. Pokud by byl růst vývozních cen plně založen na růstu kvality, šlo by tento problém skutečně odstranit vyjádřením vývozu v eurech, s očištěním o inflaci v eurozóně. Ale opět je tady stejný problém: na jedné straně standardní deflátor exportu může podcenit jeho reálný růst, protože nezapočte celý růst kvality. Ale na druhé straně tzv. „eurové vyjádření“ zase kromě růstu kvality může započíst i jiné vlivy, které s naším růstem vůbec nesouvisejí.

3. Otázky dohánění

Snahy o alternativní propočty růstu se samozřejmě promítají i do otázky, jak rychle vlastně doháníme vyspělejší země Evropské unie. A zde se nám naskytá možnost do jisté míry ověřit tezi o nedostatečích deflátořích HDP pomocí jinak počítaných ukazatelů.

Standardním nástrojem pro mezinárodní srovnávání ekonomických úrovní je tzv. parita kupní síly. Je to hypotetický kurz, který eliminuje rozdíly cenových hladin mezi zeměmi. Umožňuje

z našeho HDP přímo vypočítat, na jaké relativní ekonomické úrovni se česká ekonomika nachází, např. vůči průměru eurozóny. A odvodit z toho i naše tempo dohánění.

Někteří zastánci tzv. alternativních propočtů navrhuji i tady raději použít tzv. „HDP v eurovém vyjádření“. To samozřejmě vypadá velmi lákavě. Místo složitých propočtů parity kupní síly by bylo určitě jednodušší srovnávat úroveň všech světových ekonomik prostým přepočtem jejich HDP do jedné měny – např. eura – v běžném nominálním kurzu. A v tomto přepočtu, po očištění o eurovou inflaci, potom vyjadřovat a srovnávat také jejich růst. Standardní postupy ale toto nedělají, z velmi dobrých důvodů.

Znovu bychom totiž sčítali dohromady výsledky dvou odlišných procesů, tak jak je známe ze standardní terminologie. Za prvé je to růst naší relativní ekonomické úrovně v paritě kupní síly. A za druhé – prostřednictvím toho eurového vyjádření růstu – by se nám tam dostalo i reálné zhodnocení koruny. Což naopak představuje růst naší relativní cenové úrovně (cenové hladiny). Z hlediska standardní terminologie by tedy zase šlo o součet dvou veličin – jedné reálné a druhé nominální. Protože růst relativní cenové hladiny je nominální veličinou. Oba procesy – tedy růst relativní ekonomické úrovně a růst relativní cenové hladiny – teď v naší ekonomice probíhají ruku v ruce a oba jsou signálem dohánění. Nemůžeme je ale prostě sčítat jako jablka a hrušky.

Podívejme se, jestli i tyto standardní ukazatele, počítané mezinárodními institucemi a jinou metodikou, mohou svědčit o nezachyceném růstu kvality. V tabulkách 1 a 2 vidíme údaje o růstu naší relativní ekonomické úrovně a relativní cenové hladiny v období 1996–2004.

Tabulka 1: Relativní ekonomická úroveň v % průměru EU-15

	1996	2004 předběžné	Zvýšení v %
Česká republika	64	65	1
Maďarsko	47	56	9
Polsko	35	45	10

Pramen: OECD

Tabulka 2: Relativní cenová hladina v % průměru EU-15

	1996	2004 předběžné	Zvýšení v %
Česká republika	37	50	13
Maďarsko	40	56	16
Polsko	43	44	1

Pramen: OECD

I když tato čísla nejsou plně srovnatelná ani v čase, ani mezi zeměmi, je i tak vidět, že česká ekonomika sice urazila určitý kus cesty, ale v důsledku propadu, který nastal v druhé polovině 90. let, na tom stále nejsme nijak moc dobře. Např. Maďarsko bylo v obou ukazatelích lepší, než my. Dále vidíme, že v případě ČR se dohánění skutečně jakoby daleko více koncentrovalo do pohybu relativní cenové hladiny. Může to být tím, že naše výchozí cenová hladina byla nejnižší z těchto tří zemí. Ale také to samozřejmě může znovu otevírat otázku, zda část toho cenového pohybu skutečně nebyla jen fiktivní inflací, a zda by se spíše neměla promítat do reálných veličin, tedy v tomto případě do růstu naší relativní ekonomické úrovně. Znamenalo by to, že propočty parity kupní síly si s kvalitou neporadí o nic lépe, než deflátoři HDP.

Ukažme si teď ještě vývoj v posledním období, tentokrát ve vztahu k průměru eurozóny a obohacený o Slovensko.

Tabulka 3: Relativní ekonomická úroveň v % průměru eurozóny

	2001	2004 předběžné	Zvýšení v %
Česká republika	62	66	4
Slovensko	46	51	5
Maďarsko	52	57	5
Polsko	42	45	3

Pramen: OECD

Tabulka 4: Relativní cenová hladina v % průměru eurozóny

	2001	2004 předběžné	Zvýšení v %
Česká republika	49	52	3
Slovensko	42	49	7
Maďarsko	49	57	8
Polsko	57	45	-12

Pramen: OECD

Zde je naše dohánění už rovnoměrněji rozděleno mezi pohyb relativní ekonomické úrovně a pohyb relativní cenové hladiny. Ale zároveň vidíme, že nás v dohánění předbíhá Slovensko a Maďarsko; naopak nejhůře je na tom Polsko.

Uvedené údaje byly vztaženy k původním 15 zemím EU a k eurozóně. Ve vztahu k dnešní rozšířené EU dosáhla Česká republika už asi 73 % její průměrné ekonomické úrovně. (Maďarsko 61 %, Slovensko 52 %, Polsko 46 %, Slovinsko 77% průměru EU-25.) Zde nám ovšem prozatím chybí potřebné srovnání v čase.

4. Závěr

Správné zachycování růstu kvality, a její započtení do reálného růstu, je u ekonomiky našeho typu velkým problémem. Hledání lepších metod očišťování deflátořů o vliv růstu kvality je tvalým úkolem ve všech zemích, ale v ekonomice procházející rychlými a dalekosáhlými změnami je to obzvlášť důležité.

Na druhé straně bychom neměli zapomínat, že vývoj ekonomiky nestačí posuzovat podle jednoho souborného čísla. Namísto „alternativních propočtů HDP“ se tedy jeví jako schůdnější brát vedle HDP v úvahu ještě další ukazatele. A právě reálné zhodnocování koruny může být dalším významným signálem růstu bohatství české ekonomiky. Pokud je dlouhodobé a udržitelné. Pak nepochybně signalizuje i zlepšování našeho postavení v mezinárodním kontextu.

Vývoj české ekonomiky v uplynulých 10–15 letech byl skutečně úspěšnější, než se dá usuzovat jen z údajů o růstu HDP. Jde tu ale nejenom o nezachycený růst kvality zboží, jde také o zásadní strukturální „přerod“ ekonomiky, o její celkovou modernizaci a lepší zapojení do světového obchodu.

To všechno svědčí o tom, že úspěšně doháníme vyspělejší ekonomiky. Na druhé straně také víme, kolik překážek v současnosti náš právní a institucionální rámec klade do cesty podnikání. Určitě bychom byli schopni ještě lepších výkonů, kdyby se podařilo prosadit zjednodušení a zlepšení podnikatelského prostředí. Potom by nás i standardní ukazatele mohly více potěšit.

Srovnání temp hospodářského růstu

Miroslav Singer

viceguvernér České národní banky¹

Ukazatel reálného HDP je navzdory různým pokusům o jeho vylepšování nadále středem pozornosti většiny empirických prací zabývajících se růstem i srovnáváním úspěšnosti různých hospodářských strategií a politik. To není náhoda, koncept HDP spočívá v měření „přidané hodnoty“ vytvářené ekonomikou. Růst reálného HDP pak růst této přidané hodnoty očisťuje od cenového vývoje, čímž odpovídá nejen teoretickým koncepcím, ale i tomu, jak ekonomickou výkonnost intuitivně chápe širší poučená veřejnost. Přesto však tento text svědčí o tom, že pro dlouhodobější porovnávání výkonnosti transformačních a post-transformačních ekonomik jak s vyspělými ekonomikami, tak mezi sebou, či v různých delších obdobích vývoje jednotlivých ekonomik není ukazatel reálného HDP vhodný.

V dalším textu ukážeme, že zatímco pro vyspělé ekonomiky, jako jsou USA či Japonsko platí, že ukazatel reálného HDP odpovídá jeho výše uvedenému konceptu, v případě tranzitivních ekonomik tomu tak není. Budeme analyzovat příčiny, které k takové situaci mohou vést. Dále si porovnáme „transformační příběh“, který bývá odvozován z nekritického porovnávání údajů o reálném HDP v období 1993–2004 s obdobným „transformačním příběhem“, který lze odvodit z údajů odpovídajícím takovému konceptu reálného HDP.

Tím ukážeme, že standardně přijímaný „transformační příběh“

1) Autor by na tomto místě chtěl za užitečné komentáře, tipy, pomoc a poučení poděkovat (v abecedním pořadí) Vítu Bártovi, Vlado Benáčkovi, Janu Hanouskovi, Karlu Křížovi, Lubomíru Lízalovi, Petru Machovi, Kateřině Šmídové a Janu Švejnarovi. Za všechny překlepy a chyby je odpovědný autor tohoto textu. Tvrzení a obsah tohoto článku vyjadřují výlučně názory autora, a nemusejí tedy vyjadřovat názory České národní banky.

vede k podcenění jak obecného tempa konvergence střeoevropských ekonomik k úrovni jejich vyspělých sousedů, tak i k nesprávným závěrům o relativních pozicích České republiky, Maďarska a Polska (dále „střeoevropská trojka“) v průběhu této konvergence. Poté naznačíme, jaké faktory mohly způsobit, že míra zkreslení standardních ukazatelů růstu reálného HDP se vůči ideálnímu konceptu tohoto ukazatele v jednotlivých zemích liší. Na empirické analýze porovnání dvou období 1. transformačního a 2. post-transformačního vývoje ČR (období 1993–1998 s obdobím 1999–2004) doložíme, že spoléhání na standardní ukazatel reálného HDP může způsobit závažné zkreslení i při srovnávání dvou období vývoje jedné tranzitivní ekonomiky. V závěru shrneme hlavní poznatky obsažené v předchozím textu.

1. Koncept HDP a požadavky, které by měl naplňovat

Koncept reálného HDP měří „přidanou hodnotu“, tedy mzdy a zisky, či nadprodukt ve formě očištěné od cen. Jeho hodnoty, respektive jeho očekávané hodnoty, by tedy měly mj. i vyjadřovat relativní přitažlivost té či oné ekonomiky pro investory a finanční trhy. Jedním ze základních požadavků na využitelnost konceptu HDP pro srovnávání je, aby reálný HDP nezávisel na způsobu očištění nominálního HDP (HDP vyjádřeného v běžných cenách) od vývoje cen.

Pro částečné očištění HDP od cenového vývoje však lze využít i kursu. Pro kurs měny na efektivním trhu by mělo platit, že jeho vývoj v sobě mj. odráží inflační vývoj a očekávání inflačního vývoje v jednotlivých ekonomikách. Produkt zkoumané ekonomiky lze tedy porovnat při použití kursu měn s produktem jiné ekonomiky. Pak by ale pro každou ekonomiku, jejíž měna je určována efektivním trhem, mělo ceteris paribus v delším období platit, že

růst reálného HDP zkoumané ekonomiky = růst HDP v běžných cenách a současném tržním kursu měny ekonomiky použité k porovnání/inflace v ekonomice použité k porovnání.

Pravá část tohoto výrazu vyjadřuje takový růst části reálného produktu porovnávané ekonomiky, kterou si lze při kursu urče-

ném na volných trzích s měnami koupit za růst produktu zkoumané ekonomiky v běžných cenách. Tento výraz vyjadřuje požadavek, aby růst ukazatele reálného HDP jedné ekonomiky odpovídal i růstu té části reálného produktu porovnávané (dále bazické) ekonomiky, kterou lze za produkt zkoumané ekonomiky zakoupit v kursu měn stanoveném na volných trzích. Pokud by tomu tak nebylo, platilo by, že reálné HDP zkoumané a bazické ekonomiky zachycují různou „reálnou“ skutečnost. Tedy pokud by například pravá strana rovnice byla dlouhodobě větší než levá, znamenalo by to, že a) buď trhy s měnami považují růst reálného produktu zkoumané ekonomiky za „kvalitnější“ než přírůstek produktu porovnávané ekonomiky a jsou ochotny jej hodnotit vyšším kursem, nebo b) že levá strana rovnice podhodnocuje skutečnost.

Taková nerovnost by ale popírala intuitivně očekávanou porovnatelnost přírůstků reálných produktů různých zemí ve stejných obdobích. Pokud by měl být přírůstek reálného HDP jedné ekonomiky kvantitativně jiný (třeba v důsledku toho, že trh jinak hodnotí jeho „kvalitu“) než přírůstek reálného HDP jiné ekonomiky, nebo pokud by je u některých ekonomik měly statistické řady podhodnocovat, či nadhodnocovat, nemá smysl je porovnávat.

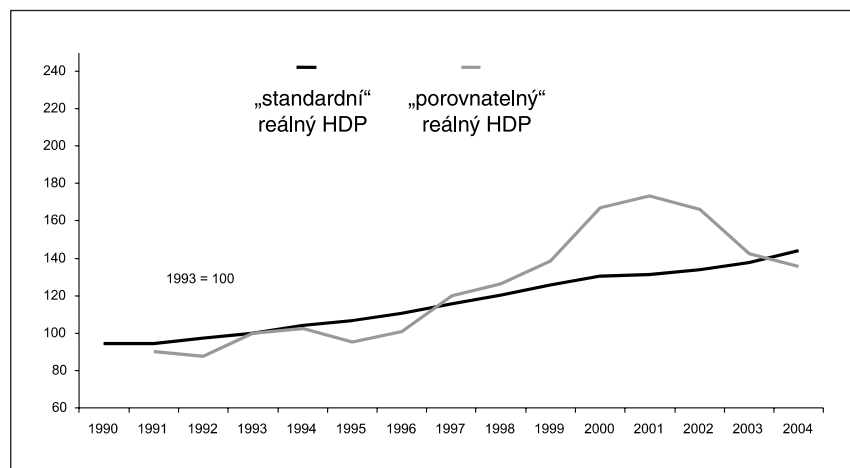
Uvedený vztah také vyjadřuje, že vývoj kursu vůči měně jiné ekonomiky by měl na efektivním trhu zohlednit očekávaný kumulovaný inflační diferenciál obou ekonomik tak, že k očištění vývoje HDP v běžných cenách vyjádřeného v kursu cizí měny určeném na efektivním trhu již stačí pouze očistit o inflaci v ekonomice bazické. Na pravé straně rovnice tedy dochází k očištění HDP v běžných cenách o inflaci ve dvou krocích: 1. Kurs očistí HDP v běžných cenách o inflační diferenciál mezi danou a bazickou ekonomikou a 2. „zbytek“ inflace tvoří již jen inflace bazické ekonomiky a od té je výsledek kroku 1 očištěn přímo. Ukazatel na levé straně budeme v dalším nazývat „standardní“ reálný HDP, ukazatel vyjádřený pomocí kursu a inflace v eurozóně² budeme dál nazývat „porovnatelný“³ reálný HDP.

2) Eurozóna se k porovnávání přirozeně nabízí jako největší obchodní partner zkoumaných ekonomik, kurs eura je navíc vůči měnám porovnávaných zemí určován na likvidních a volných trzích.

3) Adjektivum porovnatelný přitom vyjadřuje právě porovnatelnost s reálným HDP jiné ekonomiky.

Výše uvedený vztah, jež vyjadřuje reálný HDP pomocí výpočtu ve dvou výše uvedených krocích (na základě kursu k měně jiné ekonomiky a inflace takové ekonomiky), platí jen v přibližném pravděpodobnostním vyjádření. V kratším období jsou právě pro kurs typické výkyvy dané například sentimentem investorů, změnami v tocích obchodu a investic atp. Nicméně i většina výkyvů na finančních trzích je dlouhodobě determinována reálným vývojem cen aktiv a tedy i reálným HDP a kurs by pak měl zohledňovat rozdílný vývoj inflace. Pokud by tomu tak nemělo být, ztrácí koncept reálného HDP smysl, který mu intuitivně přikládá i poučenější laická veřejnost. To, že uvedený vztah empiricky platí, dokladují i grafy 1 a 2 popisující vztah mezi kumulovanými růsty reálného HDP („standardního“ reálného HDP) a nominálního HDP v běžných cenách vyjádřeného v eurech a očištěného o inflaci v eurozóně („porovnatelného“ reálného HDP) pro USA a Japonsko v letech 1990–2004.

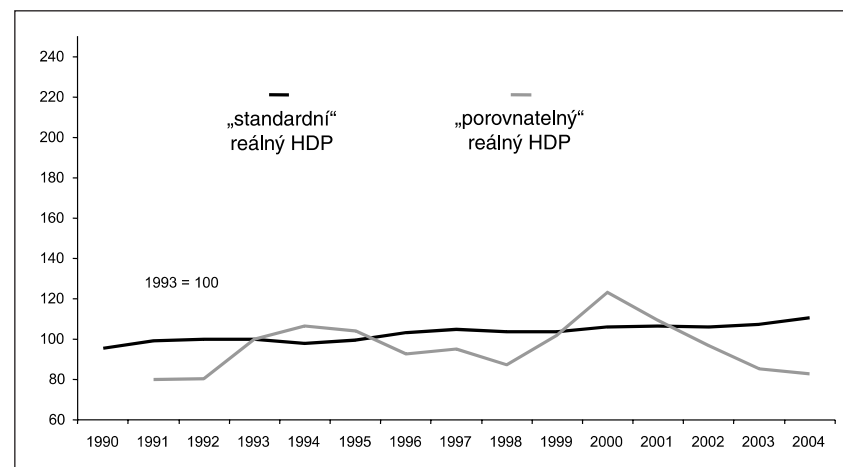
Graf 1: Dva reálné HDP USA

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Z grafu 1 vyplývá, že s výjimkou druhé poloviny 90 let, kdy se zřejmě v důsledku bubliny přehnané důvěry v sílu americké ekonomiky dolar pohyboval nad svými fundamentálními hod-

Graf 2: Dva reálné HDP Japonska

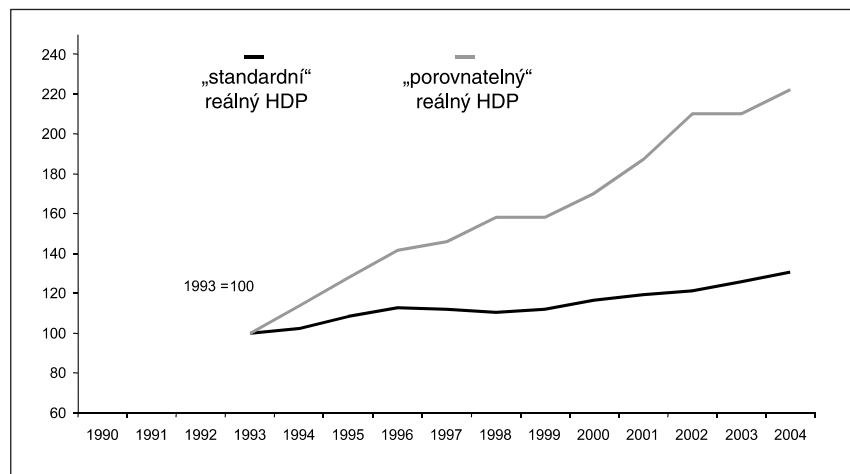
Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

notami (a kdy rozdíl mezi oběma indikátory kulminoval v roce 2001 nad 40 %), byl vztah obou ukazatelů reálného HDP relativně těsný. Nicméně i zmíněná bublina posléze v důsledku korekce na měnových trzích splaskla a obě křivky se v roce 2003 opět protály.

Graf 2 znázorňuje vztah „standardního“ reálného HDP a „porovnatelného“ reálného HDP pro Japonsko. Japonsko je pro tranzitivní ekonomiky obzvláště relevantní, ještě v 80. let bylo z mnoha hledisek velmi uzavřenou ekonomikou, jejíž instituce se navíc podstatně odlišovaly od evropského nebo severoamerického modelu tržní ekonomiky. Teprve v 90. letech byl započat proces jejího otevírání a zavádění dílčích strukturálních změn, jež byly v některých rysech podobné transformaci, která proběhla v zemích Střední a Východní Evropy. Na grafu 2 lze pozorovat několikrát protnutí obou křivek v průběhu devadesátých let, přičemž negativní sentiment finančních trhů ohledně stavu japonské ekonomiky je zřejmě příčinou větší odchylky pozorovatelné na konci sledovaného období. Stojí přitom za zaznamenání, že oba grafy mají totožné měřítko svislé i vodorovné osy, takže jsou přímo graficky porovnatelné.

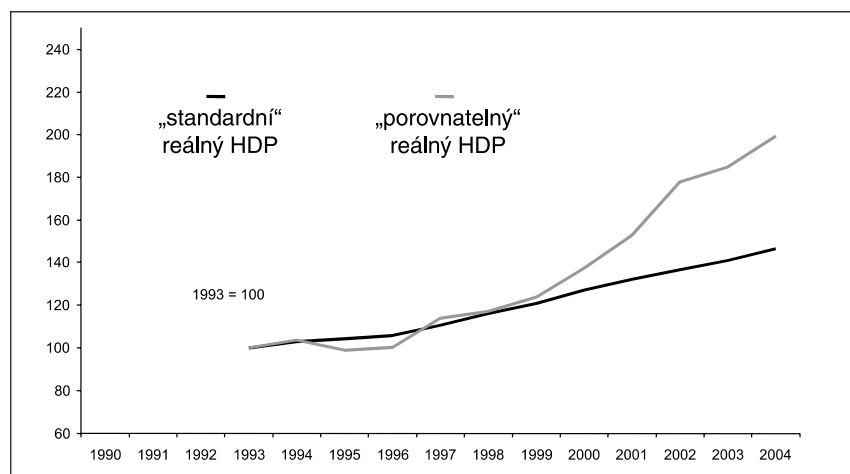
Lze tedy konstatovat, že v případě USA a Japonska se v delším období prosazoval poměrně těsný vztah mezi „standardním“ reálným HDP a „porovnatelným“ reálným HDP.

Graf 3: Dva reálné HDP ČR

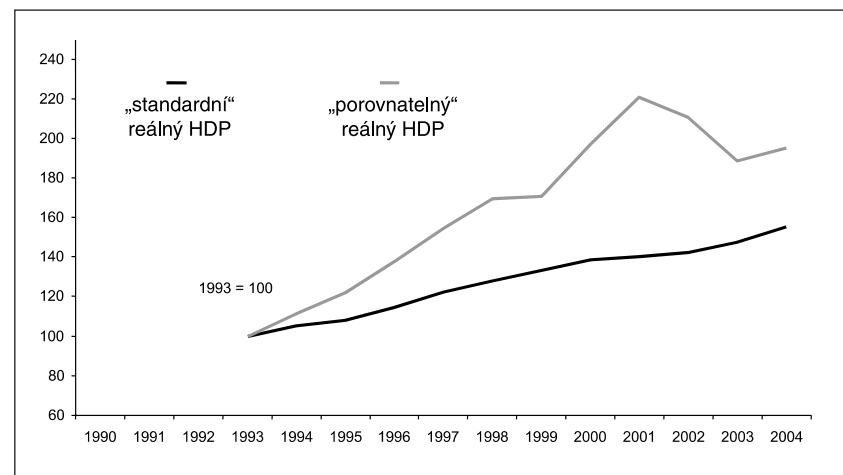
Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Graf 4: Dva reálné HDP Maďarska

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Graf 5: Dva reálné HDP Polska

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

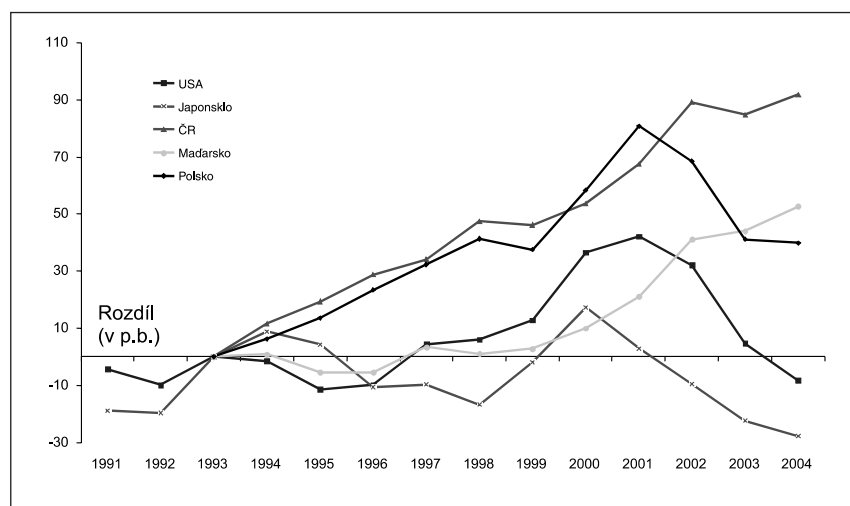
Jakmile ale začneme zkoumat stejný vztah v případě české, maďarské a polské ekonomiky, dojdeme k jiným závěrům. Grafy 3, 4 a 5 zachycují vztah mezi růstem „standardního“ reálného HDP a „porovnatelného“ reálného HDP pro „středoevropskou trojku“ pro období 1993–2004. I tyto grafy mají stejná měřítka os jako grafy pro USA a Japonsko. Nejzřetelnější divergenci obou typů údajů o reálném HDP lze pozorovat na grafu 3 zachycujícím jejich vývoj v případě české ekonomiky. Mezera mezi „standardním“ reálným HDP a „porovnatelným“ reálným HDP se v celém období, s výjimkou let 1999 a 1998, zřetelně rozevívá, přičemž na konci jedenáctiletého období dosahuje více než 90 procentních bodů.

V případě Maďarska (graf 4) lze o souvislosti mezi oběma ukazateli HDP hovořit v období 1993–1999. Pak se ale křivka „porovnatelného“ reálného HDP (vypočteného s pomocí kursu a inflace eurozóny) od křivky „standardního“ reálného HDP prudce odpoutává a rozdíl mezi oběma ukazateli HDP dosahuje v roce 2004 více než 50 procentních bodů. V případě Polska (graf 5) činil maximální rozdíl mezi oběma údaji v roce 2001 více než 80 procentních bodů. V roce 2002 a 2003 sice dochází k přiblížení obou křivek, avšak rozdíl se v roce 2004 stabilizuje nad úrovní

40 procentních bodů, tedy nad úrovní nejvyššího pozorovaného rozdílu obou údajů o HDP v případě USA.

Není bez zajímavosti, že pro rok 2005 pak očekávání analytiků pro středoevropskou trojku indikují další divergenci obou údajů o reálném HDP. Je tedy zcela zřejmé, že vztah mezi „standardním“ reálným HDP a „porovnatelným“ reálným HDP vypočítaným z HDP v běžných cenách, kursu k euru a inflace v eurozóně pro žádnou z uvedených transformačních a post-transformačních ekonomik v delším období neplatí.

Graf 6: Rozdíly mezi oběma ukazateli reálného HDP

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Shrňme tedy. Zatímco v případě vyspělých ekonomik USA a Japonska lze v delším období pozorovat souběh mezi růstem „standardního“ reálného HDP a „porovnatelného“ reálného HDP vypočítaného pomocí HDP v běžných cenách, kursu domácí měny vůči euru a inflace v eurozóně, v případě vybraných středoevropských ekonomik tento vztah neplatí a obě veličiny dlouhodobě divergují. To vyjadřuje graf 6 shrnující odchylky obou ukazatelů HDP pro všech pět zkoumaných ekonomik. Růst „porovnatelného“ reálného HDP přitom v případě středoevropské

trojky viditelně převyšuje růst „standardního“ reálného HDP – v průměru o více než 3 procentní body za rok. V případě ČR činí tento předstih dokonce v průměru více než 8 procentních bodů za rok. Taková divergence je zjevně v protikladu s tím, co by měl ukazatel „standardního“ reálného HDP přinejmenším v delším období odrážet.

2. Možné problémy tradičního ukazatele reálného HDP

Jak jsme si v předchozí kapitole ukázali, rozdíl mezi oběma ukazateli reálného HDP je numericky příliš vysoký a persistentní v čase, než aby mohl být ignorován. Navíc intuitivně očekávatelný vztah mezi těmito ukazateli je možné ve stejném období u vyspělých ekonomik pozorovat. Proto je nutné pokusit se analyzovat příčiny, které mohou způsobit takový rozdíl.

Vzhledem k tomu, že pro vyspělé ekonomiky vztah mezi oběma ukazateli reálného HDP v delším období platí, je možné soustředit se na ukazatele týkající se pouze transformačních a post-transformačních ekonomik. To nám umožní vypustit z našich úvah inflaci v eurozóně. Zbývá nám tedy zabývat se pouze třemi ukazateli: (1) kursem domácích měn vůči euru, (2) přímo měřitelným ukazatelem HDP v běžných cenách⁴ a (3) ukazatelem inflace v domácí ekonomice, tedy deflátorem, o který je ukazatel HDP v běžných cenách očišťován.

Pokud jde o kurs, pro vysvětlení divergence obou ukazatelů se okamžitě nabízí reálné posilování kursu, neboli stav, kdy kurs neodráží inflační diferenciály. Graf 7 zachycuje reálné posilování kursu pro jednotlivé ekonomiky v období 1994–2004. Křivka reálného posilování polského zlatého je přitom zřetelně spjata s vývojem vypočítaného HDP pro Polsko v letech 2001–2004 (viz graf 5). Problémem je, že reálné zhodnocení způsobené například investičními toky může sice uspokojivě vysvětlit podobné odchylky v krátkém období, v dlouhém období je jeho schopnost vysvětlit divergenci ukazatelů reálného HDP malá. Jestliže ukazatel domácí inflace skutečně věrně zachycuje vývoj cen „reálného“ domácího

⁴ V praxi samozřejmě i měření HDP v běžných cenách představuje velmi složitou proceduru. Přesto ji však považujeme za řádově jednodušší, a proto ji až na příslušnou pasáž v této kapitále nebudeme dále rozebírat.

výstupu (a není zkrácen například v důsledku neschopnosti zachytit rostoucí kvalitu domácího produktu), je obtížné si představit důvod, proč by se měl kurs měny relativně otevřené ekonomiky (dlouhodobě určovaný volnými trhy) výrazně a setrvale odchylovat od vývoje daného inflačními diferenciály. Znamenalo by to, že kursotvorný trh z nějakého důvodu dlouhodobě toleruje např. vyšší míru inflace v dané ekonomice. Jak jsme již uvedli, tento vývoj si lze představit v krátkém období, nikoliv však dlouhodobě. Pokud by totiž takový jev bylo možné pozorovat v delším období, znamenalo by to, že existuje složka hodnoty ekonomiky, která není dlouhodobě odražená ani v inflaci ani v údajích o reálném produktu. To by ale bylo v rozporu s vlastním konceptem reálného HDP jakožto ukazatele míry schopnosti ekonomiky vytvářet o inflaci očištěnou přidanou hodnotu. Jinými slovy, nechceme-li předpokládat souběžnou bublinu kursů měn středoevropské trojky⁵ existující po velmi dlouhé období, je nutné zvážit, zda míra inflace, která je při výpočtu reálného zhodnocování středoevropských měn používána, nenadhodnocuje skutečný růst cen (nebo nepodceňuje růst kvality produktu těchto ekonomik). Ani pozorované reálné zhodnocení měny, které (jak jsme již uvedli v delším období mnoho nevysvětluje) není obzvláště v případě české ekonomiky schopné vysvětlit celou kvantitativní odchylku obou ukazatelů HDP. Tím se dostáváme k diskusi inflace, již však předchází diskuse měření HDP v běžných cenách v období transformace.

Logika statistického výkaznictví na počátku transformace (příklad):

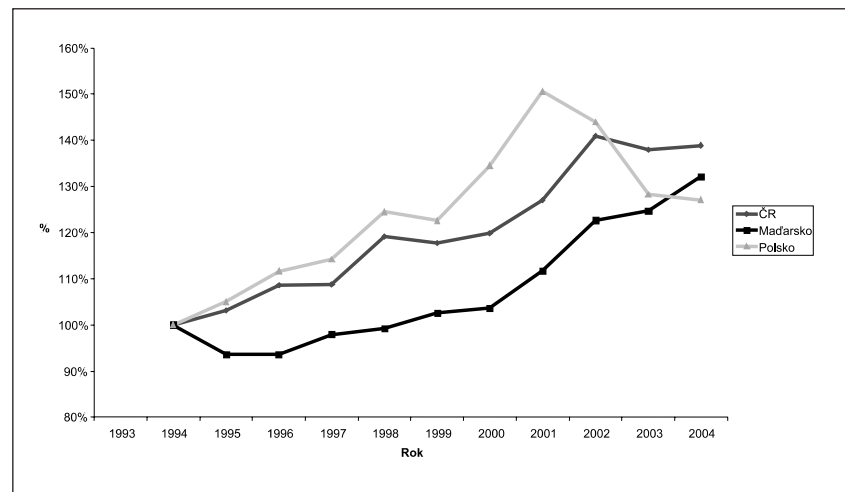
Fiktivní národní podnik Míčoproduct měl v plánovaném hospodářství 100 zaměstnanců, všichni byli zaměstnáni pouze ve výrobě a každý (včetně soudruha ředitele) vyrobil za rok 100 míčů. Podnik tedy vyrobil za rok 10 000 míčů, každý z nich prodal za 15 korun nebo vyvezl za 1 USD v pro něj určeném kursu 15 Kčs za 1 USD. Jeho tržby tak činily 150 000 Kčs.

5) Údaje o vývoji dalších transformačních a post-transformačních ekonomik naznačují, že uvedená divergence dvou typů ukazatelů reálného HDP či reálné zhodnocování měny vysoce je v případě tranzitivních ekonomik obecným jevem.

Po roce 1989 ovšem dostal bývalý soudruh, současný pan ředitel státního podniku Míčoproduct, manažerský nápad a 10 zaměstnanců vyčlenil do oddělení obchodu pro prodej doma i v zahraničí. Tím sice podnik vyrobil o 10% míčů méně, tedy 9 000, ale tyto prodal za o polovinu vyšší cenu tedy 1,50 USD nebo 22,50 Kč. Celkem tedy podnik utržil 202 500 Kč. Jestliže se ovšem pan ředitel již připravoval na privatizaci odčerpal minimálně zisky nad předchozí úroveň ve výši 52 500 Kč do fiktivní kyperské společnosti, takže podnik vykázal stejný zisk jako vykazoval za plánovaného hospodářství s tržbami ve výši 150 000 Kč.

Statistický úřad by však rozbořením těchto dat místo zlepšení schopnosti podniku prodávat svou produkci zjistil, že jeho výstup a produktivita měřená výstupem klesla o 10% na zaměstnance. Kromě toho by do indexu inflace přidal 50 procentních bodů na ceně míčů (samozřejmě vážených podílem na celkové spotřebě) bez ohledu na to, že míč prodatelny o polovinu draže na konkurenčním trhu musí být jiným produktem (ve smyslu míče a komplexu služeb schopných zajišťovat jeho prodej za jinou cenu), než fyzicky úplně stejný míč za plánovaného hospodářství. Konečnou stejný jev bylo možné pozorovat u zdánlivě stejného vozu Favorit po příchodu VW do Škody auto.

Graf. 7: Reálné posilování středoevropských měn

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Předtím, než se budeme věnovat ukazateli inflace, soustředíme se na ukazatel HDP v běžných cenách. Často se totiž i v odborných statích, nemluvě o populárnějších textech opomíjí, že v důsledku změn účetní a statistické metodiky je tento ukazatel (od něhož se odvozuje i ukazatel reálného HDP) v období zásadních institucionálních změn zatížen značnými chybami. Jde o ocenění a přeceňování (oprávkování) kapitálu na počátku transformace, které se muselo negativně odrazit v ziscích podniků, ale i stimulovat daňové úniky⁶ vedoucí k podhodnocení HDP. I samotný přechod od plánování k trhu vedl ve statistickém výkaznictví k podhodnocení řady ukazatelů výstupu (viz příklad v rámečku). Přesto, že jevy spjaté s obdobím „prvotní koncentrace privatizačního kapitálu“ jsou pravděpodobně závažné, je obtížné získat údaje (např. v podobě importu služeb z daňových rájů v prvním období transformace), které by umožnily odhadnout jejich podíl na zkreslení údajů „standardního“ reálného HDP.

Posledním zdrojem chyb při výpočtu „standardního“ reálného HDP je deflátor, neboli ukazatel inflace, jímž se údaj o HDP v běžných cenách očišťuje od cenového vývoje. Je třeba uvést, že údaj o inflaci se i v případě vyspělých ekonomik běžně považuje za nadhodnocený v řádu přibližně 1 procentního bodu v důsledku neschopnosti statistických metod zachytit zlepšování kvality produktů a služeb. Ke zkreslení také může dojít v důsledku způsobu jeho výpočtu (či odhadu), při němž se na stovkách položek kumulují chyby.⁷

Pochopitelně všechny tyto jevy vedoucí k nadhodnocování inflace významně zvětšují svůj rozsah v transformačních ekonomikách. Například J. Hanousek a R. Filer (2002) srovnali ocenění produktů a služeb, jež jsou součástí spotřebního koše, a došli k závěru, že inflace v ČR mohla být v 90. letech nadhodnocena

6) Hlavním nástrojem daňových úniků jsou fiktivní náklady, jež vedou k podhodnocení zisků (složky HDP).

7) O tomto svědčí mj. to, že při předvídání změny kursů se často více osvědčuje jednoduchý ukazatel ceny hamburgeru Big Mac, který je včetně komplexu služeb doprovázejícího jeho prodej velice homogenní ve všech srovnávaných zemích, než složité poměrování výše inflace pomocí zdánlivě sofistikovaných, ale chybou zatížených indexů cen životních nákladů.

o více než polovinu. Takové nadhodnocení by již mohlo být jedním z vysvětlení odchylek „standardního“ ukazatele reálného HDP od vypočtených údajů o „porovnatelném“ reálném HDP přinejmenším v počátku transformace. Navíc odvětví, ve kterých kvalita produktu po opuštění plánovaného systému ekonomiky rostla nejvíce, jsou odvětví služeb nebo odvětví poskytovaná veřejným sektorem (školství, zdravotnictví atp.), ve kterých z hlediska statistického výkaznictví lze kvalitu měřit jen velmi obtížně. Lze nicméně intuitivně očekávat, že v současnosti by se již měl faktor nadhodnocení inflace vyčerpávat, a divergence obou údajů o reálném HDP ustávat. Nic takového však nelze, snad s výjimkou Polska, na údajích pro středoevropskou trojku pozorovat.

V každém případě lze konstatovat, že existuje řada teoretických důvodů i empirických studií, které naznačují, že ukazatel „standardního“ reálného HDP se může odchylovat od svého teoretického konceptu objektivní míry přidané hodnoty v ekonomice očištěné od růstu cen. Existuje řada důvodů, proč by taková odchylka měla být kvantitativně významnější v případě transformačních ekonomik než v případě vyspělých ekonomik. Tato interpretace je také v souladu s pozorovanými údaji prezentovanými v grafech v předchozí kapitole.

3. Učebnicový přístup a realita středoevropské trojky

V této části ukážeme, jak rozdílné jsou závěry, ke kterým lze dojít při porovnávání temp růstu středoevropské trojky a eurozóny pomocí ukazatele „standardního“ reálného HDP a „porovnatelného“ reálného HDP (vypočteného s pomocí běžného HDP, kursu vůči euru a inflace v eurozóně).

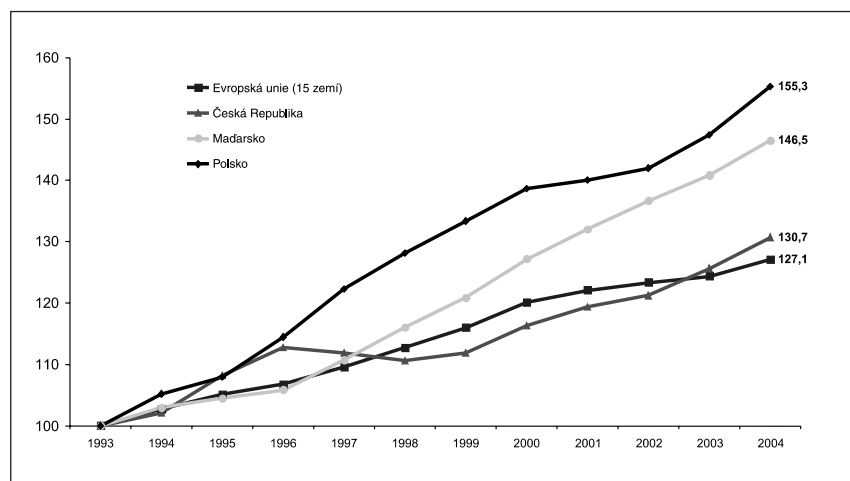
Srovnávání statistik reálného HDP a dalších o inflaci očištěných údajů bylo mj. základem práce J. Švejnara (2002), kde dospívá k následujícím závěrům (k HDP viz graf 8):

- Tempo vyrovnávání ekonomické úrovně mezi středoevropskou trojkou a eurozónou je velmi pomalé. Nejrychleji rostoucí Maďarsko vzrostlo v průběhu 12 let jen o necelých 30 procentních bodů více a tedy zhruba dvakrát rychleji než eurozóna. Polsko vzrostlo o necelých 20 procentních bodů více a česká

ekonomika dokonce rostla o 3 procentní body pomaleji než eurozóna⁸.

- Z hlediska vyrovnávání ekonomické úrovně jsou na tom vyspělé středoevropské ekonomiky lépe než jiné transformační ekonomiky, které zahájili konvergenční proces z nižších úrovní.⁹
- Česká republika navzdory své geograficky výhodné poloze značně zaostává v procesu dohánění ekonomické úrovně vyspělých států za Maďarskem i Polskem.
- Fatální dopad na vyrovnávání ekonomické úrovně ČR a vyspělých ekonomik měly počáteční strategie transformace a krize let 1997 a 1998 (mezera mezi kumulovaným růstem HDP v ČR a eurozóně byla nejširší v roce 1999, kdy dosáhla více než 4 procentních bodů).

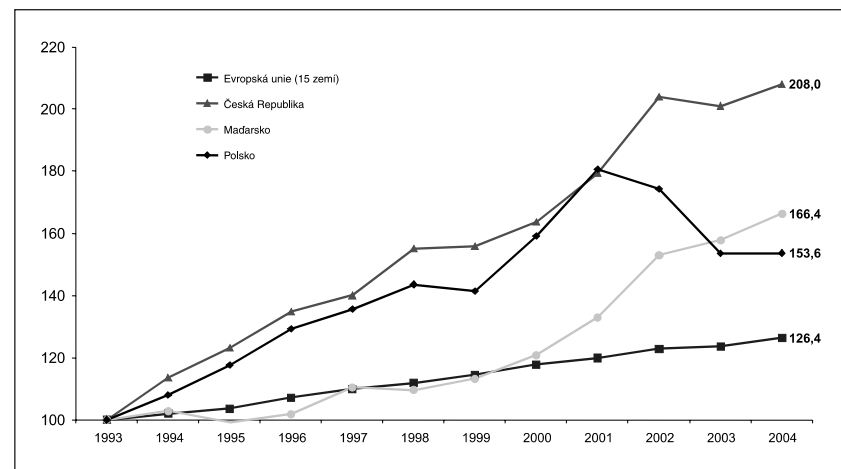
Graf 8: Růst „standardního“ reálného HDP

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

8) Na grafu 8 využíváme údaje o EU-15, které se od údajů o eurozóně nepatrně liší. Tím lze i vysvětlit to, že kumulovaný růst ČR na něm předstihuje EU-15.
 9) Údaje o ostatních transformačních a post-transformačních ekonomikách nejsou v grafu 8 obsaženy, jsou však analyzovány v textu J. Švejnara (2002).

Graf 9: Růst „porovnatelného“ reálného HDP

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Začneme-li však analyzovat ukazatele růstu „porovnatelného“ reálného HDP či dokonce růst transformačních a post-transformačních ekonomik vyjádřený v eurech (který je pro konvergenci k ekonomické úrovni vyspělých zemí podstatnější),¹⁰ získáme naprosto odlišný pohled na úspěšnost transformace bývalých plánovaných ekonomik. Graf 9 znázorňuje vývoj „porovnatelného“ reálného HDP EU-15 aproximující vývoj eurozóny a středoevropské trojky. Prakticky všechny závěry J. Švejnara lze na základě grafu 9 a „porovnatelného“ reálného HDP zpochybnit:

- Konvergence neprobíhá pomalu, ale rychle. Polská a maďarská ekonomika rostou více než dvakrát rychleji než ekonomika EU-15 (v průměru o 2,5–3 procentní body za rok rychleji). Česká ekonomika roste dokonce čtyřikrát rychleji než EU-15 (v průměru rychleji o 7 procentních bodů za rok).

10) „Porovnatelný“ HDP a HDP vyjádřený v běžných cenách a eurech se liší u všech zemí jen o stejnou složku – inflaci v eurozóně. Pro účely srovnání těchto ekonomik je tedy lze volně zaměňovat. HDP v běžných cenách vyjádřený ve eurech je pro každou zemi vyšší jen o stejnou kumulovanou inflaci v eurozóně. Vzájemné rozdíly „porovnatelného“ HDP a HDP vyjádřeného v běžných cenách a eurech jsou tedy stejné.

- Růst české ekonomiky předbíhá růst Polska a Maďarska v průměru o více než 4 procentní body za rok. Nejvýrazněji předstihla Maďarsko na počátku transformace (pravděpodobně v důsledku zvolené transformační strategie). Polsko zaostalo během svého propadu v letech 2001–2003.

Stojí za zmínku, že ačkoliv údaje o „porovnatelném“ reálném HDP dalších zemí nejsou obsaženy v grafu 9 ani v tomto textu, jejich zběžné studium odhalí, že chudší transformační ekonomiky podle tohoto indikátoru rostly mnohem rychleji než středoevropská trojka.

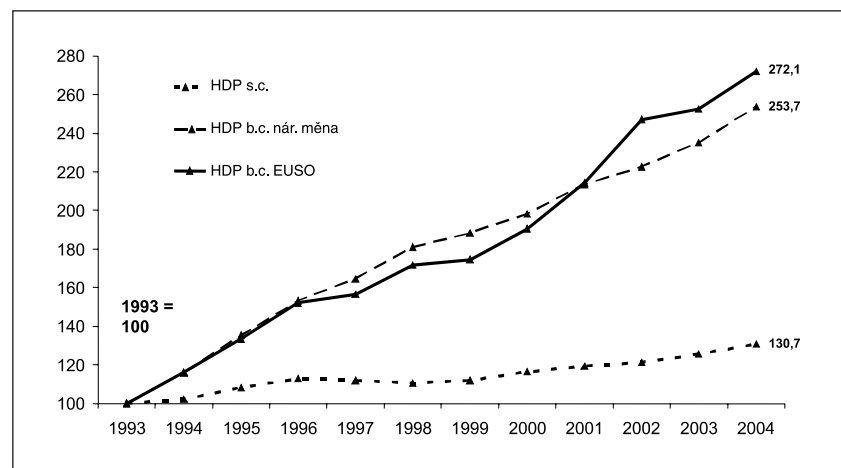
Je tedy zřejmé, že využití „porovnatelného“ reálného HDP zpočybňuje výsledky, k nimž lze dojít analýzou „standardního“ reálného HDP a podobných reálných ukazatelů. Tyto rozdíly jsou kvantitativně i kvalitativně významné a v čase přetrvávající. Pokusy vysvětlit je dočasným kursovým vývojem přitom nevyhnutelně implikují existenci řady let trvajících a souběžných bublin kursů měn tranzitivních ekonomik.

4. Jaké jsou příčiny obrácení pořadí středoevropské trojky?

Zatímco příčiny, které způsobují, že tempa růstu „porovnatelného“ reálného HDP středoevropské trojky podstatně převyšují tempa růstu „standardního“ reálného HDP, jsme již rozebrali v předchozích kapitolách, jiná relativní pozice České republiky ve středoevropské trojce si zaslouží komentář.

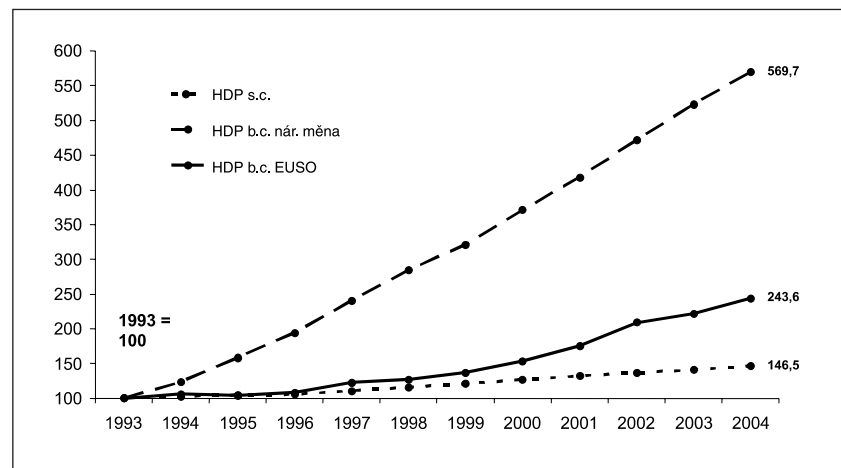
Grafy 10 až 12 zachycují vývoj HDP v běžných cenách v aktuálním kursu domácí měny vůči euru v České republice, Maďarsku a Polsku. Z obrázků jsou zřetelné mnohem vyšší hodnoty kumulované inflace v Polsku a Maďarsku v porovnání s Českou republikou. Rovněž je z nich zřejmé, že česká koruna jako jediná z měn středoevropských zemí v průběhu transformace nominálně posílila. Z údajů lze odvodit, že transformační strategie České republiky se zřetelně odlišovala od strategií Maďarska a Polska svým důrazem na stabilitu nominálních ukazatelů už od počátku transformace. To sice vedlo k relativně pomalejšímu růstu „standardního“ reálného HDP, ale zároveň k výrazně rychlejšímu reálnému zhodnocování české měny, které tento rozdíl více než vyrovnalo.

Graf 10: Komponenty HDP v běžných cenách v eurech: ČR

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

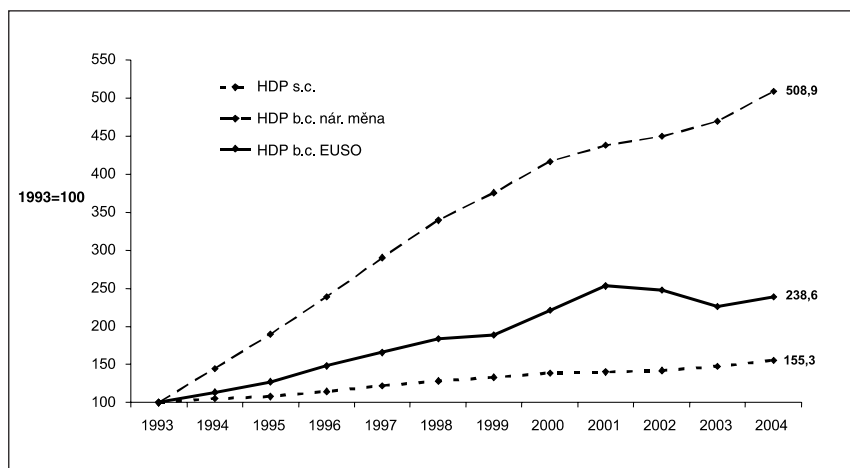
Graf 11: Komponenty HDP v běžných cenách v eurech: Maďarsko

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Příčin takového zhodnocení může být více. Ty právě je však třeba hledat v odlišnostech transformace české ekonomiky od transformace ekonomik Polska a Maďarska, nikoliv ve společných

Graf 12: Komponenty HDP v běžných cenách v eurech: Maďarsko

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

rysech transformace popsaných ve třetí části tohoto textu. Příliv zahraničních investic nadhodnocující kurs je prvním vysvětlením, které se nabízí. Zpochybňuje jej ale skutečnost, že česká měna byla v porovnání s měnou maďarskou a polskou relativně stabilní i v obdobích, kdy Maďarsko získávalo mnohem větší objemy zahraničních investic než Česká republika. Také v růstu HDP české ekonomiky měřeného v běžných cenách v tržním kursu v eurech (viz graf 10) je po celé období 1993–2004 zřetelný trend. Není tedy jevem, který by bylo možné pozorovat pouze v obdobích, kdy příliv zahraničních investic akceleroval. Naopak Maďarsko získalo značné objemy zahraničních investic už v polovině 90. let, přesto se příliv investic na reálném zhodnocení forintu nijak výrazně neprojevil. Připsat odlišnost vývoje české ekonomiky přílivu přímých zahraničních investic tedy zřejmě nelze.

Dalším „podezřelým“ může být pozdější zahájení reformy v ČR a zejména její odlišná privatizační strategie. Především je třeba říci, že „prvotní koncentrace kapitálu“ zmíněná ve třetí části tohoto textu započala v České republice podstatně později než v Maďarsku, či Polsku. Přitom, jak jsme již ukázali, takováto koncentrace, zvláště byla-li, což je pravděpodobné, spojená s daňový-

mi úniky prostřednictvím fiktivních nákladů, mohla vést k významnému podhodnocení růstu HDP. Navíc v ČR vyžadovala akvizice aktiv v post-privatizačním období vzhledem k významu kuponové privatizace paradoxně vyšší prostředky. Kuponová privatizace totiž ve svém důsledku motivovala manažery a správce majetku k umělému nadhodnocení privatizovaných aktiv,¹¹ takže jejich konečné odkupy manažery, či zahraničními investory vyžadovaly značné objemy privatizačního kapitálu. Proti tomu stojí situace v Polsku a Maďarsku, kde preference přímých prodejů či prodejů v rámci konkursního řízení vytvářela na straně managementů pobídky k podhodnocování aktiv, což stlačovalo cenu privatizovaných aktiv dolů. Metoda i časování jednotlivých reformních a privatizačních kroků tedy mohly způsobit rozdílné zkreslení „standardního“ reálného HDP v těchto ekonomikách vůči jeho fundamentálnímu konceptu. Kvantifikace tohoto zkreslení však vyžaduje údaje, které zřejmě již nikdy nebudou k dispozici.¹²

Nízkoinflační prostředí charakteristické pouze pro českou transformaci také mohlo způsobit část kvantitativní odlišnosti mezi „standardním“ reálným HDP a „porovnatelným“ reálným HDP ve srovnání s rozdílem v případě maďarské a polské ekonomiky. Docházelo-li např. k nadhodnocení inflace o 5 procentních bodů vlivem nedostatečného přihlídnutí k rostoucí kvalitě produktů a služeb, je zřejmé, že těchto 5 procentních bodů má jinou váhu v inflaci ve výši 10 % a méně (jež byla typickou pro ČR už v 90. letech), a v dvouciferné inflaci (typické pro Maďarsko a Polsko).

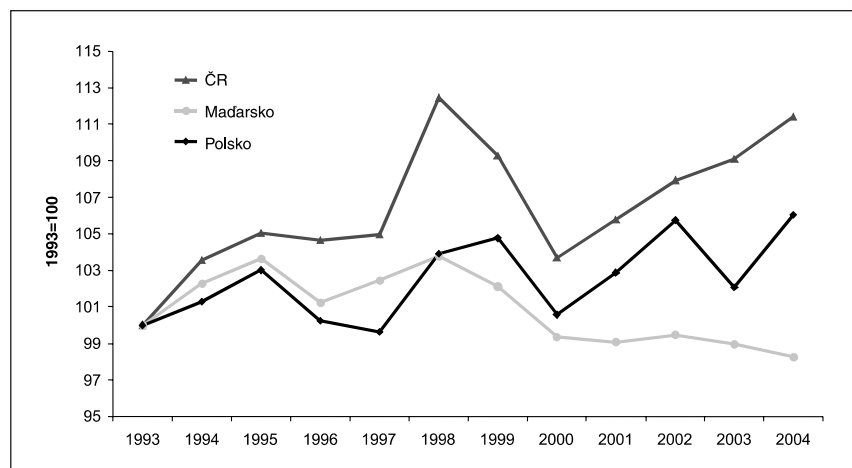
Jak dále ukazuje graf 13, ve středoevropské trojce se v průběhu transformace vyvíjely ceny v zahraničním obchodu velmi odlišně. Zatímco v Maďarsku se v průběhu transformace směnné relace zahraničního obchodu zhoršily, v Polsku a ČR se zlepšily (ceny vývozců rostly rychleji než ceny dovozců), v ČR pak o více než 10 %.

11) Manažeri privatizačních fondů a podniků měli po privatizaci dva důvody k nadhodnocení aktiv: 1. Management fee se odvozovala z objemu majetku ve správě a 2. majetek sloužil jako zástava k půjčkám, které představovaly jejich první možnost, jak získat likvidní prostředky.

12) Ke kvantitativnímu zhodnocení daňových úniků by například bylo třeba získat alespoň údaje o teritoriálním rozložení bilance služeb. Tyto údaje však nebyly na počátku transformace sbírány.

Nejvyšší hodnoty přitom v ČR dosáhly v roce 1998. Zdá se tedy, že rychlé a dalekosáhlé otevření zahraničněobchodní výměny na samém počátku transformace donutilo exportéry k efektivnějšímu chování než ochrana prostřednictvím kursu,¹³ či quasi-administrativních bariér v tomto období typických pro Maďarsko i Polsko v mnoha produktových. Nejměkčí reformní kurs v první polovině 90. let sledovalo právě Maďarsko. Kvantitativní rozdíl mezi ČR a Polskem sice není tak velký, ale násobně odlišný význam zahraničního obchodu pro ČR¹⁴ a Polsko tento rozdíl zesiluje. Navíc je třeba si uvědomit, že rozdíl ve směnných relacích zahraničního obchodu se přímo promítá do marží exportérů a v hodnotách cen aktiv se tedy odráží vynásobený standardním finančním koeficientem v intervalu 4–7.

Graf 13: Podmínky zahraničního obchodu

Zdroj: Český statistický úřad, *Kozponti statisztikai hivatal, Narodowy bank polski, vlastní výpočty*

13) Maďarsko oslabovalo kurs v souladu s vývojem nákladů výrobců po značnou část 90. let.

14) Vývozy ČR se rovnají zhruba 70 % HDP, vývozy Polska zhruba 40 % HDP.

Existuje tedy řada důvodů, proč by o dané tranzitivní ekonomice mohl „standardní“ reálný HDP přinášet úplně jinou výpověď než jeho ideální. To pak umožňuje vysvětlit, proč podle ukazatele „standardního“ reálného HDP transformace české ekonomiky vykazuje v rámci středoevropské trojky nejhorší výsledky a prakticky nulovou konvergenci k EU-15, zatímco výstupy této transformace oceněné tržními kursy naznačují, že ČR v rámci středoevropské trojky rostla nejrychleji. Kvantifikace jednotlivých faktorů, které toto zkreslení způsobily, však vyžaduje v nejlepším případě další výzkum, v horším případě pak data, která nejsou k dispozici.

5. Dvě období české transformace pomocí dvou ukazatelů reálného HDP

Zatímco v předchozí části jsme si ukázali, že spoléhání na ukazatel růstu „standardního“ reálného HDP může vést ke snadno zpochybnitelným závěrům ohledně relativní výkonnosti jednotlivých tranzitivních ekonomik a úspěšnosti jednotlivých transformačních strategií, v této části si stručně porovnáme z hlediska obou ukazatelů dvě období vývoje české ekonomiky. Období, pro které máme k dispozici údaje rozdělíme na dva zhruba stejné intervaly: a) období 1993–1998, jež můžeme označit za transformační a b) období 1999–2004, jež spíše odpovídá post-transformačnímu rozvoji.

Tabulka 1: obsahuje některé základní ekonomické údaje v podobě ročních (aritmetických) průměrů za daná období.

	Roční průměry	
	1993–1998	1999–2004
Růst reálného HDP v ČR (v %)	2,0	2,8
Růst nominálního HDP v ČR v běžných cenách v EUR (v %)	11,4	8,0
Konvergence: ČR – EU („standardní“ reálný HDP) (v p. b.)	–0,4	0,8
Konvergence: ČR – EU („porovnatelný“ reálný HDP v EUR) (v p. b.)	6,6	3,9
Deficit BÚ/HDP (v %)	–3,0	–5,0
Rozpočtový deficit/HDP (GFS 1996) (v %)	–0,9	–3,3

Zdroj: Eurostat, ČNB, vlastní výpočty

V údajích jsou patrné dva možné ekonomické příběhy: jeden o méně úspěšném růstu v první období měřeném „standardním“ reálným HDP, a divergenci ČR od EU-15, druhý naopak o podstatně rychlejším růstu i konvergenci v transformačním období při použití „porovnatelného“ reálného HDP zohledňujícího namísto údajů vypočtených statistickými autoritami skutečné ocenění výstupu pomocí kursů české měny a tedy i jeho hodnoty na volných trzích.

Stojí za zmínku, že i při skeptičtějších pohledu na tržní kursy měny byl ve druhém období dosažen vyšší růst „standardního“ reálného HDP (v průměru o 0,8 procentního bodu, konvergence k eurozóně pak byla o 1,2 procentního bodu rychlejší). Stalo se tak ale při horší rovnováze obchodní bilance, jež byla neutralizována lákáním zahraničních investic na úkor daňových příjmů, a při vyšším deficitu veřejných rozpočtů (v průměru o 2,4 % HDP). To jistě nepředstavuje žádný výrazný úspěch, který by bylo možno s post-transformačním obdobím spojit.¹⁵

Naopak z hlediska „porovnatelného“ reálného HDP, jež používá méně statistických výpočtů a cenové signály ze skutečně existujících trhů, bylo první období zjevně úspěšnější nejen z hlediska růstu a tempa konvergence k vyspělým ekonomikám, ale i z hlediska ukazatelů finanční stability české ekonomiky (viz poslední dva řádky tabulky). V každém případě by tedy i uvedená analýza dvou různých období vývoje české ekonomiky pomocí ukazatele „porovnatelného“ reálného HDP měla vést k opatrnosti při interpretaci „standardního“ reálného HDP a jemu příbuzných reálných ukazatelů.

6. Závěr

V tomto textu jsme se pokusili ukázat, že reálný HDP transformujících se a post-transformačních ekonomik v podobě, jak jej vykazují statistické instituce, má daleko k ideálnímu konceptu, jemuž by měl odpovídat. Tento koncept však v delším období

naplňuje ukazatel „standardního“ reálného HDP v případě vyspělých ekonomik (USA a Japonska).

Divergence od ukazatele vypočítaného z HDP v běžných cenách a definovaného pomocí kursu měny k méně vyspělé ekonomiky určeného tržně a spolehlivějšího ukazatele inflace vyspělé ekonomiky (v našem případě kursu vůči euru a inflace v eurozóně) je v případě údajů stredoevropské trojky (České republiky, Maďarska a Polska) systematická a kvantitativně významná. Růst „porovnatelného“ reálného HDP vypočítaného na základě HDP v běžných cenách, kursu vůči euru a inflace v eurozóně převyšuje růst reálného HDP podle oficiálních údajů („standardního“ reálného HDP) v průměru o více než 3 procentní body za rok v období 1993–2004, v případě ČR dokonce v průměru o více než 8 procentních bodů. Taková divergence je v očividném rozporu s pojetím faktorů, které by podle ekonomické teorie měl reálný HDP a kurs měny stanovený na přibližně efektivních trzích (jakými jsou trhy stredoevropských měn) v delším období, jakým období 1993–2004 nepochybně je, splňovat.

V našem textu zmiňujeme faktory a některé studie je popisující, které mohou vést ke zkreslení oficiálních údajů o HDP vůči jeho teoretickému konceptu. Toto zkreslení má svůj původ jak ve faktorech vlastních každé ekonomice, tak ve faktorech společných pro transformaci obecně. V každém případě nalézáme teoretické důvody, ze kterých plyne, že odchylka oficiálních údajů o reálném HDP bude v případě transformačních a post-transformačních ekonomik značná. Právě v tom spočívá i vysvětlení setrvalé divergence růstu „standardního“ reálného HDP a „porovnatelného“ reálného HDP vypočteného pomocí běžného HDP, kursu k euru a inflace v eurozóně.

Na příkladě České republiky, Maďarska a Polska ukazujeme, k jak zavádějícímu hodnocení ekonomické transformace, rychlosti konvergence k ekonomické úrovni eurozóny a relativní úspěšnosti jednotlivých transformačních strategií lze pomocí oficiálních údajů o reálném HDP dojít. Rozdílnost „transformačních příběhů“ podle oficiálních údajů a údajů vycházejících z tržních kursů a spolehlivějších údajů o inflaci v eurozóně by měl vést autory podobných studií k opatrnosti. Dospíváme k závěru, že skutečná konvergence pokračuje výrazně vyšším tempem a že

15) Takový vývoj je analogický situaci, ve které si rodina půjčuje každý rok o 2,4 % svých výdajů více, aby spotřebovala (projedla, či investovala) pouze o 0,8 % více, přičemž zbylých 1,6 % se ztratí bez jakéhokoliv efektu.

česká ekonomika konverguje k eurozóně podstatně rychleji, než ekonomika Maďarska, či Polska.

Takový závěr však vyžaduje vysvětlení, proč se může kvantitativní význam zkreslení oficiálních údajů o reálném HDP v jednotlivých transformačních ekonomikách lišit. O toto vysvětlení se pokoušíme. Přinášíme argumenty, jež svědčí o tom, že strategie transformace charakteristická razantním otevřením zahraničního obchodu, nízkou inflací, kuponovou privatizací a zpožděním prvních reformních kroků (a tedy i „prvotní akumulace privatizačního kapitálu“) mohla vést k tomu, že kvantitativní podhodnocení reálného výstupu může být v České republice vyšší než v Maďarsku a Polsku.

Na příkladu srovnání výsledků transformačního a post-transformačního období v České republice ukážeme, že oficiální údaje o reálném HDP mohou zkreslit i výpověď o úspěšnosti jednotlivých období jedné a téže tranzitivní ekonomiky. Hypotéza o relativně vyšší úspěšnosti post-transformačního období odvozená z údajů typu „standardního“ reálného HDP se po jejich srovnání s „porovnatelným“ reálným HDP stává obtížně udržitelnou.

Zbývá poslední otázka: K jakému srovnávání vlastně lze použít oficiální údaje o reálném HDP v transformačních a post-transformačních ekonomikách? Odpověď je velmi pragmatická. Vzhledem k míře variability kursů v krátkém období (období měsíců, čtvrtletí, či jednoho až dvou let) nemáme k porovnávání výstupu ekonomiky v těchto obdobích k dispozici lepší ukazatel. Pokusili jsme se však ukázat, že pro porovnávání různých ekonomik a jejich výkonů za delší období jsou údaje o reálném HDP transformačních a post-transformačních ekonomik kvůli své odchylce od konceptu míry přidané hodnoty ekonomiky očištěné od cenového vývoje velmi zavádějící a často zcela nevhodné. Každý, kdo se o podobné srovnávání pokouší, by je tedy měl vždy interpretovat s maximální opatrností a porovnávat jejich výpověď s výpovědí získanou alternativními přístupy. Bohužel se to však děje jen velmi zřídka.

Literatura:

- Benáček V. (2004) „Česká ekonomika je lepší než vypadá.“ *Ekonom*, č. 31, 29. 7. 2004, s. 32–34.
- Benáček V. (2005) „Konkurenční schopnost české ekonomiky: současný stav a možnosti jejího posilování.“ Working Paper CESES, FSV, Univerzita Karlova, 2005.
- ČNB (2004) „Reálný HDP a vliv změny směnných relací“, mimeo.
- Jan Hanousek a Randall K. Filer (2002), „Evaluating Imperfection and Biases in Price Indexes during Transition“, CERGE-EI Working Paper dostupný na home.cerge-ei.cz/hanousek/
- Lommatzschová, K. (2004) „Jak přepočítat HDP.“ *Ekonom*, č. 31, 29. 7. 2004, s. 30–32.
- Jan Švejnar (2002), „Transition Economies: Performance and Challenges“, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 16, No. 1, s. 3–28.

B

Doplňkové texty

Alternativní pohledy na odhad vývoje ekonomiky

Jan Kubíček a Vladimír Tomšík

NEWTON Holding

Nízká tempa reálného růstu české ekonomiky vzbuzují podezření, zdali není standardní odhad růstu systematicky podhodnocován například díky nedostatečnému zohlednění kvality. Podezření posiluje zejména to, že český export, který je plně vystaven mezinárodní konkurenci, rychle roste. Navíc korunové i eurové ceny českého exportu se v průměru také zvyšují. Vystává tedy otázka, jestli cenový růst exportu není ve skutečnosti způsoben zlepšením kvality, které může statistice částečně unikát. Podhodnocení reálného růstu exportu by potom vedlo k podhodnocení reálného růstu HDP. V našem příspěvku zároveň chceme zvážit některé výhody a nevýhody alternativních způsobů odhadu ekonomické aktivity.

1. Přepočítání HDP na eura

Poměrně radikální alternativní metodou odhadu reálného růstu by byl přepočítání celého HDP na eura. Postup této metody je následující: HDP vyjádřený v korunách je přepočten běžným nominálním měnovým kurzem do eurového vyjádření, přičemž tempa růstu HDP v nominálním eurovém vyjádření je nutné očistit o inflaci v eurozóně.

Matematicky vyjádřeno pracujeme s následující identitou: míra růstu reálného HDP vyjádřeného v eurech (y_{EUR}) je rovna součtu míry růstu reálného HDP v domácí měně (y_{CZK}) a rozdílu mezi mírou inflace v ČR (p_{CZ}) a mírou inflace v EMU (p_{EMU}), dále sníženo o míru apreciacie nominálního měnového kurzu CZK/EUR ($er(t)$). Reálný růst české ekonomiky v euru lze tedy formálně vyjádřit rovnicí $y_{EUR} = y_{CZK} + p_{CZK} - p_{EMU} - er$.

První obtíž postupu, při kterém se HDP přepočítává na reálná eura, spočívá v tom, že nominální měnový kurz je veličinou znač-

ně variabilní. Dokonce i vzájemné kurzy měn s nízkou stabilizovanou inflací jsou často vystaveny meziročním fluktuacím v řádu desítek procent. To způsobuje, že tempo růstu produktu vyjádřeného v reálných eurech v daném roce je fluktuacemi kurzu značně zatíženo. Vliv fluktuací měnového kurzu je však do značné míry eliminován, pokud se podíváme na průměrné tempo růstu za několik let. V delším horizontu se dočasné kurzové fluktuace do určité míry vzájemně vyruší a převládá systematická složka změny kurzu. Tou je v konvergujících ekonomikách systematická reálná apreciacie.

Kromě možného statistického nadhodnocování inflace lze reálnou apreciaci vysvětlit především působením tzv. Balassova-Samuelsonova teorému a svůj vliv měly jistě i deregulace cen. Uvedené faktory zvyšují domácí inflaci aniž by vytvářely tlak na deficit běžného účtu a depreciační kurzu domácí měny. Nicméně existují i faktory, které reálnou apreciaci podporují přímo. Zde můžeme zmínit například odbourávání psychologických bariér pro export z transformujících se zemí a především příliv přímých zahraničních investic.

Vyjádření temp růstu v reálných eurech vede k tempům skutečně fenomenálním: mezi roky 1995–2004 vychází pro Českou republiku tempo v průměru přibližně 7 % ročně. Podobně i ostatní středoevropské ekonomiky rostly v eurovém vyjádření velmi rychle.

Předpokladem, na kterém tento postup stojí a se kterým i padá, je, že všechny statky vyráběné v domácí ekonomice jsou vystaveny zahraniční konkurenci. Z takového předpokladu potom plyne, že případný rychlejší růst cen domácích statků než zahraničních je dán zcela růstem kvality, což je reálná změna, která by měla být zachycena v reálném růstu HDP. Je však evidentní, že uvedený předpoklad není naplněn a takto sestavený odhad růstu je proto velmi nadhodnocen. To je zřejmé i z následující úvahy. HDP České republiky na obyvatele v paritě kupní síly v roce 1995 byl na úrovni zhruba 63 % průměru EU15. Pokud by česká ekonomika skutečně reálně rostla od tohoto roku o 7 % ročně, musel by dnes být v domácí ekonomice HDP na hlavu o něco vyšší než v Německu a srovnatelný s Francií. Je evidentní, že konvergence české ekonomiky nebyla ani zdaleka tak rychlá.

Množství statků spadá do kategorie mezinárodně neobchodovatelných. U těchto statků není možné očekávat, že v konvergující ekonomice se jejich skutečná cena (tzn. cena po zohlednění růstu jejich kvality) bude vyvíjet stejně jako v eurozóně. Podle tzv. Balassova-Samuelsonova teorému totiž dochází k vyšší inflaci v neobchodovatelném sektoru díky tomu, že v tomto sektoru produktivita neroste tak rychle jako v sektoru obchodovatelném. Z tohoto důvodu je nutné postup, při kterém je HDP přepočítáván do EUR, modifikovat rozlišením na obchodovatelné a neobchodovatelné statky.

2. Obchodovatelné versus neobchodovatelné statky

Pokusme se tedy upravit přepočet HDP do reálných EUR takovým způsobem, abychom se vyhnuli zmíněné námitce. Místo abychom přepočítali do eurového vyjádření celý nominální HDP, přepočítáme pouze tu část, kterou lze přisoudit obchodovatelnému sektoru. Z obchodovatelné produkce vyjádřené v eurech potom očištěním o inflaci dostaneme reálný růst obchodovatelného sektoru. Růst zbývající neobchodovatelné části HDP převezmeme z původních statistik.

První obtíž spojená s propočtem je stanovení, jaká část produkce spadá do sektoru obchodovatelného a jaká do sektoru neobchodovatelného. Hranice je samozřejmě neostrá, ale pro naše účely budeme považovat za obchodovatelný veškerý průmysl a zemědělství. Naopak neobchodovatelný bude zbytek přidané hodnoty. Další problém se týká očištění obchodovatelné produkce vyjádřené v eurech o inflaci. Nemůžeme totiž použít spotřebitelskou inflaci eurozóny, protože ta v sobě obsahuje i údaje o cenovém růstu neobchodovatelného zboží v eurozóně. A ceny neobchodovatelného zboží se podobně jako v ČR ani v eurozóně nevyvíjejí stejně jako ceny zboží obchodovatelného.

Pro očištění od inflace proto použijeme deflátoři německé obchodovatelné produkce. Rozdíl mezi růsty odhadnutými tradiční metodikou a metodou právě naznačenou bude tím větší, čím větší podíl na produkci mají obchodovatelné statky. To je charakteristické pro ČR, kde podíl obchodovatelných statků na přidané hodnotě představoval zhruba 40% produkce, zatímco v ostatních tranzitivních ekonomikách to je pouze cca jedna třetina.

Tabulka 1: Reálný růst obchodovatelného sektoru (v %)

Země	Reálný růst obchodovatelného sektoru podle běžné metodiky (1995–2003)	Reálný růst obchodovatelného sektoru podle převodu na reálná eura (1995–2003)	Reálný růst obchodovatelného sektoru podle běžné metodiky (1998–2003)	Reálný růst obchodovatelného sektoru podle převodu na reálná eura (1998–2003)
Česká republika	3,7	6,8	2,9	5,5
Maďarsko	4,6	6,2	3,9	6,5
Polsko	4,8	6,3	3,0	3,1
Slovensko	2,8	4,3	3,2	4,5

Poznámka: Průměr temp růstu za ČR je za roky 1995–2004, resp. 1998–2004.
Pramen: OECD a vlastní výpočty

Podle běžné metodiky rostla reálná přidaná hodnota v obchodovatelném sektoru v české ekonomice v letech 1995–2004 tempem v průměru 3,7% ročně. Pokud použijeme metodu převodu na reálná eura, tak naopak zjišťujeme, že český obchodovatelný sektor rostl nejrychleji ze čtveřice středoevropských ekonomik.

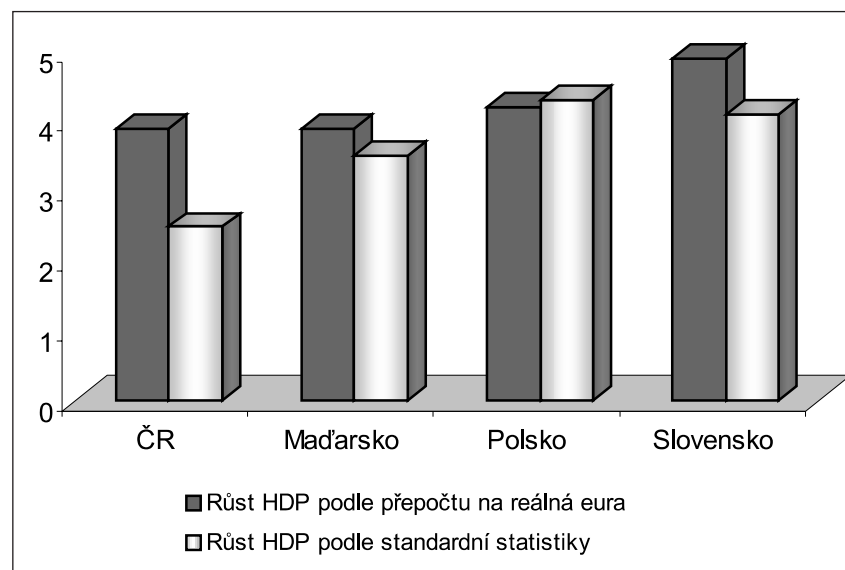
Odhad růstu HDP, do kterého vstupuje růst obchodovatelného sektoru odhadnutý pomocí převodu do reálných eur, je pro většinu srovnávaných středoevropské ekonomiky vyšší, než je standardní údaj. Pro českou ekonomiku je však rozdíl největší. Nevýhodou odhadu pomocí převodu obchodovatelného sektoru na reálná eura je mimo jiné značná citlivost na výkyvy v měnovém kurzu národní měny. Tyto výkyvy ovlivní objem produkce po přepočtu na eura, a proto je vhodné tuto metodu používat spíše v delším časovém horizontu, ve kterém se výkyvy měnového kurzu do značné míry eliminují.

Také s jinými faktory reálné apreciacie domácí měny, jakými jsou například odbourávání politických a psychologických omezení pro český export a deregulace cen, si přepočít do eur nemůže plně poradit. Nicméně i když odhad hospodářského růstu pomocí přepočtu na reálná eura nemůže plně nahradit standardní statistiku, tak přesto je určitě vhodný jako její doplněk pro mezinárodní srovnání.

Tabulka 2: Reálný růst HDP (v %)

Země	Reálný růst HDP podle běžné metodiky (1995–2003)	Reálný růst HDP podle převodu na reálná eura (1995–2003)	Reálný růst HDP podle běžné metodiky (1998–2003)	Reálný růst HDP podle převodu na reálná eura (1998–2003)
Česká republika	2,5	3,9	2,2	3,6
Maďarsko	3,5	3,9	4,1	4,7
Polsko	4,3	4,3	3,2	2,7
Slovensko	4,1	4,9	3,4	4,0

Graf 1: Rozdíly průměrného reálného růstu HDP za období 1994–2003 (v %)

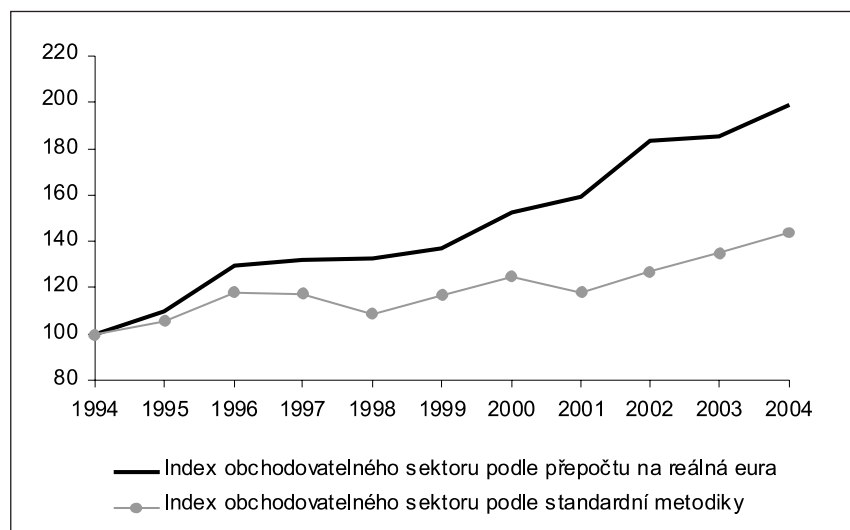

Pramen: OECD a vlastní výpočty

3. Vliv směnných relací

Dalším problémem, který souvisí jak s cenami obchodovatelných statků, tak i s problematikou měření HDP, je vývoj směnných relací. Směnné relace jsou určeny poměrem vývozních a dovozních cen. Jestliže rostou ceny vyvážených statků rychleji než ceny stat-

Graf 2: Srovnání vývoje obchodovatelného sektoru v ČR podle přepočtu na reálná eura a podle standardní metodiky (rok 1994 = 100)

Pramen: OECD a vlastní výpočty

ků dovážených, směnné relace se zlepšují. Firmy a domácnosti si pak mohou za stejné množství svého exportu nakoupit větší reálné množství dovážených statků. A to je případ České republiky, ve které ve srovnání s ostatními středoevropskými zeměmi dlouhodobě dochází ke zlepšování směnných relací (i když tento vývoj byl někdy dočasně přerušen především turbulentními změnami v cenách ropy).

I když se zlepšování směnných relací v průměru o 1 % ročně může jevit jako poměrně málo významný jev, ve skutečnosti toto zlepšení vedlo k podstatnému zvýšení zdrojů pro českou ekonomiku. Ukažme si to na fiktivním příkladě. Předpokládejme, že by ceny českého exportu rostly od roku 1994 v každém roce stejným tempem jako ceny českého importu, takže směnné relace by se ani nezlepšovaly a ani nezhoršovaly. V takové situaci by objem českých exportů byl oproti skutečnému vývoji od roku 1994 do roku 2003 kumulativně nižší v dnešních cenách zhruba o 660 miliard

korun. O tuto částku peněz, která je například vyšší než současný dluh centrální vlády, by byla Česká republika fakticky ochuzena, kdyby nedocházelo k jednoprocentnímu zlepšování směnných relací.

Tabulka 3: Vývoj směnných relací mezi roky 1995–2003 (v %)

Země	Průměrný růst vývozních cen (1995–2003)	Průměrný růst dovozních cen (1995–2003)	Průměrná změna směnných relací (1995–2003)
Česká republika	1,6	0,6	1,0
Maďarsko	7,6	8,1	-0,5
Polsko	8,0	9,1	-1,0
Slovensko	3,8	4,2	-0,4

Pramen: OECD a vlastní výpočty

Co mají směnné relace společného s reálným HDP? Reálný HDP je součtem čtyř složek: reálné soukromé spotřeby, reálných investic, reálné spotřeby vlády a čistého exportu ve stálých cenách. A právě u čistého exportu nastává problém. Čistý export je rozdílem mezi exportem ve stálých cenách a importem ve stálých cenách. Při zlepšování směnných relací se ale ceny exportu zvyšují rychleji než ceny importu. A tudíž, i když se čistý export v běžných cenách příliš nemění, ve stálých cenách zaostává export za importem a čistý export ve stálých cenách se pak může stát výrazně záporný. Záporný čistý export ve stálých cenách potom tlumí růst celkového HDP ve stálých cenách. Mohlo by se proto zdát, že zlepšování směnných relací paradoxně vede ke snížení odhadnutého růstu HDP.

Záleží však na tom, jaký je důvod naměřeného zlepšování směnných relací. Jedním z možných důvodů je, že standardní statistika nedostatečně zachycuje zlepšení kvality produktů. V takovém případě je část růstu cen exportu chybně považována za inflaci exportních cen. Ve skutečnosti to totiž je reálný růst exportu. Růst exportu je tak podhodnocen a podhodnocen je tedy i růst celkového HDP. Nedostatečné zohledňování kvality je známým problémem, který se však týká nejen exportu. Alternativní odhady růstu HDP založené na přepočtu produkce

obchodovatelného zboží na reálná eura (viz výše) naznačují, že v období 1995–2004 mohl být český hospodářský růst podhodnocen o více než jeden procentní bod.

Nicméně pokud by alespoň část zlepšení směnných relací byla způsobena nejenom růstem kvality, ale skutečně i rychlejším růstem cen exportu než importu (ceny exportu tranzitivních zemí „doháněly“ ceny na mezinárodním trhu), tak potom toto zlepšení směnných relací reálný růst HDP příliš nezakresluje, resp. přímo nesnižuje. Zbývající tři složky reálného HDP nejsou totiž na změnách směnných relací zcela nezávislé. Pokud nezůstaneme pouze u statického pohledu na ekonomiku, ale pokusíme se tento pohled alespoň trochu dynamizovat, tak nebýt zlepšených směnných relací zvyšující „rozpočtové omezení“ země, nedošlo by k možnosti navýšení ostatních složek poptávky. Reálná spotřeba domácností by zřejmě byla nižší a stejně tak i zbylé dvě složky.

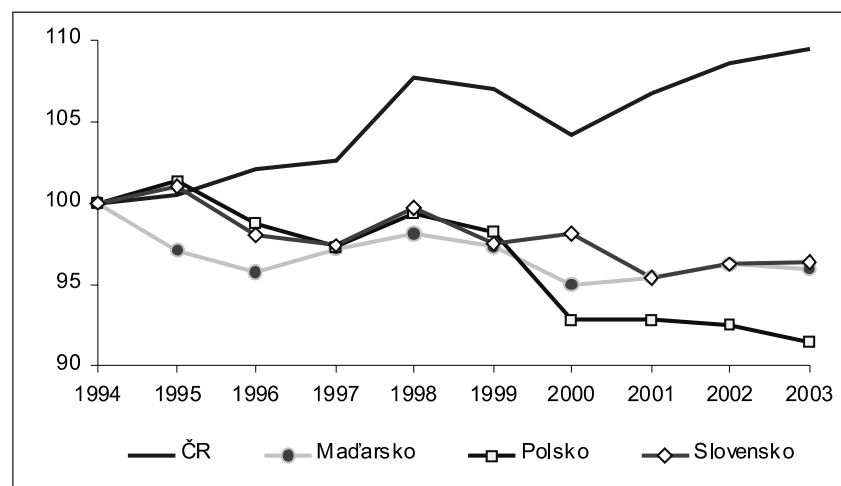
Je tedy pravda, že zlepšování směnných relací tak sice může zhoršovat čistý export ve stálých cenách, ale zároveň může zlepšovat zbylé reálné složky vlivem působení důchodového efektu. Vlastně právě proto, že docházelo ke zlepšování směnných relací, mohla reálná domácí poptávka růst dlouhodobě rychleji než reálná domácí produkce bez toho, aby docházelo k systematickému zhoršování salda zahraničního obchodu v běžných cenách. Je ale pravda, že při standardním pojetí růst HDP v důsledku skutečného zlepšování směnných relací zaostává za růstem materiálního blahobytu. Bylo by sice možné předdefinovat HDP tak, aby jeho spojení s blahobytem bylo obnoveno, ale vedlo by to spíše ke zmatení pojmů. Navíc HDP chápeme primárně skutečně jako ukazatel produkce a pro sledování blahobytu je vhodnější používat ukazatele jiné.

Tabulka 4: Průměrný růst reálné poptávky a HDP mezi roky 1995 až 2003 (v %)

Země	Průměrný růst reálné domácí poptávky (1995–2003)	Průměrný růst reálné domácí poptávky po zohlednění změny salda zahraničního obchodu (1995–2003)	HDP podle standardní metodiky (1995–2003)
Česká republika	3,5	3,5	2,2
Maďarsko	3,4	3,5	3,6
Polsko	4,4	3,9	4,4
Slovensko	4,5	3,7	4,1

Pramen: OECD a vlastní výpočty

Graf 3: Vývoj směnných relací (rok 1994 = 100)

Pramen: OECD a vlastní výpočty

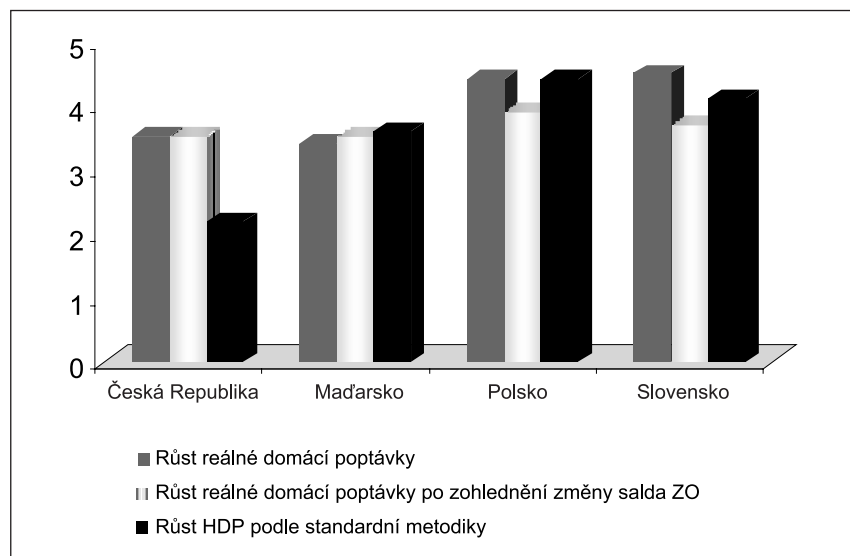
4. Poptávka a hrubý domácí důchod jako lepší ukazatel blahobytu

Průměrný růst reálné domácí poptávky by mohl být jedním z ukazatelů blahobytu. Jeho slabinou však je, že růst reálné poptávky může být kryt prohlubováním deficitu salda zahraničního

obchodu. Například na Slovensku, kde reálná domácí poptávka mezi roky 1995–2003 rostla ze čtveřice srovnávaných zemí nejrychleji, se saldo zahraničního obchodu zhoršilo z přebytku 5,6 % HDP na deficit 1,5 % HDP. Je proto vhodné upravit růst reálné domácí poptávky tak, abychom obdrželi tempo „udržitelné“ z hlediska zahraničního obchodu.

Skutečné tempo růstu reálné poptávky proto upravíme o takový počet procentních bodů, aby výsledné tempo nevedlo ke zhoršování nebo zlepšování salda zahraničního obchodu v běžných cenách vyjádřeného jako procentní podíl na HDP. V České republice je toto „udržitelné“ tempo růstu reálné poptávky vyšší než standardně měřený růst HDP (viz tabulka 4). Naopak v ostatních srovnávaných ekonomikách, ve kterých docházelo ke zhoršování směnných relací, je nižší. Zároveň je to ukazatel, který je lepším ukazatelem růstu blahobytu země než HDP, a proto je vhodné ho vzít v potaz při mezinárodních srovnáních jakožto doplněk ke standardnímu údaji o růstu HDP.

Graf 4: Vývoj reálné domácí poptávky a HDP za období 1994–2003 (v %)

Pramen: OECD a vlastní výpočty

Tabulka 5: Srovnání temp růstu reálného hrubého domácího produktu a reálného hrubého domácího důchodu v České republice (v %)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Průměr
Hrubý domácí produkt	4,2	-0,7	-1,1	1,2	3,9	2,6	1,5	3,7	1,9
Hrubý domácí důchod	5,8	-0,5	2,3	0,9	2,1	4,3	3,7	4,0	2,8

Pramen: ČSÚ

Dalším alternativním ukazatelem, který má k měřítku blahobytu blíže než ukazatel HDP, je tzv. hrubý domácí důchod (HDD). Tento analytický ukazatel představuje hrubý domácí produkt upravený o výnosy (resp. ztráty) způsobené meziroční změnou směnných relací. Tyto výnosy (ztráty) ze změny směnných relací ČSÚ poprvé oficiálně publikoval v prosinci 2004. Jejich průměrným k HDP ve stálých cenách (přesněji řečeno k tzv. zřetězeným objemům) získáme tempa růstu HDD. Jak je vidět z tabulky 5, v České republice byl růst HDD, který lépe odráží růst blahobytu než HDP, díky pozitivnímu vývoji směnných relací výrazně vyšší než růst HDP.

Literatura:

Benáček, V.: Král není nahý. *Ekonom*, č. 31, 2004, s. 32–34.

ČSÚ: *Evropský systém účtů ESA 1995*. Praha, ČSÚ, 2000.

Heller, J., Mrázek, J.: HDP se nedělí na domácí a vývozní část. *Ekonom*, č. 35, 2004, s. 44–45.

Kubíček, J., Tomšík, V.: Kouzlo směnných relací aneb jak přepočítat HDP. *Ekonom*, č. 34, 2004, s. 44–45.

Kubíček, J., Tomšík, V.: Král není nahý, ale ani bohatý. *Ekonom*, č. 34, 2004, s. 46–47.

Lommatzschová, K.: Jak přepočítat HDP. *Ekonom*, č. 31, 2004, s. 30–32.

Spěváček, V.: *K vývoji souhrnných ukazatelů reálného důchodu v ČR*. Centrum ekonomických studií VŠEM, 2005.

Poznámky k měření HDP

*Stanislava Hronová, Richard Hindls**

Fakulta informatiky a statistiky VŠE

Trochu zvláštní otázka. Měříme délku, výšku, teplotu a nebo třeba i výkonnost ekonomiky. Ale HDP? Ten asi neměříme, on je totiž sám o sobě charakteristikou výkonnosti ekonomiky. Které sloveso tedy nejlépe vyjadřuje skutečnost, jak hodnota HDP vzniká? Hrubý domácí produkt, resp. jeho hodnotu „odhadujeme“, „určujeme“, „vypočítáváme“.

Nepřesnost vyjadřování ohledně hodnot národohospodářských agregátů asi žádného statistika nepřekvapí. Je jenom odrazem toho, že veřejnost (často i odborná) bere státní statistikou publikované výsledky jako dané (někdy dokonce i jako neměnné), a nezamýšlí se nad tím, jak takové hodnoty ukazatelů vznikají. A nejde pouze o HDP. Stejně problémy provázejí míru inflace, míru nezaměstnanosti, index průmyslové produkce, průměrnou mzdu. To abychom jmenovali jenom ty nejznámější.

Zjednodušeně řečeno – na začátku je vždy zjišťování. To, že je převážně výběrové, už je pro někoho možná překvapením – či spíše se nad tím asi nikdy nezamýšlel. Proč taky. Pak následují dopočty, odhady, bilancování atd. Výsledkem je veřejností netrpělivě očekávaná hodnota, kterou je nutné považovat za odhad, ne za skutečnou míru velikosti sledovaného jevu. To totiž vyplývá nejenom z toho, jak se k výsledné hodnotě dostaneme, ale také z toho, jaké konvence jsme pro definici určitého ukazatele přijali.

Ukažme si to jednoduše na příkladu míry inflace. Vývoj cenové hladiny – inflaci vyjadřujeme pomocí informací o vývoji spotřebitelských cen. Inflace je však obecně mnohem více než jenom vývoj cen spotřeby. Ze zcela pragmatických důvodů, tj. z nemož-

*) Autoři jsou děkan a proděkanka na Fakultě informatiky a statistiky VŠE v Praze.

nosti zahrnout všechny aspekty inflace do jednoho jediného ukazatele, se však všichni (poskytovatelé i uživatelé dat) a všude (vyspělý svět) shodli na tom, že míra inflace bude odvozena pouze od vývoje spotřebitelských cen. Statistika pak poskytuje tyto informace každý měsíc – kvalitně a velmi rychle. A to jen díky tomu, že prošetřuje vývoj cen jen vybraných výrobků a služeb.

Analogicky každé čtvrtletí dostáváme informace o vývoji národního hospodářství, měřeném tempem růstu HDP, podepřeném na jedné straně vývojem spotřeby domácností, investice a čistého vývozu a na druhé straně vývojem přidané hodnoty v jednotlivých odvětvích. K tomu je třeba organizovat šetření, vstupní informací zpracovat, chybějící informace dopočítávat a odhadovat a výsledek bilancovat. Státní statistikou prezentovaná hodnota HDP není součtem zjištěných či naměřených čísel, ale výsledkem sofistikovaných postupů, jakož i expertních odhadů, dopočtů a v neposlední řadě i „kompromisů“.

Proč právě kompromisů? Stačí se zamyslet nad jediným problémem vyplývajícím z toho, že odhadujeme-li dvěma různými cestami totéž, nemůžeme se ve statistice obecně nikdy dobrat stejného výsledku. Východiskem pro odhad HDP na straně tvorby je produkce a mezispotřeba, resp. hrubá přidaná hodnota v jednotlivých odvětvích národního hospodářství, na straně užití pak spotřeba domácností, vládních a neziskových institucí, investice a čistý vývoz. Že podklady k prvním odhadům příslušných národohospodářských hodnot jsou různé, asi není nutné příliš zdůrazňovat. Různé jsou v prvním přiblížení tedy i hodnoty dvěma různými cestami odhadovaného HDP. Ale která hodnota je ta správná? Odpověď je možná překvapivá, ale současně výmluvná: asi ani jedna. Pravda totiž nejspíš leží někde mezi nimi. Ale dokázat to nemůžeme, vždyť skutečnost neznáme a měřítko nemáme. HDP měřit opravdu nelze, nicméně jeho hodnotu můžeme odhadnout.

Jak velký je rozdíl mezi dvěma stanovenými hodnotami HDP? To nám nikdo neprozradí, ani u nás, ani kdekoli jinde ve světě. A proč taky. K tomu, jak dojít k té „pravé“ hodnotě HDP, existují v každé zemi (a tedy i u nás) přesně stanovené postupy bilancování, které jsou tak trochu „výrobním tajemstvím“ každého statistického úřadu, ale které také každý statistický úřad

ctí a dodržuje. Věřme tedy těmto hodnotám, ale na druhé straně je neberme jako dogma, jako něco, co by mělo být jednou pro vždy dáno.

Je-li hodnota určitého ukazatele odhadována, je jasné, že tento odhad bude postupně zpřesňován (neboli revidován). Revize statistických dat jsou běžnou a nutnou součástí statistické práce, fenoménem, který doprovází statistiku ve všech vyspělých zemích. Příčina revizí tkví v protichůdných požadavcích na výstupy statistiky – uživatelé požadují *spolehlivé* informace o vývoji národního hospodářství. Avšak hlavně a především je chtějí získat *rychle*. Má-li tedy statistika uspokojit požadavky na rychlost, musí více odhadovat a modelovat a méně zjišťovat. První čísla, která statistika o sledovaném jevu (např. o vývoji HDP) nabídne, jsou tudíž vždy výsledkem práce s neúplným souborem informací. Tak, jak postupně statistika získává další údaje, může původně publikovaná čísla zpřesňovat. Odhadování a modelování na úkor plošných (a tudíž drahých a zdlouhavých) šetření je tedy imperativem moderní statistiky. Jinak řečeno, chce-li uživatel informace včas, musí počítat s tím, že statistika bude své první odhady dále zpřesňovat. Revize je to přirozená oběť ve prospěch včasnosti a kvality dat. A kvalita je prvořadým cílem – o tom snad ale nikdo nepochybuje.

Revize statistických údajů probíhají ve všech zemích a jsou nedílnou součástí práce na krátkodobých (měsíčních a čtvrtletních) informacích. S revizemi prvně publikovaných dat musí každý uživatel počítat. Bohužel naše zkušenosti ukazují, že ekonomové, analytici a hlavně politikové soustřeďují svoji pozornost téměř výlučně právě jen na první odhady a publikovaným hodnotám přiřkládají větší význam, než jim skutečně přísluší.

Každé čtvrtletí (vždy podle předem stanoveného kalendáře zveřejňování tzv. citlivých informací) očekává odborná veřejnost a politická reprezentace s napětím údaje o růstu ekonomiky měřeném tempem růstu HDP. O významu této informace jako signálu o stavu a vývoji ekonomiky nelze pochybovat. Nicméně nezapomínejme, že jde jenom o (první publikovaný) odhad, který bude určitě opraven – směrem nahoru či směrem dolů. Když o tři měsíce později uveřejní statistický úřad stejné údaje za další čtvrtletí, rozvinou se opět diskuse a polemiky nad novými čísly, ale o ty

starší a revidované se už v médiích téměř nikdo nezajímá. Škoda. Revizím totiž podléhají nejen data za předchozí čtvrtletí, ale i data starší. A ta se v dané situaci mohou stát cennou srovnávací základnou pro právě publikované údaje, a tudíž pro samotné aktuální hodnocení vývoje národního hospodářství. Podceňovat roli revidovaných dat je ovšem přinejmenším krátkozrakost.

Revidovaná data ale určitě zajímají analytiky, kteří pracují s časovými řadami (zejména) krátkodobých ukazatelů. Jejich přirozeným požadavkem je, aby data byla vzájemně srovnatelná, ze čtvrtletí na čtvrtletí, z roku na rok. K tomu je nutné, aby statistické úřady po každé revizi nabídly uživatelům znovu přepočtené čtvrtletní údaje za několik let zpět. Tento dobrý mrav, typický pro statistiku vyspělých evropských zemí, se u nás po různých peripetiích také začal usazovat. Spokojeni možná všichni nejsou, ale to už tak bývá. Česká státní statistika každopádně udělala ve směru zprůhlednění revizí a vstřícnosti vůči (zejména klíčovým) uživatelům v poslední době nezanedbatelný kus práce. I zde platí: kdo nechce porozumět minulosti, skoro jistě nepochopí ani budoucnost.

Najdou se nicméně i tací, kteří zastávají názor, že přepočítávat údaje v časové řadě zpět je zbytečné, že žijeme přítomností a minulost nás nezajímá. Že podstatný je postup, jakým jsme se ke kýžené hodnotě dostali, či (právě jen) tato hodnota sama. Ohlížet se v čase a v prostoru prý nemá smysl. Věřte nebo nevěřte, ale i takové názory lze slyšet. Jsou „nebezpečné“, neboť ohlížení se v časové řadě zpět a rozhlížení se v prostoru, to je po hodnotách souvisejících ukazatelů, je základem konzistence informací, které statistický úřad o výsledcích národního hospodářství publikuje. Jen tak může každý ekonom, analytik i politik získat odpovídající představu o tom, co se v ekonomice děje. Ve směru konzistence všech dat, vypovídajících o vývoji hospodářství, však česká státní statistika odborným uživatelům ještě cosi dluží. A my jako uživatelé doufáme, že tento dluh brzy „splatí“.

Obrácení statistického paradoxu?

Eva Zamrazilová

Komerční banka

Ekonomický výzkum se v 80. letech zabýval paradoxem mezi relativně vysokými oficiálními tempy růstu a soustavně se zhoršující pozicí československé ekonomiky v mezinárodním srovnání. Oficiální tempa růstu byla vyšší než tempa růstu vyspělých západních zemí, ale přesto všechny studie zabývající se mezinárodním srovnáním zcela jednoznačně ukazovaly na soustavně se zhoršující pozici československé ekonomiky vůči vyspělému západnímu světu.

S trochou zjednodušení lze říci, že tento paradox lze do značné míry objasnit postupujícím zhoršováním kvality a konkurenceschopnosti domácí produkce. Domácí oceňování bylo od reality světových trhů odtrženo a domácí tempa růstu byla proto z mezinárodního pohledu nadhodnocená. V posledních letech se zdá, že tento paradox se jakoby obrací, a tedy že domácí oceňovací kritéria reálný růst, resp. reálnou výkonnost české ekonomiky spíše podhodnocují.

1. Měření kvalitativních změn

Společným jmenovatelem obou situací jsou změny kvality. Kvalita je obecně jen obtížně kvantifikovatelná kategorie. Česká ekonomika v průběhu posledních let prochází tak silnou strukturálně kvalitativní změnou, že ji pravděpodobně klasická účetně – statistická optika HDP (resp. běžných makroekonomických ukazatelů) může zachytit jen neúplně.

Lze vůbec vyčíslit kontrast mezi tím, že na začátku transformace byla česká ekonomika schopna jen velice omezeně vyprodukovat komodity v takové kvalitě a struktuře, jakou vyžadovaly trhy vyspělých tržních ekonomik a tím, že dnes jsme do obchodu s vyspělými západoevropskými zeměmi plně zaintegrovaní a vytváří-

me s nimi výrazný obchodní přebytek? To je pohled pro malou otevřenou ekonomiku dosti zásadní a obrací pozornost k oblasti zahraničního obchodu.

Z pohledu zachycení kvalitativních změn v dynamice HDP je nesporně krok správným směrem to, že ČSÚ přešel od minulého září při výpočtech temp růstu HDP na bazické období předchozího roku. Převod z běžných cen do stálých cen minulého kroku poskytuje podstatně nižší prostor pro zkreslení z titulu nezachycených změn kvality než převod do stálých cen starších let. Nicméně i po této změně zůstává nezodpovězen problém, týkající se směnných relací.

2. Směnné relace a jejich dopad na vývoj HDP

Zahraniční obchod je oblastí, kde se logika národních účtů dostává do sporu s logikou ekonomů. Při zlepšování směnných relací (ceny vývozu rostou rychleji než ceny dovozu) se od relativně menších objemů vývozu odečítají relativně větší objemy dovozu a přírůstek té části HDP, která představuje čistý vývoz, se snižuje. Dochází k tomu, že čím více se směnné relace zlepšují, tím více se snižuje dynamika HDP ve stálých cenách.

Dlouhodobé zlepšování směnných relací přitom ukazuje na rostoucí konkurenceschopnost domácí ekonomiky a o kvalitativních změnách něco vypovídá. Do vývoje směnných relací se promítá právě výše zmíněný rozdíl mezi domácím a zahraničním oceněním. Paradoxně však zlepšování směnných relací reálný růst HDP snižuje, protože v logice národních účtů je změna směnných relací chápána jako cenový jev.

Ve výpočtu deflátorů dovozu a vývozu stojí ČSÚ před problémem odlišit čistou změnu ceny od změny kvality, což je rozhodně značně nezáviděníhodná úloha. I když na první pohled do agregátu HDP vstupuje čistý export, který sám o sobě velký objem nemá, dovoz a vývoz, z nichž je čistý vývoz odvozen, velké objemy mají. Právě vysoké objemy dovozu a vývozu způsobují, že celkový HDP i tempo růstu je na specifikaci deflátoru dovozu a vývozu velmi citlivý

3. Příklad roku 2003

Citlivost objemu i tempa růstu HDP na převod do stálých cen byla vidět velmi zřetelně na loňské prosincové revizi HDP pro rok 2003. Tato revize nezměnila objemy dovozu a vývozu v běžných cenách, ale změnila deflátoři, tedy cenové indexy, sloužící pro převod dovozu a vývozu z běžných do stálých cen.

Revize snížila deflátor vývozu zboží o 1,7 procentního bodu (z 101,3 na 99,6) což zvýšilo objem vývozu ve stálých cenách o 24,1 mld. Kč. Opačně byl změněn cenový index dovozu – směrem nahoru (z 99,3 na 99,8) – tedy o 0,5 procentního bodu, což snížilo dovoz ve stálých cenách o 7,3 mld. Kč. Touto přeceňovací operací obchodu zbožím se HDP zvýšil ve stálých cenách předchozího roku o 31,4 mld. Kč, což představovalo více než 1 % HDP, což rozhodně není nepodstatná změna.

Uvedený číselný exkurz ilustruje to, že ve vysoce otevřené ekonomice může právě – na první pohled nepříliš podstatná – změna deflátorů vývozu nebo dovozu vést k dosti podstatné změně HDP ve stálých cenách a ovlivnit tak samozřejmě i tempo růstu. Specifikace deflátorů obecně (nejen pro dovoz a vývoz) představuje závažný problém a zásadní otázkou zůstává, zda jsou změny v kvalitě plně separovatelné od čistého cenového růstu. Tento problém je nesporně faktem, který by měl odborník, pracující s čísly o hrubém domácím produktu vést v patrnosti,

4. Hrubý domácí produkt a hrubý domácí důchod

Problém směnných relací a jejich rozporný vliv na dynamiku HDP se snaží někteří autoři obejít různými – méně či více zdařilými – návrhy přepočtů. Pravděpodobně nejlepší možnost zachycení vlivu směnných relací ale nabízí sám systém národních účtů. Národní účty od minulého roku publikují ukazatele, které zohledňují vztahy se zahraničím (hrubý domácí důchod, hrubý národní důchod, hrubý disponibilní důchod).

Konkrétně pro kvantifikaci vlivu směnných relací slouží ukazatel hrubého domácího důchodu (HDD), zachycující důchodovou ztrátu či přínos ze změny směnných relací. Tento ukazatel k HDP ve stálých cenách přičítá zisky (resp. od HDP odečítá ztráty) ze směnných relací. To znamená, že rozdíl mezi HDD a HDP vypoví-

dá o tom, zdali je v domácí ekonomice možné užít více nebo méně než bylo vyprodukováno, v závislosti na tom, jak se vyvíjela zahraničně obchodní výměna.

Průměrné tempo růstu HDD v letech 1996–2003 činilo 3 %, a bylo tedy o téměř celý procentní bod vyšší než průměrné tempo růstu HDP (2,1 %). Zlepšování směnných relací mělo v případě české ekonomiky pozitivní efekt na růst důchodů. Domácí užití proto mohlo růst rychleji než HDP, aniž by se zhoršovala vnější rovnováha (resp. obchodní bilance). Není bez zajímavosti, že v rámci visegrádky byla ČR jedinou ekonomikou, kde směnné relace domácí užití dlouhodobě zvyšovaly.

Tabulka 1: HDP a HDD (tempa růstu v %)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
HDP	4,2	-0,7	-1,1	1,2	3,9	2,6	1,5	3,7
HDD	5,8	-0,5	2,3	0,9	2,1	4,3	3,7	4,0

Zdroj: ČSÚ

Doplňující ukazatele publikované v rámci národních účtů proto nabízejí užitečné dodatečné informace k HDP. Bylo by dobré, aby se dostaly do širšího povědomí odborné veřejnosti a byla jim věnována pozornost v rámci analytických i vědeckých aktivit. Nicméně samozřejmě HDP bude mít stále – bez ohledu na limity své vypovídací schopnosti – klíčové místo v systému národních účtů, už pro své pevné bilanční vazby na procesy tvorby, užití a rozdělování.

Mýtus transformačního poklesu

Karel Dyba

bývalý ministr hospodářství v letech 1992–96

Vývoj agregátního produktu (reálného HDP) v transformačních ekonomikách byl analyzován a komentován mnoha autory. Na toto téma existují naprosto protichůdné názory. Např. Barry W. Ickes a Clifford G. Gaddy ve své instruktivní práci „How to think about the post-Soviet output fall“ (2001) citují na jedné straně mínění nositele Nobelovy ceny za ekonomii R. Mundella, podle kterého tak „hluboký kumulativní pokles outputu pozorovaný v počátečních letech transformace nebyl v dějinách kapitalistických ekonomik nikdy zaznamenán“, a na straně druhé silné přesvědčení švédského ekonoma Anderse Aslunda (2001), že konvenční statistikou publikovaný pokles produktu je pouhý mýtus.

Můj vlastní názor, který jsem si utvořil již v ranných transformačních letech, je že oficiální statistická data (viz Statistické ročenky ČR) skutečně nadhodnocují transformační pokles HDP. Především jsem vždy považoval za „podezřelé“, že statisticky vykazovaný značný kumulativní pokles HDP v letech 1990–1992 o cca 15,5% (původně statistikové umístili nejhlubší bod transformačního poklesu do roku 1993 a kumulativní pokles v období 1990 až 1993 odhadli ve výši cca 21,5 %, což v daném kontextu je rovněž změna oficiálních dat očekávaným směrem) nebyl doprovázen odpovídajícím nárůstem nezaměstnanosti. Ta se v daných letech pohybovala stále jen kolem 3 až 4 %. Podobně neklesla v daném období rovněž odpovídajícím způsobem výroba (spotřeba) elektrické energie měřená ve fyzických jednotkách. (O tom více viz Karel Dyba, Jan Švejnar /1994/).

1. Proč statistikové nadhodnocují transformační pokles HDP?

Z části lze důvod pro dané nadhodnocení poklesu HDP hledat v tom, že v období prudkých organizačních, vlastnických, institucionálních změn (včetně metodických změn statistického zjišťování) v první polovině 90tých let je z objektivních důvodů obtížné získat data o produkci v nově vzniklých stovkách a tisících malých firem jak v průmyslu tak i v sektoru služeb. Dále platí, že ze systémových důvodů existuje v tržní ekonomice snaha firem reportovat nižší než skutečné výsledky jejich činnosti, aby tak platili nižší daně.

Naopak v centrálně plánované ekonomice mají státní podniky zájem reportovat spíše co nejvíce nafouknuté výsledky neboť odměny dělníků, ředitelů až ministrů jsou vázány na objemové ukazatele typu hrubé výroby a pod. To samozřejmě v podmínkách tržní ekonomiky odpadá. Konečně lze odůvodněně předpokládat, že počátek transformace byl spojen s nárůstem produkce tzv. šedé ekonomiky, nikoliv kriminálního charakteru, která z definice není statisticky podchycena, ale spotřebovává energii a zaměstnává pracovní sílu.

Výše jsme uvedli hlavní technické problémy se kterými se setkávají statistikové, když se snaží co nejpřesněji odhadnout veličinu hrubého domácího produktu v počátečních velmi turbulentních transformačních letech a které způsobují, že statisticky vykázaný odhad HDP je oproti jeho skutečné výši systematicky podhodnocován. Avšak i případné odstranění těchto nedostatků neřeší plně problém srovnatelnosti formálně stejných agregátních ukazatelů typu HDP (případně reálné mzdy, reálných důchodů, ale i inflace apod.), které pocházejí z režimů se zásadně systémově odlišnou mikroekonomikou, tj. z kapitalistické tržní ekonomiky na rozdíl od socialistické centrálně plánované ekonomiky.

2. Proč statistikové nadhodnocují úroveň HDP v období „tvrdeho“ socialismu?

Připomeňme, že národní účty – a v tom rámci ukazatel hrubého domácího produktu – byly původně vyvinuty pro podmínky tržní ekonomiky s kapitalistickým uspořádáním, tj. ekonomiky

v níž existuje soutěžní prostředí, ceny se tvoří na základě nabídky a poptávky a existuje liberalizovaný zahraniční obchod, kde neexistuje nedostatkost (trvalá převaha poptávky nad nabídkou), nucená substituce a měkké rozpočtové omezení jako je tomu v reálné socialistické ekonomice. Tedy pro ekonomiky pro které platí, že suverénem je zákazník resp kupující, ať již je to domácnost či firma.. Jde o to, že ukazatel hrubého domácího produktu je ukazatel hodnotového typu a způsob valuace zboží a služeb do něho vcházejících je pro jeho interpretaci klíčový.

Inspirativní myšlenky na dané téma lze nalézt ve studii B. P. Peska, vypracované a publikované v USA, jejímž obsahem je výpočet nominálního a reálného hrubého domácího produktu pro Československo za období 1946 až 1958, srv. B. P. Pesek (1964). V závěrečné kapitole své práce Pesek explicitně upozorňuje na problém různé vypovídací schopnosti statistických ukazatelů typu HDP (a národního účetnictví vůbec), které pocházejí z ekonomik s různým mikroekonomickým režimem. (Peskovy úvahy jsem po prvé objevil v období, kdy jsem pracoval v Ekonomickém ústavu ČSAV a při psaní tohoto textu jsem z nich rovněž čerpal.)

Pesek připomíná, že zboží a služby jsou v národních účtech agregovány pomocí cen, které měří jejich užitečnost. Cena je rovná hodnotě zdrojů použitých na výrobu daného zboží či služby. Pokud však nekompetentní výrobce použije na výrobu určitého zboží či služby více zdrojů než je nutné, pak suverénní kupec není za dané zboží či službu ochoten zaplatit cenu, která se rovná hodnotě vynaložených zdrojů na daný výrobek či službu, ale jen cenu nižší. V takovém případě dané zboží či služba vstoupí do do produktové části národního účetnictví za cenu, která měří užitečnost pro kupce (firmu, spotřebitele) a je nižší než množství zdrojů na výrobu daného zboží či služby vynaložených.

To samozřejmě předpokládá, že kupující má možnost koupit stejné nebo podobné zboží či službu od jiného výrobce, čili že existuje možnost svobodné volby a tedy i soutěžní prostředí. V takovém prostředí je ukazatel HDP zpravidla i ukazatelem měřícím celkovou užitečnost produktu a tedy i celkovou mírou blahobytu. (Jsem si dobře vědom relativnosti tohoto tvrzení vzhledem k ideálu, o to však v daném případě nejde. Jde o srovnávání stejně na

zvaného agregátního ukazatele, který však pochází z reálně existujících zásadně rozdílných hospodářsko společenských režimů).

Pokud však kupující jsou ochotni či přinuceni koupit zboží za fixní cenu stanovenou centrální autoritou na základě nákladové ceny (v podstatě na základě cost-plus principu), jak tomu je ve znárodněné a centrálně plánované ekonomice, pak nominální HDP měří náklady na zdroje spotřebované ve výrobním procesu a přestává být mírou užitečného produktu a tedy i celkového blahobytu. Jinými slovy v takové ekonomice jsou rozhodující preference plánovačů a konec konců komunistických autorit a jim odpovídá soustava relativních nákladových cen, které zabezpečují také přiměřenou ziskovost. To umožňuje vypočítat HDP jako součet přidaných hodnot (produktová metoda) v jednotlivých oborech a odvětvích.

3. Výroba pro výrobu

Připomeňme si na tomto místě kartelizovanou výrobu do VHJ či jiných podobně velkých organizačních jednotek v socialistické centrálně plánované ekonomice, v níž je takovým jednotkám předepsán plán hrubé výroby na kterém závisí platy manažerů a ostatních zaměstnanců. Např. v případě stavebních firem to vedlo k tomu, že prostory a stěny továrních a úředních budov, které stavěly byly vzhledem k dané funkci předimenzovány. Podobně čím více cementu se spotřebovalo na stavbu mostu či podobně stavby aniž to bylo nutné, tím lépe pro splnění plánu.

Nebo čím vyšší transportní náklady tím snadněji se plnil plán hrubé výroby. Jsou např. známy případy převozu těžkých ocelářských výrobků po železnici z jednoho konce republiky na druhý a zpět v zájmu splnění a přeplnění ročního plánu hrubé výroby těsně před koncem roku. Dále exportní ceny, dosahované za vyvážené zboží na západní trhy, byly trvale podstatně nižší než ceny za identické zboží prodávané na domácím trhu, pokud takové zboží vůbec měl konzument normálně k dispozici. Podobně spotřebitelé, firmy i domácnosti příp. i stát (armáda apod.), platili za zboží špatné kvality cenu, kterou by nikdy nezaplatili, kdyby měli na výběr substituty. Rovněž je známo, že část produkce šla ze systémových příčin do trvale nadměrných zásob zboží, materiálu, náhradních součástí apod., které pak mizely odepsáním apod.

Zdroje spotřebované v takovém produkčním procesu podstatně převyšovaly úroveň užitečnosti resp. hodnotu vyrobené užitečné produkce. Dobový tisk se hemžil podobnými i dalšími příklady zbytečného mrhání zdroji, tj. zdroji, který na produkt s danou užitečností byly zbytečně vynaloženy. Částečně tento proces vystihuje v období socialismu používaný výraz „výroba pro výrobu“. Nicméně při dané socialistické organizaci výroby, při daných cenových relacích a při existenci nákladové tvorby cen (cost plus) i zbytečně vynaložené zdroje byly statistiky započteny do agregátního ukazatele HDP počítaného produktovou metodou. (Fakticky oficiální statistika ukazatel HDP nevykazovala. Publikoval se jenom ukazatel národního důchodu. Nicméně na podstatě našich úvah v tomto textu to nic nemění.)

Svým způsobem tedy šlo při zpracování často relativně kvalitních výchozích surovin a meziproductů do finálních produktů zpracovatelských odvětví o proces postupného umenšování přidané hodnoty a nikoliv o postupné přidávání hodnoty, které bylo nesprávně zahrnováno do HDP. V novější literatuře je tento proces popsán jako tzv. value detracton (někdy též value destruction), srv. Aslund (2001), resp. v teoretičtější rovině Gaddy, Ickes (2001).

4. Není HDP jako HDP

B. P. Pesek upozorňuje v závěru své práce, že pro správnou interpretaci jeho výpočtů nominálního a reálného hrubého národního produktu je klíčové pochopit, že: „v naší empirické práci tendujeme k tomu, abychom používali národní účty pro podstatně rozdílné země jako kdyby tyto účty byly vzájemně zaměnitelné. Jakmile však posuzujeme národní účetnictví očima standardní ekonomické teorie, pak je zřejmé, že tyto zdánlivě tak objektivní národní účty, jsou ve skutečnosti těsně spjaty s organizací ekonomické činnosti ve státě, ke kterému se vztahují. Argumentují proto, že je žádoucí dívat se na národní účty země jako je Československo, která neorganizuje výrobní činnost prostřednictvím povolení a posilování soutěžních sil, jako na míru zdrojů, které země je s to mobilizovat k výrobě zboží a služeb a nikoliv jako na míru užitečné produkce.“

Je evidentní, že tento závěr platí i v případě, kdy srovnáváme uka-

zatel HDP pro danou zemi v období, není homogenní z hlediska organizace výrobního procesu. Tak je tomu v případě, kdy srovnáváme úroveň HDP z transformačních let, tj. kapitalistické tržní ekonomiky vůči základu pocházejícímu z období socialistické centrálně plánované ekonomiky. V takovém případě se dopouštíme hrubé chyby, pokud se nepokusíme o jisté úpravy příslušného ukazatele hrubého domácího produktu jak ve zvoleném základním období (obvykle poslední rok socialistické ekonomiky, tj. r. 1989) tak i ve zvoleném běžném roce z období kapitalistické tržní ekonomiky, abychom zlepšili vypovídací schopnost a korektnost tohoto srovnání. Tento problém je zejména akutní pro hodnocení transformační recese, tedy zda šlo skutečně o hluboký kumulativní pokles hrubého domácího produktu (outputu), překonávající období velké krize třicátých let, či zda jde jen o mýtus a bylo to jinak.

Přesněji řečeno měli bychom rovněž vzít v úvahu, že zejména v první polovině devadesátých let je z výše uvedených objektivních problémů statistického zjišťování (nově vznikající firmy, nárůst šedé ekonomiky apod.) HDP oproti skutečnosti podhodnocen a tedy měli bychom se pokusit o expertní úpravu směrem nahoru a naopak v posledním roce existence socialistické centrálně plánované ekonomiky, tj. v případě České republiky rok 1989, je konvenčně měřený a oficiální statistikou presentovaný hrubý domácí produkt nadhodnocen. Můžeme tedy např. pro Českou ekonomiku srovnávat výši reálného hrubého produktu v roce 2004 vůči roku 2000 zřejmě bez jakýchkoliv úprav obou ukazatelů, jelikož pocházejí již z relativně homogenního období kapitalistické tržní ekonomiky a mají tedy shodnou vypovídací schopnost o růstu produkce a blahobytu, ale nikoliv např. porovnávat r. 2000 resp. 2004 vůči roku 1989 aniž bychom údaj o výši HDP z roku 1989 upravili.

Situace se však jeví ještě o složitější, neboť v zájmu plné srovnatelnosti vypovídací schopnosti ukazatele hrubého domácího produktu za období 1989 až do současnosti a dále, bychom měli upravit nejen oficiální ukazatel HDP pro rok 1989 směrem dolů, ale i ukazatele HDP z období transformace, zejména z let transformačního poklesu (důvody viz výše) směrem nahoru. V konečném důsledku je výsledkem takových úprav podstatně zvýšená úroveň HDP v průběhu všech let po startu transformace až do

současnosti. Podobné úpravy uskutečnil ve svém článku pro řadu tranzitivních ekonomik, včetně zemí bývalého Sovětského svazu, A. Aslund (2001) a já se pokusím v dalším textu stručně parafrázovat jeho výsledky pouze pro Českou republiku.

5. Empirické výpočty srovnatelného HDP pro ČR

Aslund porovnává index HDP v roce 1995 vůči roku 1989 vypočtený na základě oficiálních dat – jeho výše je 94,1 – s indexem vypočteným na základě upraveného HDP ve výše uvedeném smyslu pro rok 1992 vůči roku 1989 (dno transformačního poklesu podle oficiálních dat).

Nejprve připočítává výši neregistrovaného HDP vyprodukovaného šedé ekonomice. Opírá se při tom o odhady převzaté z práce Johnson, Kaufman a Schleifer (1997), která udává výši neregistrovaného HDP jako podíl celkového HDP v jednotlivých letech 1989 až 1995. Tyto výpočty jsou založeny na spotřebě elektrické energie o které autoři předpokládají, že se vyvíjí zhruba v konstantní relaci s vývojem HDP. Po této úpravě tak Aslund odhaduje index HDP 1992 vůči roku 1989 ve výši 89,3 %.

Podle oficiálních dat ze Statistických ročenek byl HDP v roce 1992 oproti roku 1989, tj. poslednímu roku existence centrálně plánované socialistické ekonomiky, o cca 15,6 % nižší, tj. index HDP v roce 1992 vůči roku 1989 byl 85,3 %. (Připomeňme, že Statistický úřad na svých webových stránkách ve Statistické ročence 2004 nemá pro roky 1989 až 1992 uvedená žádná data a upozorňuje, že podléhají revizi. Patrně se opět HDP nakonec zvýší jak tomu bylo při nedávných revizích, které zahrnuly i jistý odhad produkce šedé ekonomiky do oficiálních výpočtů HDP.)

Dále Aslund odhaduje výši zkreslení HDP pro rok 1989 směrem nahoru v důsledku existence procesu umenšování přidané hodnoty, která byla nesprávně zahrnována jako přidaná hodnota v národních účtech v roce 1989, tj. v posledním roce komunistického Československa. Chceme-li korektně srovnávat úroveň užitečného HDP z období transformace vůči úrovni užitečného HDP z roku 1989 pak se musíme pokusit odhadnout o jakou výši je oficiální ukazatel HDP v roce 1989 zkreslen směrem nahoru a odečíst od oficiálního HDP toto zkreslení.

Aslund výši tohoto zkreslení odvozuje od poklesu podílu průmyslové produkce (včetně stavebnictví i nadměrné produkce pro vojenské účely) na HDP v roce 1995 oproti roku 1989 o 19 procentních bodů. (Podle údajů Světové banky z r. 2000 činil tento podíl v r. 1995 39 %, zatímco v roce 1989 to bylo 58 %. To byl odraz „preindustrializace“ československé ekonomiky v období socialismu a rozdíl 19 procentních bodů odráží redukci procesu umenšování přidané hodnoty ve zpracovatelských odvětvích v prvních letech transformace. Oficiální HDP to měří jako pokles produkce.)

Po těchto úpravách, činí index HDP 1992/1989 podle Aslunda 108,9 %. Tento index tak srovnává relativně homogenní ukazatel HDP jako míru užitečné produkce v uvedených letech včetně stejného nárůstu neregistrované ekonomiky. To také vypovídá o relativně rychlém vzestupu prosperity už v počátečních letech transformace, i když konvenčně měřený hrubý domácí produkt vykazuje hluboký transformační pokles a návrat na úroveň roku 1989 až kolem roku 2000. Pokud na Aslundův index HDP 1992/1989 navážeme oficiální statistická data o tempu růstu reálného HDP od roku 1993 do roku 2004 s předpokladem (snad jen mírně nadneseným), že jde o srovnatelná data z jednoho mikroekonomického režimu, pak srovnatelný index HDP 2004/1989 se bude pohybovat při nejmenším okolo 140 % a nikoliv na úrovni cca 111 %, jak je vypočten z oficiálních dat.

(Aslund ještě odečítá od oficiálního HDP v roce 1989 příznivý efekt tzv. implicitních obchodních subvencí. Ty byly spojené se zahraničním obchodem mezi zeměmi RVHP, v němž docházelo jak známo k výměně substandardních zpracovatelských produktů, jinak obtížně za danou cenu prodatelných či vůbec neprodatelných na světových trzích, za standardní suroviny jejichž ceny byly nižší než za které by byly prodatelné na světových trzích. Česká republika byla čistým příjemcem subvencí v důsledku struktury svého zahraničního obchodu zejména pak s tehdejšími Sovětským svazem. Přijmeme-li i tuto úpravu, pak by byl index HDP 1992/1989 ještě o cca 3 procentní body vyšší, tj. cca 112 %)

Podotýkám, že Aslund svoje výpočty podporuje celou řadou doprovodných argumentů nepřímo svědčících ve prospěch jeho vý-

počtů příslušného indexu a tedy i závěru, že hluboký transformační pokles je mýtus.

Je pozoruhodné, že k podobným závěrům jako jsou Aslundovy co se týče podhodnocení skutečného vývoje HDP v období transformace oficiálně vykazovaným HDP, docházejí J. Hanousek a R. Filer (2000), když odhadují do jaké míry jsou oficiální míra inflace resp. cenové indexy z různých důvodů v transformačním období, a zejména v devadesátých letech nadhodnoceny a úroveň a růst oficiálního HDP tak oproti skutečnosti podhodnocen. Pokud by autoři vzali v úvahu i to, že v období tvrdého socialismu byl naopak index inflace systematicky podhodnocen (oficiální výpočty nebraly v úvahu nedostatkost zboží při daných fixních cenách, zhoršování kvality při daných cenách a pod) a tedy HDP systematicky nadhodnocováno, pak z jejich výpočtů lze rovněž odvodit, že index HDP 2004/1989 by se rovněž pohyboval nad 140 %.

6. Závěr

Není možné, abychom mechanicky srovnávali ukazatele HDP, které pocházejí z ekonomiky z různými makroekonomickými a zejména mikroekonomickými režimy a vyvozovali z nich silné závěry, např. o hloubce transformačního poklesu, o úspěšnosti či neúspěšnosti transformace apod.. V případě že se o takové srovnávání na základě dostupných oficiálních údajů pokoušíme, pak je musíme upravovat podobně jako Aslund, abychom dosáhli jejich přibližné srovnatelnosti a tedy i smysluplné vypovídací schopnosti takových srovnání.

Od statistických úřadů v oficiálních publikacích typu ročenek asi takové úpravy HDP a národních účtů v zájmu srovnatelnosti lze stěží očekávat, ale upozornění na tento závažný problém rozdílné vypovídací schopnosti a tedy srovnatelnosti agregátních dat typu HDP pro ekonomiku socialistickou na rozdíl od kapitalistické, bychom žádat měli. Alespoň nějakou zmínkou v metodické části příslušné kapitoly Statistické ročenky ČR.

Literatura:

- Aslund Anders, „The myth of output collapse after communism,“ Working paper, Carnegie endowment for international peace, March 2001.
- Dyba Karel, Svejnar Jan, „An overview of recent economic developments in the Czech Republic“, Working paper series 61: CERGE-EI, Prague 1994.
- Filer K. Randall, Hanousek Jan, „Output changes and inflationary bias in transition“, Economic systems, Vol. 24, Issue 3, 2000, pp. 285–294.
- Gaddy G. Clifford, Ickes W. Barry, „How to think about post-Soviet output fall“, <http://econ.la.edu/~bickes/index.html>, March 2001.
- Johnson Simon, Kaufmann Daniel, Shleifer Andrei, „The unofficial economy in Transition“, Brookings papers on economic activity, 27 [2], 1997, pp. 159–239.
- Pesek P. Boris, „Gross national product of Czechoslovakia in monetary and real terms, 1946–58, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1964.

Zkreslení HDP v prostředí transformace

Vladimír Benáček

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Hrubý domácí produkt (HDP) je ukazatel, pomocí něhož se hodnotí tři empirické jevy: vyspělost ekonomiky, intenzita jejího rozvoje a životní úroveň obyvatel. Bezpochyby je to ukazatel nutný k takovým úvahám, nicméně se zapomíná, že to v žádném případě není ukazatel postačující. Uvedené tři problémy se sice značně překrývají, ale nejsou ekvivalentní. Nelze je proto hodnotit stejným číslem. Navíc měření HDP je nesmírně složitou organizační činností, která je jen částečně standardizovaná jistými zvyklostmi.

1. Růst HDP jako nespolehlivá veličina

Ještě ve 30. letech 20. století se považovalo měření HDP za prakticky neproveditelné. Zásadní průlom nastal až se zvýšením váhy státních financí na chodu ekonomik během války. Metodologie odhadu HDP se neustále vyvíjí podle měnících se institucionálních podmínek, podle měnící se struktury výroby, ale také podle subjektivního chápání co je výroba, co je spotřeba a co je volný čas. Vzpomeňme si, jak nestandardně a zkresleně se měřil HDP ještě v podmínkách centrálního plánování.

Základním tvrzením tohoto příspěvku je, že HDP v prostředí intenzivní transformace je nespolehlivou veličinou jak z hlediska kvantifikace, tak z hlediska obsahu. Není jednoznačnou deterministickou veličinou, ale veličinou zjistitelnou jedině stochasticky. Mezeru mezi teoreticky ideální veličinou a schopností jejího praktického naplnění nelze ignorovat. Její šíře se také mění podle prostředí. Například váha náhodného prvku v transformačních ekonomikách stoupá, čímž HDP nelze přepisovat stejnou vypovídací schopnost, jakou má tento ukazatel ve stabilizovaných ekonomikách.

Podmínkou kvalifikovaného měření ve statistice je opakovatelnost za stejných podmínek. Míra nesplnění této podmínky během intenzivní transformace roste a časová řada HDP nemá ve všech údajích tutéž vypovídací schopnost. Navíc měření HDP je monopolem jediného úřadu, který z důvodů mezinárodní zvyklosti (přizpůsobené laické a nikoli odborné veřejnosti) dodává výlučně bodový odhad (tj. jediné číslo). To jsou z hlediska teorie statistiky těžko obhájitelné metodologické zkratky.

Zákonitosti exponenciálních funkcí (a tudíž i modelů růstu) jsou neúprosné. Pokud někdo je schopen zvyšovat svou produktivitu pouze o 1,8 % ročně, pak během šedesáti let svého produktivního života zmnoží svou produkci výchozího roku třikrát. Pokud jiní jsou schopni růst tempem 3 %, pak zmnožení je šestinásobné a u tempa 4,8 % je zmnožení osmnáctinásobné. Z tohoto hlediska se zdá být absurdní, že by někdo nebyl schopen rozeznat rozdíl v rychlosti, která je dvojnásobná, respektive šestinásobná. Problém je ale v odhadech rychlosti růstu z krátkých časových úseků – u HDP z kvartálních nebo ročních dat – kde chyba odhadu může být tak veliká, že intervalový odhad tempa růstu by mohl být v rozmezí 1,8 až 4,8%. Jak budeme dále argumentovat, to je v transformačních ekonomikách dosti pravděpodobné.

Chiméra „záračného růstu“ komunistických zemí se sice nakonec odhalila ve své nahotě, svou ideologickou roli však plnila nejen v minulosti, ale mnozí takovým svědectvím o zázracích věří až dodnes. Bohužel, statistika slouží nejen technologům ekonomické politiky, ale také ideologům, kteří v *bodových odhadech HDP hledají konečné důkazy správnosti nebo nesprávnosti celé globální politiky vlády*. Je to typický problém chybného úsudku (anglicky tzv. spurious inference), kde se hodnocení složitějšího problému zúží na jediný parametr, který navíc může být zkreslený.

K uvedenému zkratkovitému soudu lze mít následujících jedenačtí výhrad:

a) *co měříme*: HDP měří sice výrobu (respektive příjmy nebo výdaje), neměří však všechnu výrobu. Například podceňují se výstupy z nezdaněné (šedé a černé) ekonomiky. Růst se zase

nadsadí, pokud dochází k přesunům z neformální ekonomiky (například u domácích prací a samoživitelů) do formální.

- b) *Zdroje užítku*: Samotná výroba není úplným měřítkem lidského užítku. O alokaci svého času rozhodují jednotlivci a ne stát. Ti si primárně určí kolik svého času věnují pracovní době, intenzitě své práce a odpočinku. Za nízkým, či vysokým tempem růstu pak není výlučně aktivita vlády, ale zásadní procesy tržního rozhodování.
- c) *Šíře cílů politiky*: Politika vlády nemá za úkol výlučně růst. Musí se také zabývat zaměstnaností, vnější rovnováhou, inflací a podporou veřejných statků, jakými jsou rovnost lidí, spravedlnost nebo bezpečnost, které mohou být s růstem v konfliktu. Pokud v zemi funguje perfektní demokracie, pak vláda plní vůli svých voličů a bylo by nesmyslné takovou politiku eliminovat z pozic ekonomického fundamentalismu.
- d) *Zájem o přerozdělování*: Vliv předchozích dvou bodů lze dále rozšířit na hodnocení role trhů a vlády pro růst. Zmíněné mechanismy rozhodování v bodech b/ a c/ odrážejí liberální přístup k ekonomickému chování. Aspirace lidí nejsou jednorozměrné. Často jejich cílem není výlučně přání vyrábět více. Kromě užívání více volna to může být jejich interní snaha usměrnit své aktivity více do přerozdělování na úkor produkce. Pokud věříme, že trhy produktů, faktorů a demokracie¹ (jakožto trh veřejné volby), poskytují prostor pro racionální společenská rozhodování, pak role vlády v růstu je okrajová. Z tohoto hlediska je zavádějící porovnávat ekonomiky evropských demokracií s ekonomikou USA pouze s poukazem na rozdíly v růstu HDP. Žádná vláda přece nemůže lidem diktovat, že by měli pracovat déle² a intenzivněji, respektive, že by neměli mít větší požadavky na veřejné

1) Například teorie veřejné volby se zabývá možnostmi, jak lze na poskytování veřejných statků využívat mechanismy trhů. Demokratický princip soutěžení politických stran, jakož i přímá demokracie, jsou tudíž ekvivalentem trhů v oblastech, které lidé shledávají nevhodné pro alokování soukromým sektorem.

2) Problémy komparace zemí EU a USA se zabývá Aiginger (2005). Zaostávání růstu ekonomik velkých zemí eurozóny za USA je výrazně menší, pokud přepočteme HDP na odpracované hodiny. Ztráta dynamiky může mít proto i tento aspekt.

statky a to dokonce i kdyby se lidé mylili v tom co je „pravý“ veřejný statek a co ne.³

- e) *Deformace nominálních cen:* Úroveň nominálního HDP bytostně závisí na cenách, které mohou být pokřivené nedostatkem konkurence a přebytkem byrokracie, což zkresluje ekonomickou podstatu HDP jako kategorie užítka v podmínkách svobodného rozhodování subjektů.
- f) *Odhad deflátorů:* Ještě větších chyb se lze dopustit při převodu nominálního na reálný HDP. Určení změny cen (tj. deflátorů) je jednak vysoce subjektivní, jednak podléhá nedokonalostem výběrových šetření, kde několik set výrobců-representantů zastupuje cenový vývoj stotisícového sortimentu. Jak se to pokusili kvantifikovat Filer a Hanousek (2000 a 2004), při odhadech v tranzitivních ekonomikách může docházet k několika závažným zkreslením.⁴ Klíčovou otázkou je volba „representantů“ (tj. koše zboží pro deflátor) a následné subjektivní posouzení, jak na jejich cenu působí změna kvality. V podstatě žádná moderní komodita není homogenní a stálá v čase. Prodává se nejen její „hardware“, ale také její pověst, goodwill, status, design, možnost výběru variant, servis, garance, dodávka „v pravý čas“ na „správné“ místo, účast v loterii, atd.⁵ Diferenciace výrobků a neustálá inovace jsou základem

dem růstu podniků. V případě dogmatického odhadu jejich deflátorů se takový růst dostává do konfliktu s růstem HDP.

- g) *Realokace podle komparativních výhod:* Jedním z hlavních motorů růstu je využívání komparativních výhod pomocí pružné specializace. To ale znamená realokovat zdroje, což není bez nákladů. Naopak, společnost musí vynaložit značné prostředky (např. ztratit tzv. utopené náklady z již nevyhovujících alokací kapitálu, přesunout pracovníky, získat nový lidský kapitál) na to, aby ve střednědobém období převedla komparativní výhody na akcelerovaný růst. Čím jsou tyto realokace intenzivnější, tím je momentální růst pomalejší, ačkoli ekonomický rozvoj se výrazně posiluje.
- h) *Směnné relace:* Komparativní výhody, kromě zlepšování souhrnné efektivity, vedou také ke zlepšování směnných relací (Krugman, Obstfeld, 2003). Zvýšení cen exportu (jakož i cen těchto výrobků prodaných doma) se ale musí interpretovat jako inflace, což růst HDP sráží. Navíc spotřebitelé získávají na kupní síle sníženými cenami dovozu, který se z tvorby HDP musí vyjmout, navíc v multiplikované podobě vlivem deflátoru (viz Hošek, 2004, a Kohli, 2004).
- i) *Náklady externalit:* Mnohé ekonomické externality (vnější vlivy) unikají evidenci HDP. Jsou to například ekologické škody, růst kriminality, jakož i nerovnoměrné rozdělení HDP, kde část obyvatel bohatne rychleji než roste HDP a část nutně chudne.
- j) *Faktory udržitelnosti růstu:* Samotný růst HDP nelze směřovat s rozvojem, jako s širším a v podstatě sociálně závažnějším pojmem. Na to upozorňují Sen (1976) nebo Dasgupta (2005). Problémem růstu je jeho dlouhodobá udržitelnost a průnik ekonomických a sociálních rovnováh. HDP na hlavu může sice krátkodobě růst, ale pouze za cenu, že bohatství na hlavu prudce klesá. Dlouhodobý růst je totiž funkcí stavu produkční báze: (zásoby faktorů) – strojů, budov, infrastruktury, lidského kapitálu, zdraví, přírodních zdrojů a institucí (stavu trhů, veřejné administrativy, zákonnosti). Krátkodobého růstu lze snadno docílit právě zvýšeným vyčerpáváním produkční báze.

3) Jinou otázkou samozřejmě je, že byrokracie může zneužívat svého postavení a jednat proti přáním lidí. Selhání vlády je reálným nebezpečím pro růst v pojetí maximalizace užítka svobodných ekonomických subjektů. Pak by problémem růstu byl spíše stav demokracie a svobodného ekonomického prostředí (jak je například měřen indexem hospodářské svobody), než samotné vykazování růstu HDP. Fundamentální argument růstu se tak vrací zpět ke stavu institucionálního prostředí.

4) Podle uvedených autorů existují následující problémy odhadu českého HDP: zkreslení vlivem použití Paascheho indexu, zkreslení vah vlivem spotřebitelských substitucí výrobků, existence nových výrobků, nedokonalé postizení váhy změn ve struktuře maloobchodních prodejů a zejména nemožnost ocenění vlivu kvality na cenu, jakmile výrobky nejsou perfektně homogenní.

5) To jsou zásadní věci moderního marketingu, o nichž žádný manažer nepochybuje. Výrobek bez reklamy má jinou hodnotu (a tudíž i cenu), než výrobek s reklamou. Ne každé zvýšení ceny je proto "inflací". O tom co je inflace a co je přidání užitek rozhoduje spotřebitel a nikoli úředník. Například pokud v exportu zvýšíme naše ceny o 12% v zemi, kde je inflace 1% a zákazník tohoto zboží koupí o 18% víc (což je případ našich vývozu do Německa), nelze mluvit o klasické inflaci, která náš "reálný" vývoz snižuje. Totéž však platí i pro převážné množství výrobků, jejichž inovace není nulová, a které za zvýšenou cenu prodáváme doma.

k) *Budování kulturní báze:* Problém udržitelnosti růstu lze chápat ještě obecněji zahrnutím kultury. Kulturou rozumíme všechny schopnosti člověka vztažené k jeho existenci jako člena společnosti. Představují například hodnoty jako etika, důvěra, spolupráce, tolerance, altruismus nebo spravedlnost. Hospodářský výkon, kultura společenské organizace a priority lidských hodnot jsou úzce propojené veličiny, které se neustále mění, ale nikoli lineárně. Například vývoj zákonodárství a vymáhání práva může hluboce zaostávat za vývojem ekonomiky a stávat se jeho brzdou. Dosažení jejich rovnováhy je pak prioritou nemenšího významu, jako růst. Společnost se musí neustále přizpůsobovat přáním lidí být šťastnějšími a ne pouze odvádět „statistické výkony“. Budování kultury je samo o sobě fenomenálním tvůrčím úkolem, který sice odčerpává společenské zdroje, ale HDP ho nedokáže adekvátně postihnout.

Už z definice jsou transformační ekonomiky ekonomikami s bouřlivými změnami ve struktuře výroby, organizaci trhů, vlastnictví a v institucích. Jako takové, nejsou v situaci rovnováhy. Lidem navíc chybí zkušenosti jak tuto nerovnováhu rychle stabilizovat. Společnosti pak trpí nedostatkem dobré vůle a kooperace v podmínkách tzv. věžňova dilematu. Váhy a rizika všech jedenácti uvedených výhrad proto v období transformace výrazně rostou. Výsledkem je větší neurčitost odhadu HDP, který může být jak nadhodnocen, tak podhodnocen.⁶ To by se mělo projevit většími rozptyly odhadu a rozšiřováním pásma intervalového odhadu. Navíc společnost může úspěšně budovat některé velice nákladné instituce rozvoje, které se v krátkém časovém období v HDP vůbec neobjeví (nebo růst HDP zpomalí), čímž HDP momentální intenzitu rozvoje podcení.

⁶ Výsledkem jsou mezinárodní srovnání růstu HDP, která nelze brát doslova. Na jedné straně je například fenomenální růst Číny (9%), Litvy (9,7%) nebo Lotyšska (8%), jejichž odhady se pohybují na horních příčkách intervalu spolehlivosti, zatímco na druhé straně je růst Česka s 1,5% v r. 2002. Současně Česko ve srovnání s Litvou vykazuje lepší výsledky v exportu a růstu kvality výrobků a srovnatelný výkon v růstu průmyslové výroby.

2. Problémy v měření a interpretaci českého růstu

Mylné vnímání reality rozvoje způsobené podceněním odhadu tak klíčového ukazatele, jakým je růst HDP, má několik zásadních dopadů pro náš společenský vývoj. Za prvé, jde o vytváření falešného obrazu této země ve světě. Ačkoli si to mnohdy neuvědomujeme, společnosti a státy mezi sebou tvrdě soutěží v tom, kdo je lepší. Svět dává přednost úspěšným a straní se těch co selhali. Výsledkem lepšího „umístění“ v takové soutěži je snazší pronikání do světa a zisk rent, které se týkají jednotlivců, podniků a celé naší kultury. Je to závažný „marketing“, který nám všem dává jistý náskok nebo naopak jistý handicap, pokud v něm selháváme.

Za druhé, údaje o reálném růstu jsou základní veličinou ke stanovení míry a směru použití téměř všech nástrojů hospodářské politiky. Je to v první řadě rozhodování o expanzivní nebo restriktivní fiskální a monetární politice a o posouzení vývoje reálného kursu. Jak tyto politiky mohou optimálně fungovat, pokud základ pro jejich rozhodování by mohl být chybný? Týká se to ale také i hodnocení efektivnosti institucionálních struktur a naléhavosti jejich změn. Pokud se například neví zcela jistě to, že zásadním faktorem pro český růst je export, jeho externality a hluboké změny na nabídkové straně ekonomiky a rozhodovací sféra žije v liché domněnce, že zahraniční obchod je zpomalovacím faktorem růstu⁷, pak i naše strategie institucionálního rozvoje se dostávají na scestí. Například místo urychleného odstraňování bariér růstu na nabídkové straně ekonomiky se tyto bariéry upevňují a řešení se hledá v posílení údajně nedostatečné vnitřní agregátní poptávky.

Za třetí, investoři do fyzického kapitálu musí brát v úvahu stávající historii růstu jako podklad pro návratnost svých výdajů. Pokud růst je vykazován jako nízký, jejich opatrnost narůstá. Tím přicházíme jak o část domácích, tak i zahraničních investic.

⁷ Export se klamně posuzuje jako faktor malého významu, protože v makroekonomické aritmetice růstu se bere v úvahu jen jeho saldo vůči dovozu, přepočtené navíc na reálné veličiny. Zlepšení směnných relací (zvýšení cen vývozu a snížení cen dovozu) se tak paradoxně stává záporným faktorem reálného růstu.

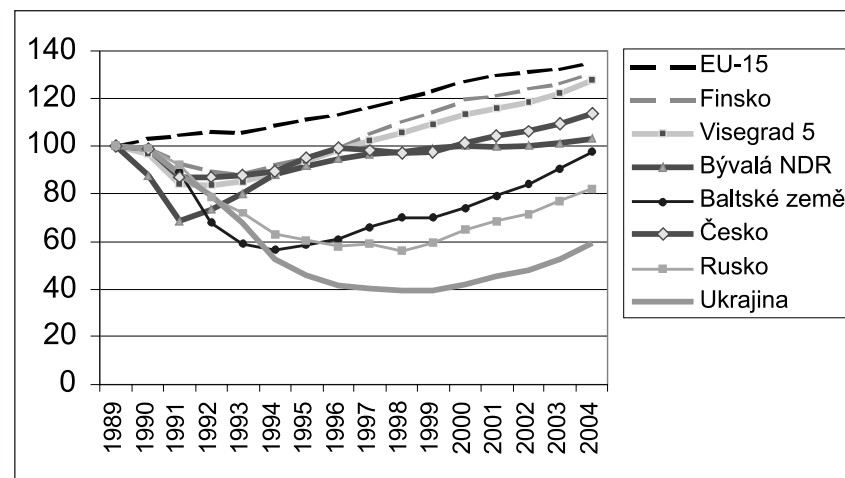
Z dlouhodobého hlediska je nejzávažnější čtvrtá implikace: falešný signál o funkčnosti (či nefunkčnosti) celého tržního systému a o úspěšnosti restrukturalizace. Místo víry v tržní systém a sebedůvěry v naše schopnosti poradit si se světovou konkurencí, se instinktivně stavíme do defenzivní pozice a očekáváme spásu ve vládních intervencích, úlevách a pomoci podnikům a odvětvím bez komparativních, či kompetitivních výhod. Pokud ale by náš růst byl vykázán jako zdravý, dokonce nejsilnější tam, kde je konkurence nejtvrďší, plodilo by to vyšší důvěru v podnikání, vláda by si mohla vytyčit odvážnější cíle a i politický systém by fungoval méně paranoidně. Signál pro společnost by pak byl: vsadme na prosperitu z růstu. Pokud je ale růst vykázován jako dlouhodobě nízký, signál se mění na „spoléhejme na přerozdělování - větší košička už nebude“.

Česko se stalo klasickou ukázkou toho, že intenzivní účast v dělbě práce⁸ a spoléhání se na tržní mechanismy je sice náročnou, ale také mimořádně úspěšnou politikou, která však vyžaduje jiné funkce státu, než kdyby tomu bylo naopak. Můžeme dokonce dojít k paradoxnímu závěru, že česká utajená prosperita posledních sedmi let se dostavila i přesto, že vládní politika vysokých deficitů a daní jí spíše bránila než pomáhala. Hrdinové českého růstu jsou tudíž jiní, než ti, na něž sázely některé politické hierarchie. Pokud je růst funkcí stavu širokého seznamu faktorů produkční báze, jak to například tvrdí teorie endogenního růstu nebo institucionální ekonomie, pak český růst v r. 2000 mohl být založen díky budování trhů a transformace podniků dlouho před tím.

8) Vývozy a zejména úspěchy z jejich realokace na teritoria EU-15 jsou už od roku 1992 základem českého rozvoje (viz Benáček V., Prokop L., Víšek J. A., 2003). Metodologie HDP však parametry kvalitativních změn v exportu tlumí, respektive téměř zakrývá, protože zahraniční obchod se měří jako saldo. Absurdním příkladem počítání reálného HDP je případ kladného salda zahraničního obchodu v nominálních veličinách (což pomáhá růstu), které se konvertuje na záporné saldo (zpomalující růst) proto, že exportní ceny se zvýšily a importní ceny snížily. Je zřejmé, že v tomto případě jsme na tom s naší životní úrovní lépe a nikoli, že by se HDP snížil. Paradoxy z měření růstu HDP však dopadají i na jiné veličiny. Můžeme z výše uvedené perspektivy věřit například tomu, že v roce 2003 byly reálné peněžní výdaje na člena domácnosti jen 95 % hodnoty roku 1990? (Viz Statistická ročenka ČR, 2004, str. 45, 1. řádek).

V následující části se budeme zabývat důvody, proč česká ekonomika zřejmě rostla rychleji, než jak to kvantifikovala statistika HDP a to v průběhu celé transformace. Jsou zde jisté indicie, že průběh transformace probíhal úspěšněji, než jak bychom o ní mohli soudit pouze z dat HDP.

Graf 1: Trajektorie českého růstu HDP v období transformace

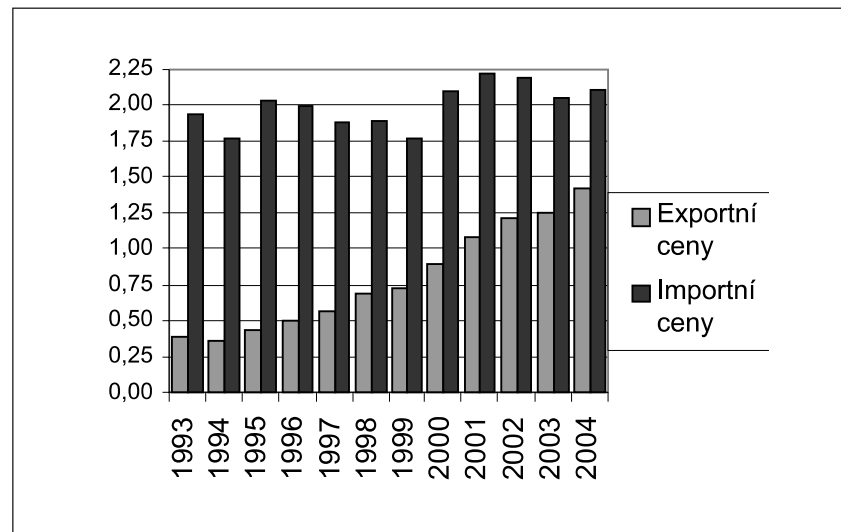
Zdroj: Data OSN, EHK, Ženeva, 2005

- 1) Dle grafu 1 činil český reálný růst za období 1989–2004 v průměru 0,85% ročně, dle oficiálních statistik ČSÚ. To je značně nízké tempo, vůči němuž však lze mít několik metodologických a věcných výhrad.
 - a/ Rok 1989, zvolený jako základní období pro porovnání nominálního růstu, je statisticky nedůvěryhodný. Výroba v příkazové ekonomice byla virtuálním produktem, po němž byla rovněž virtuální poptávka. Byla to výroba pro výrobu, jež se bortila už při prvním oslabení direktiv dodavatelsko-odběratelských plánů. Její kvantita neměla opodstatnění jako výroba, po níž byla skutečná poptávka a neměla by tudíž být započtena do HDP v základním roce.
 - b/ Plánem určené nákladové ceny základního období 1984 (tyto ceny reprezentantů se používaly až do roku 1995)

v mnoha případech určitě nemohly vyjadřovat užitek jejich komodit. Někde užitek převyšovaly a jejich poptávka po r. 1990 prudce poklesla, což často nebyla žádná ztráta společenského blahobytu. Poptávka se přesunula jinam, (například do kdysi nedostatkových komodit s vysokými náklady čekání, nebo do inovovaných nebo zcela nových výrobků), kde ale zvýšení ceny vyjadřovalo zvýšení spotřebitelského přebytku (např. zlepšení v kvalitě nebo odstranění oněch nákladů čekání). Ten ale nemusel být v HDP reálně uznán, protože jeho cenový „reprezentant“ byl vyhodnocen jako „inlace“. Hloubka propadu J-křivky na grafu 1 je proto zkreslená z obou stran měření.

- 2) Uvedené metodologické problémy však nekončí nastartováním růstu (například u nás rokem 1994). Existují neustále tam, kde se dramaticky obměňuje kvalita, vznikají nové výrobky a kde se výrobky výrazně substituují. Paascheho index, používaný pro odhad deflátorů, není nestranným odhadem. Je paradoxem, že na rozdíl od stabilizovaných ekonomik, může v případě tranzitivních ekonomik inflaci nadsazovat (a tím podhodnocovat reálný růst). Je to tam, kde výrazné zvýšení ceny vystihuje zvýšení užitku, což je současně impulsem pro zvýšení nakupovaného množství. Současně se nízká inflace neprojeví dostatečně u té komodity, která kvalitu nezvýšila a začala tak ztrácet na poptávce. Ačkoli ve stabilizovaných tržních ekonomikách je tato „obrácená substituce“ atypickým jevem, v případě transformace je to základem spotřebitelské restrukturalizace a potvrzení růstu HDP na straně poptávky. Testy zahraničního obchodu nebo zahraničních investic v Česku a Polsku potvrzují fakt, že poptávka v tranzitivních ekonomikách roste tam, kde současně rostou ceny. Jinak než růstem kvality nabídky tento úkaz není možné vysvětlit, viz Benáček, Prokop, Víšek, 2003.
- 3) Zásadní zvrát ve zvyšování kvality české výroby se projevil výrazněji až od r. 2005 a to v exportních cenách na trzích vyspělých ekonomik. Typickým pro to jsou jednotkové ceny exportu na trhy EU-15 (viz graf 2).

Graf 2: **Jednotkové (kilogramové) ceny českého exportu a importu s EU-15**

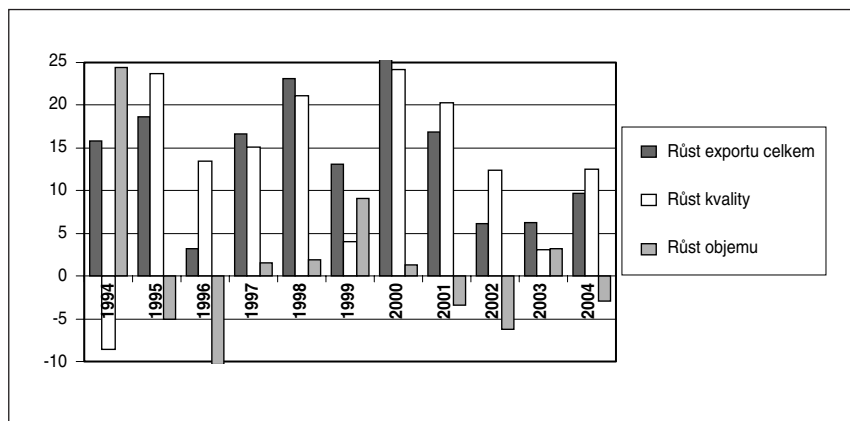

Zdroj: Databáze zahraničního obchodu, ČSÚ, 2004, vlastní výpočet.
Pozn. Hodnoty jsou v eurech ve stálých cenách. (Data r. 2004 jsou za první 4 měsíce).

Z grafu je zřejmé, že zatímco reálné jednotkové ceny v eurech u dovozu z EU rostly v období 1997–2003 průměrně o 1,4 % ročně, u vývozu docházelo k jejich růstu o 13 % ročně. Nelze proto tvrdit, že by český růst exportů byl tažen jen vyššími vstupy dovozů při jen minimálně rostoucí domácí přidané hodnotě. Vysokou dynamiku růstu kvality českého exportu potvrdily i další studie (Landesmann, Stehrer, 2002, a Dulleck et al., 2003). Z dat můžeme dále odhadnout, jak růst celkové hodnoty exportů byl podmíněn složkou nárůstu fyzických objemů a nárůstem jednotkových cen. Zatímco ceny od r. 1995 prudce rostly, objemy měly převážně klesající tendenci. Přehled o tom dává graf 3.

Jak je zřejmé, od roku 1995 určovalo dynamiku vývozu do EU z 92 % zlepšování v kvalitě výrobků a jen z 8 % zvyšování objemů. Tato tendence se ještě posílila po r. 1999, kdy vlivy objemů byly celkově dokonce negativní. Pokud bychom zjistili obdobné ten-

Graf 3: Vliv kvality (jednotkových cen) a objemů na hodnotu vývozu do EU-15

Zdroj: Databáze zahraničního obchodu, ČSÚ, 2004, vlastní výpočet
 Pozn.: Údaje jsou ve stálých eurech (jako příspěvek k procentům ročního růstu exportu).

dence (třeba i ne tak výrazné) u českých exportů do jiných regionů a u dodávek těchto obchodovaných komodit na domácí trh, pak odhady reálného HDP by měly odrážet tento zásadní zlom v kvalitě českého růstu.⁹

4) Zatímco cenový nárůst českých vývozu na nejnáročnější trhy pokrývající 75 % obchodu byl fenomenální, podobnou expanzi na zbývajících 25 % méně dokonalých trhů statistika nevykazuje. Na málo transformovaných trzích bývalého Sovětského svazu vývozní ceny dokonce poklesly, jak ukazuje tabulka 1. To je záhadný paradox v chování českých výrobců, který výrazně ovlivnil směnné relace za celou ekonomiku. Jak je možné, že naše transformované podniky, které prokazovaly na nejnáročnějších trzích téměř bezprecedentní konkurenční

9) Podobnými problémy se zabývaly studie Filera a Hanouska (2000, 2004), kteří došli k závěru, že růst v tranzitivních ekonomikách mohl být systematicky podhodnocován o 2–5% ročně, přičemž u české ekonomiky by to mohlo být v r. 1996 až o 3,5%.

ní schopnost¹⁰, nebyly schopny podobné expanze na trzích, kde nedosahovaly ani polovičních kilogramových cen?

Částečné vysvětlení nabízí hypotéza, že tržní a institucionální nedokonalosti (například vyžadování platby v hotovosti) obou partnerů by mohly vést z důvodu daňových úniků k podfakturacím. Pak by to ale implikovalo, že směnné relace celého českého mezinárodního obchodu by mohly být lepší, než jak byly odhadnuté standardní metodikou.¹¹ Například podle J. Hoška z ČNB by byl český reálný růst za období 1996–2003 při zápočtu zisku ze směnných relací 3,6% ročně, místo růstu 1,9%, odhadnutého běžným způsobem. Zůstává otevřenou otázkou, kam se v českých směnných relacích ztratila výrazná zlepšení jednotkových cen měřených kilogramovými cenami, dosažená na nejdůležitějších teritoriích.

Tabulka 1: Vývoj kilogramových cen a směnných relací
 Data za období leden 1999–duben 2004

Hodnoty ve stálých eurech	Růst kg cen % ročně		Změna směn. relací za celé období (%) vlastní odhad	Podíl zahr. obchodu na celku v r. 2003 (%)	
	Vývoz	Dovoz		Vývoz	Dovoz
Zahraniční obchod celkem	9,2	7,3	7,8 (3,2 ČSÚ)	100,0	100,0
Vyspělé tržní ekonomiky	13,5	4,4	46,3	75,7	68,5
– z toho EU-15	14,0	3,5	49,2	69,8	59,3
Evropské tranzitivní ekon.	4,4	2,0	–5,1	18,5	12,7
Sdružení nezávislých států	–2,3	8,8	–30,7	2,1	6,0

5) Další argument o možnostech alternativních odhadů růstu české ekonomiky, které by lépe charakterizovaly její rozvoj než standardní HDP, se týká okolností Balassova-Samuelsonova efektu. Česká koruna vykázala za období 1993–2003 nejvyšší stupeň reálného zhodnocení (o 40,4 % podle spotřebitelských

10) V posledních 10 letech vykazovalo v Evropě vyšší růst exportu jediné Maďarsko a pak v letech 1994–2000 Irsko.

11) To by mělo zásadní dopad na některé alternativní odhady HDP pomocí metodik upravených o směnné relace, jak to uvádějí už citovaní autoři Hošek (2004), a Kohlí (2004), případně Spěváček V. (2005).

* Autor je držitelem pozice Corporate Chair České spořitelny, a. s.

cen) ze všech středoevropských zemí. Bylo by to ještě víc, pokud by ČNB nekumulovala vysoké devizové rezervy. Současně ale žádný z mnoha standardních testů inflace v sektoru mezinárodně neobchodovatelných komodit (tj. Balassův-Samuelsonův efekt) nedokázal v českém případě toto mimořádné zhodnocování uspokojivě vysvětlit.

Až nedávno Ěgert a Lommatzschová (2004) a Lommatzschová, Toberová (2004) došli k závěru, že hlavním mechanismem českého zhodnocování měny je zvyšování cen nejen na zahraničním, ale i na domácím trhu, které není podloženo jen zvýšením fyzické produktivity práce, ale také zvýšením kvality výrobků a rostoucím podílem těchto výrobků na HDP. Navíc také „inflace“ v sektoru neobchodovatelných komodit nemusí být způsobena jen zvýšenými mzdovými náklady, ale také zvýšením jejich kvality. Zdrojem zkreslení tempa růstu nemusí být ani tolik podhodnocený odhad nominálních veličin (například šedá ekonomika nebo „transfer pricing“), jako jejich převod na reálné veličiny.

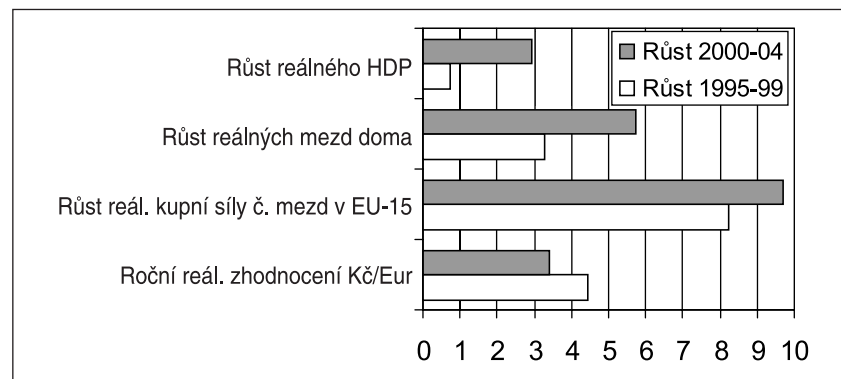
Z tohoto důvodu je oprávněné doporučení opustit počítání HDP v domácí měně a přejít rovnou na eura, která problém s uvedenou pseudo-inflací nemají. Jeden z přístupů navrhuje Kubíček a Tomšík (2005) a docházejí k závěru, že při převodu HDP na reálná eura by růst za období 1995–2003 byl 3,9 %, oproti 2,5 % podle běžné metodiky. Výhoda tohoto přístupu je v tom, že poměrně spolehlivé deflátoři v tak vysoce otevřené ekonomice, jako je česká, lze částečně získat z odhadů v zahraničí.

Autor tohoto příspěvku proto navrhuje, aby se v návaznosti na odhady nominálního HDP podle standardní metodiky $Y = C + I + G + (X - M)$ postupovalo i alternativním způsobem a separovala se výroba na obchodovatelné a neobchodovatelné statky. Klíčovou roli zde hraje analýza obsahu dovozních náročností vývozu (MX) v nominálních hodnotách. Pokud budeme znát tuto hodnotu, můžeme odhadnout hodnotu domácí čisté výroby pro domácí užití (D) jako $D = Y - X + MX$. Jde o tu část HDP, která je očištěná od přidané hodnoty obsažené ve vývozech. Hodnoty D můžeme dále rozdělit na část obchodovatelných a neobchodovatelných statků (DT a DN). HDP je pak dán jako: $Y = D_T + D_N + X - M_X$. Použití domácích deflátořů pro transformaci nominálního HDP na reálné se omezí jen na skupinu DN, ostatní lze převzít ze

zahraničních statistik. Takto zpětně odhadnutý růst HDP za období 1997–2003 je v průměru zhruba dvojnásobný oproti standardním odhadům, tj. 3,6 místo 1,8%.

6) Zdánlivá nekonzistence mezi „příliš prudkým“ vývojem reálných mezd, který u nás dlouhodobě předbíhal růst HDP, je zachycena na grafu 4. Tento vývoj by se sice za jistých okolností mohl interpretovat, že to je právě mzdová nedisciplinovanost, co brzdí růst, vztah mezi příčinou a následkem je zde ale zřejmě opačný. Vyšší skutečný než vykázaný růst HDP je tím důvodem, který tuto mzdovou politiku opravňuje. To je také v souladu s optimistickými očekáváními spotřebitelů a jejich ochotou se zadlužovat. Růst platů v podnicích je zřejmě považován za oprávněný a dlouhodobě udržitelný.

Graf 4: Předstih vývoje mezd před růstem HDP (roční průměry v daném období)

Pramen: Statistická ročenka ČR 2004: ČSÚ, Praha a Eurostat, Brusel, 2005

7) Českou ekonomiku a výrobu nejméně poloviny HDP ovládají zahraniční investoři, kteří sem přišli dobrovolně, i když mohli jít jinam. Produktivita práce je v zahraničních podnicích sice dvojnásobná oproti domácím podnikům, mezera mezi nimi se ale už v posledních 7 letech dále nerozevírá. Růst průmyslové výroby, jejich investic a stavební výroby je od r. 2000 výrazně vyšší než růst HDP. Logicky z toho vyplývá, že celkový reálný růst by měl být brzděn sektorem služeb.

To by naznačovalo, že problém s deflátořy je zejména v oceňování produktivity služeb. Samozřejmě, ocenit změnu kvality v oborech bez fyzických nositelů „komodit“ a které nemají jasně definovaný etalon kvality, je obtížné. Má ale smysl rozlišovat dogmaticky mezi inflací a zlepšením kvality v oborech, kde už nyní často dosahujeme západoevropské úrovně, přestože naše ceny jsou jen zlomkem jejich ceny? Jistý pragmatický přístup k těmto otázkám by nebyl na škodu.

3. Závěr

Ukazatel reálného růstu HDP obecně ztrácí na svém ekonomickém významu už jen tím, jak se výroba stále více přesouvá do virtuálních sfér služeb. Prostředí transformace ještě hlouběji zvyšuje náchylnost tohoto ukazatele k neurčitosti a k nárůstu stochastické (náhodné) složky jeho odhadu. Ekonomický význam HDP jako nestranného ukazatele výkonnosti ekonomiky tak slábně.

O to větší prostor se dostává soudům ideologického charakteru. Hodnocení efektivnosti hospodářství, ekonomické politiky vlády a ekonomického rozvoje, chápaných jako naplňování tužeb ekonomických subjektů, proto vyžaduje mnohem komplexnější rozbor než pouhé sledování časové řady HDP. Alternativní odhady této základní ekonomické makroveličiny jsou jen prvním vykročením na této cestě.

Literatura:

- Aiginger K. (2005): Towards a New European Model of a Reformed Welfare State: An Alternative to the US Model. *Economic Survey of Europe*, č. 1, OSN, Ženeva, s. 105–114
- Benáček V., Prokop L., Víšek J. A. (2003): Determining Factors of the Czech Foreign Trade Balance: Structural Issues in Trade Creation. Working Paper ČNB, č. 3, 2003, <http://www.cnb.cz/en/pdf/wp3-2003.pdf>
- Dasgupta P.: Ztracené bohatství národů. *Hospodářské noviny*, 24.3.2005, s. 9.
- Dulleck U., Foster N., Stahrer R., Woerz J. (2003): Dimensions of quality upgrading – Evidence for CEECs. University of Vienna, Dept. of Economics, WP č. 314.
- Filer R., Hanousek J. (2000): Output changes and inflationary bias in transition. *Economic Systems*, 24, no. 3, s. 285–294.
- Hanousek J., Filer R. (2004): Consumers' opinion of inflation bias due to quality improvements. *Economic Development and Cultural Change*, č. 4, 2004
- Hošek J. (2004): Reálný HDP a vliv změny směnných relací. Výzkumná práce, ČNB, Praha.

- Kohli U. (2004): Real GDP, real domestic income and terms of trade changes. *Journal of International Economics*, 62, s. 83–106.
- Krugman P., Obstfeld M. (2003): *International Economics*. Addison Wesley, Boston, s. 10–290
- Kubíček J., Tomšík V. (2005): *Alternativní pohledy na odhad vývoje ekonomiky*. Newton, Praha.
- Landesmann M., Stehrer R. (2002): Evolving Competitiveness of CEECs in an Enlarged Europe. *Rivista di Economia Politica*, 92, č. 1, s. 23–87.
- Lommatzsch K., Tober S. (2004): Productivity Growth and the Real Appreciation of the Accession Countries' Currencies. In: *Rozvoj české společnosti v EU. Díl II. sborníku FSV. Praha, MatfyzPress.*
- Sen A. (1976): Real National Income. *Review of Economic Studies*, 43, s. 19–39.
- Spěváček V. (2005): K vývoji souhrnných ukazatelů reálného důchodu v ČR. CES, VŠEM, Praha.

Pomalý český růst může být statistickou iluzí

Kirsten Lommatzschová

Německý institut pro ekonomický výzkum (DIW Berlin)

Ve srovnání s ostatními novými členskými zeměmi EU česká ekonomika roste již několik let poměrně pomalu. Za celé desetileté období mezi lety 1993 a 2003 činil růst HDP v reálných jednotkách (stálé ceny roku 1995) jen 24 % a byl tedy poloviční ve srovnání s méně vyspělým Maďarskem (41 %) a ostatními novými členskými zeměmi (průměr je 50 %). To bychom čekali na přiblížení české ekonomiky úrovni Evropské unie opravdu velmi dlouho.

1. HDP v korunách a eurech

Jiná data však ukazují odlišný obraz. Pokud měříme český HDP v běžných eurech (HDP v běžných korunových cenách, který je přepočten na eura kurzem daného roku), pak se ve stejném období zvýšil o 153 %. Bylo to tedy víc než v Maďarsku, kde takto měřený růst dosahuje 122 %, a násobně víc než v eurozóně, kde to bylo pouhých 50 %. Argument, že česká měna má prostě vyšší potenciál pro reálné zhodnocování, lze na základě oficiálních dat stěží obhájit: vždyť hlavním zdrojem rovnovážného zhodnocování koruny je právě růst produktivity a reálného HDP.

Do logiky pomalého hospodářského růstu nezapadá také fakt, že růst českých reálných mezd s výjimkou dvou let vždy převyšoval růst produktivity práce (viz tabulku 1). V polovině 90. let tento vývoj přispěl ke zvyšování vnější nerovnováhy, ale obzvláště v posledních letech je poměrně vysoký růst mezd překvapivě spojen s nízkou inflací a stabilním deficitem zahraničního obchodu. A aby těch nesrovnalostí nebylo dost – na pomalém růstu reálného HDP moc nezměnil ani příznivý vývoj průmyslové výroby a zahraničního obchodu v minulých letech.

Tabulka 1: HDP, produktivita a mzdy (změny indexu v procentech)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Růst HDP (ceny 2000)								2,6	1,5	3,1
Růst HDP (ceny 1995)	2,2	5,9	4,3	-0,8	-1,0	0,5	3,3	3,1	2,0	2,9
Produktivita (HDP 95 na pracovníka, Eurostat, vv)	1,5	5,2	4,1	0,0	0,4	2,6	4,0	3,2	1,2	3,5
Mzdy nominální (ČSÚ)	18,6	18,6	18,3	9,9	9,2	8,4	6,4	8,7	7,3	6,8
Mzdy reálné (ČSÚ)	7,8	8,7	8,7	1,3	-1,3	6,2	2,4	3,8	5,4	6,7
Míra inflace, CPI (ČSÚ)	10,0	9,1	8,8	8,5	10,7	2,1	3,9	4,7	1,8	0,1
Míra inflace, PPI (ČSÚ)	5,3	7,6	4,8	4,9	4,9	1,0	4,9	2,9	-0,5	-0,3

Zdroj: ČSÚ, Eurostat, vlastní výpočty autora.

Byl tedy růst produktivity i reálného HDP v posledních letech opravdu tak nízký, jak naznačují data ČSÚ? Nejsilnější podezření, že tu něco nehraje, přitom vzniká při pohledu na národní účty, a to především při srovnávání nominálních a reálných údajů.

HDP je součtem nestejnorodého zboží a služeb. Aby to bylo možné, kalkuluje se na základě cen. Výpočet probíhá tak, že se sečte (přidaná) hodnota zboží vyrobeného v daném roce na základě převládajících cen, které jsou převážně tržní. Pokud neexistuje tržní cena, jako např. u veřejného sektoru, pak se přidaná hodnota odhaduje přes náklady.

Chceme-li však sledovat růst HDP a používat ho jako indikátor zvýšení blahobytu, nemůžeme ho oceňovat na základě běžných cen. Pouhá změna ceny, která značí jen ztrátu kupní síly (tedy inflaci), blahobyt nemění. Pro výpočet růstu HDP se proto sestavuje ještě HDP na základě cen bázičského roku. Změna blahobytu se pak dá ohodnotit srovnáním takto sestavených hodnot. V praxi se stanoví tzv. deflátor, tedy cenové indexy odrazeující ztrátu kupní síly, kterými se vydělí nominální HDP a vypočte reálný HDP.

2. Změna kvality

Potíž je v tom, že ne každá změna cen je inflace. Změny cen mohou mít i jiné příčiny. Může jít o změny relativních cen (např. při změně poptávky nebo nabídky, jinými slovy – při změně preferencí a nákladů) nebo o změny v kvalitě (zvýšená cena může odrážet vyšší užitnou hodnotu zlepšeného výrobku). Cenová hla-

dina se také může zvýšit tím, že se změní struktura HDP: některé výrobky se přestávají vyrábět a současně se zavádějí nové výrobky, které často mají vyšší kvalitu a vyšší přidanou hodnotu.

Zvyšování kvality a výroba nového zboží nám tedy kalkulaci reálného HDP (hospodářského růstu) značně komplikuje. Nesmíme si splést s inflací takovou změnu ceny, která odráží změnu hodnoty, a tedy i reálné zvýšení blahobytu. Ještě složitější je to při výrobě úplně nového zboží, tam nemáme předchozí cenu, nedošlo k žádné změně, a jsme odkázáni na odhad toho, co nastavíme pro potřeby srovnání jako cenu v bázičském roce.

Když se tedy statistický úřad pouští do výpočtu reálného růstu, musí nejprve odhadnout, jaká část změny cen je inflace a jaká část je dána změnou kvality a reprezentuje přímo reálný růst, zvýšení blahobytu.

Problémy s výpočtem HDP mají všechny země, nicméně v transformačních ekonomikách jsou obzvláště výrazné. Privatizace a restrukturalizace podniků, investice domácích i zahraničních investorů, to všechno přispívá ke zlepšování kvality vyrobeného zboží a služeb a mění celkovou nabídku českého hospodářství. Mění se tedy i struktura HDP. Není divu, že nelze vždy zcela jednoznačně rozlišit, co posuny cen znamenají.

Navíc, některé změny jsou trvalé, a jiné zase přechodné. Trvalé změny cen je nutno hodnotit jako změny reálných hodnot, protože každý rok je teoreticky stejně vhodný jako základ pro výpočet reálného růstu. Žádné rozdělení relativních cen nelze označit jako to definitivně správné a platné po dobu několika let. Nicméně ani rozlišení mezi trvalou a přechodnou změnou ceny není jednoduché, jak velice názorně ukazuje vývoj ceny ropy.

Deflátor je možno stanovit buď na základě cen určitého roku (jako např. roku 1995 nebo 2000), nebo vždy předchozího roku. Při správném stanovení deflátoru by měly vést oba přístupy ke stejnému výsledku, ale v praxi se mohou mírně lišit. Kalkulace na základě stálých cen pevného roku má tu výhodu, že přechodné změny cen se nepromítají do reálného HDP a nedochází tak ke zkreslení růstu. Na druhé straně, přistoupíme-li na srovnání jen s minulým obdobím, odpadne potřeba odhadu vývoje ceny od roku 1995 nebo 2000, kdy možná daný výrobek ani neexistoval.

Z předchozího výkladu je zřejmé, že pokud by se posuzovaly změny cen v důsledku zvýšení kvality spíše jako inflace než jako reálný růst, vyšel by nám příliš nízký růst HDP. A jsme u podstaty věci – národní účty pro Českou republiku opravdu vykazují některé nápadnosti, ze kterých se dá vyvodit, že růst reálného HDP je systematicky podhodnocován. Platí to jak pro původní data na základě cen roku 1995, tak i pro nově sestavené účty na základě cen roku 2000 nebo předchozího roku, které ČSÚ poprvé zveřejnil na počátku června tohoto roku (viz tabulka 2).

3. Silné exporty

Nejzřetelnější je rozpor mezi vývojem čistých vývozu v běžných a stálých cenách. Graf 1 znázorňuje vývoj české obchodní bilance (bilance zboží a služeb) v běžných cenách (z národních účtů a z podřízené platební bilance) a ve stálých cenách roku 1995.

Dokud počítáme v běžných cenách, deficit po měnové krizi v roce 1997 se v zásadě neměnil a dosahuje přibližně 2 % HDP, a to navzdory reálnému (a částečně i nominálnímu) zhodnocování koruny, tedy růstu cen českých výrobků vyjádřených v zahraniční měně.

Když se však na stejné období podíváme ve stálých cenách roku 1995, pozorovatel nabude dojmu, že vnější nerovnováha je ještě výraznější než před měnovou krizí! V roce 2003 deficit zahraničního obchodu stoupl na 12 % HDP, měříme-li jej čistými vývozy ve stálých cenách, a ke všemu každým rokem narůstá. Ačkoli čeští vývozci neustále zvyšují své prodeje do zahraničí, čisté vývozy přispívají k reálnému HDP záporně. Rozpor začal po roce 1997 a dále eskaloval, jak to znázorňuje zmíněný graf.

Při správném stanovení deflátoru by se však neměly poměrové ukazatele (jako např. relace vývozu nebo dovozu k HDP) systematicky lišit, ať byly získány na základě stálých, nebo běžných cen. Rozdíl přece spočívá jen v tom, že v druhém případě je obojí vynásobeno cenami, přičemž trvalé posuny cen značí reálné změny.

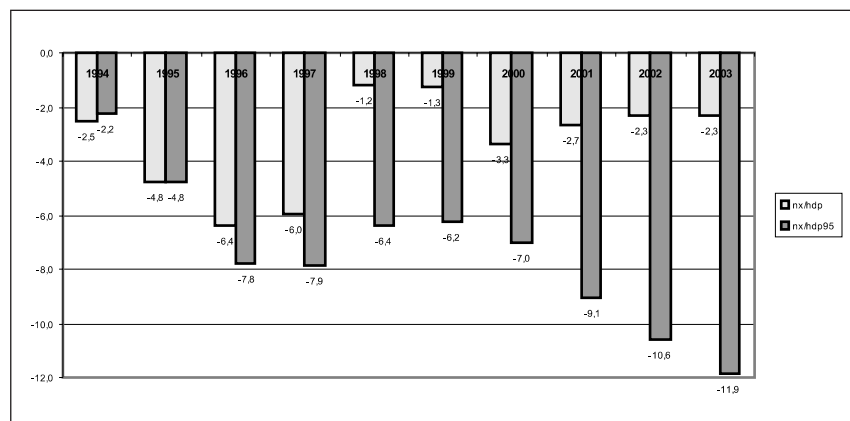
Tabulka 2: Porovnání HDP a jeho složek v běžných a ve stálých cenách

Rok	Běžné ceny				Stálé ceny			
	Mira růstu HDP	Domácí poptávka	Saldo obchodní bilance	Podíl salda obch. bilance na HDP	Mira růstu HDP ve st. cenách 1995	Domácí poptávka	Saldo obchodní bilance	Podíl salda obch. bilance na HDP
	Staré řady				Ceny 1995			
1995	16,8	19,6	-2,9	-4,8	5,9	8,6	-2,7	-4,8
1996	13,5	16,0	-2,5	-6,4	4,3	7,7	-3,4	-7,8
1997	7,2	7,2	0,0	-6,0	-0,8	-0,7	0,0	-7,9
1998	9,5	4,8	4,6	-1,2	-1,0	-2,6	1,6	-6,4
1999	3,4	3,6	-0,1	-1,3	0,5	0,4	0,1	-6,2
2000	4,3	6,5	-2,2	-3,3	3,3	4,3	-1,0	-7,0
2001	9,6	9,2	0,4	-2,7	3,1	5,4	-2,3	-9,1
2002	4,6	4,3	0,3	-2,3	2,0	3,7	-1,7	-10,6
2003	5,9	6,1	-0,2	-2,3	2,9	4,5	-1,6	-11,9
Nové řady					Ceny 2000			
2002				-2,0				-6,4
2003	4,9	5,2	-0,3	-2,2	3,1	5,1	-2,0	-8,2
					Ceny předchozího roku			
2003					3,1	4,6	-1,5	-3,4

Nově zveřejněná data, počítaná jak na základě cen roku 2000, tak cen vždy předchozího roku, však potvrzují, že se patrně jedná o systematické podhodnocování reálného růstu. Na levé straně tabulky 2 jsou uvedeny údaje o HDP v běžných cenách, na pravé straně ve stálých cenách. Nutno připomenout, že i pro HDP v běžných cenách existují dvě řady, což souvisí s tím, že v minulém roce se přehodnotil a zvýšil odhad nominálního HDP v rámci harmonizace s EU. V horní části tabulky jsou uvedeny staré řady, se kterými se srovnává vývoj ve stálých cenách roku 1995. V dolní části jsou nové údaje HDP v běžných cenách, se kterými se srovnávají řady ve stálých cenách roku 2000 a v cenách předchozího roku.

Systematický charakter podhodnocování reálného růstu zjistíme, když porovnáme příspěvek čistých vývozu k růstu HDP (v běžných i stálých cenách), a také z toho, jak se vyvíjel podíl čistých vývozu na HDP. V případě cen roku 1995 a 2000 se srovnávají ukazatele stejného roku. Ve sloupci, ve kterém je použita metodika cen předchozího roku, se srovnávají data daného roku s běžnými údaji předchozího roku.

Graf 1: Podíl salda bilance zboží a služeb (nx) na HDP. Nominálně a ve stálých cenách roku 1995

Obzvláště v posledních třech letech lze pozorovat, že příspěvek čistého vývozu k růstu HDP byl v reálném vyjádření značně záporný, ačkoli v nominálním vyjádření se pohyboval kolem nuly. Totéž ukazuje vývoj podílů čistých vývozu na HDP (jak můžeme sledovat i na grafu): čisté vývozy v poměru k HDP ve stálých cenách roku 1995 se neustále snižují a dovozy rostou mnohem rychleji než vývozy.

Údaje na základě cen roku 2000 jsou na stránkách ČSÚ dostupné jen od roku 2002, nicméně naznačují, že se opravdu jedná o systematický jev. Nejenže je zde (negativní) poměr čistých vývozu k HDP výrazně vyšší než v běžných cenách, ale nadto je tento podíl v roce 2003 téměř o dva procentní body nižší než v roce 2002, přestože v nominálním vyjádření se v podstatě nezměnil. I ve stálých cenách předchozího roku je tento podíl vyšší než v předešlém roce.

4. Závěr

Systematické zvyšování deficitu zahraničního obchodu ve stálých cenách naznačuje, že se nejedná jen o přechodné změny cen, ale pravděpodobně o nedostatečné očištění deflátoru o změny kvality výrobku. Nezávisle měřené ceny průmyslových výrobců se ostatně zvýšily mezi rokem 1997 a 2003 jen o 13 %, tedy zřetelně méně než deflátor přidané hodnoty v průmyslu, který ve stejném období vzrostl o 31 %. Pokud by se podezření nedostatečného zřetele na změny v kvalitě potvrdilo, znamenalo by to, že v minulých letech byl růst reálného HDP v České republice ročně o 1 až 1,5 procentního bodu vyšší.

Ekonom 2004, č. 31, s. 30–32.

Ke čtvrtletním odhadům vývoje HDP

Jakub Fischer

Fakulta informatiky a statistiky VŠE v Praze*

Hrubý domácí produkt (HDP) je makroagregátem vyjadřujícím hodnotu vytvořenou v národním hospodářství za určité období. Můžeme jej interpretovat jako hodnotu zboží a služeb domácího původu určených ke konečnému užití. Český statistický úřad (ČSÚ) publikuje informace o HDP za roční období (v rámci ročních národních účtů) a o HDP za čtvrtletí (v rámci čtvrtletních národních účtů).

Z důvodu náročnosti statistického zpracování jsou tyto údaje publikovány s určitým odstupem a navíc podléhají pozdějším revizím. V české statistické praxi je v současné době první odhad čtvrtletního HDP publikován 70. kalendářní den po skončení referenčního období; drobně revidován někdy bývá při zveřejnění údajů za následující čtvrtletí. Další revize jsou pak prováděny postupně v návaznosti na proces sestavování ročních národních účtů; ty jsou publikovány s ještě delším odstupem.

Cílem příspěvku je poukázat na vývoj čtvrtletních údajů o HDP i o jednotlivých složkách jeho užití od 1. odhadu až po údaj konečný. Pozornost je přitom věnována absolutním hodnotám ve stálých cenách, údajům o meziročním vývoji jednotlivých složek HDP a o jejich příspěvku k růstu HDP.

1. Východiska

Čtvrtletní odhady HDP vznikají s cílem co nejrychleji podat spolehlivý odhad vývoje hodnot HDP a dalších agregátů na základě makroekonomického modelu, opírajícího se o různé metody a techniky zjišťování a zpracování. Na rozdíl od procesu sestavo-

* Autor je držitelem pozice Corporate Chair České spořitelny, a.s.

vání ročních účtů, založeného do značné míry na vyčerpávajících šetřeních, techniky použité při sestavování čtvrtletních odhadů s ohledem na potřebu včasné informace jsou založené na šetřeních výběrových.

Při sestavování čtvrtletních odhadů se využívá dvou metod, metoda výrobní (odvětvová) a spotřební (výdajová). Je zřejmé, že pokud využíváme dvou různých metod, opírajících se o *výběrová* zjišťování a návazně tedy o odhady a dopočty, nemůžeme dojít ke stejnému výsledku. Data proto procházejí procesem bilancování mezi stranou zdrojů (sestavenou výrobní metodou) a stranou užití (sestavenou výdajovou metodou).

Současná česká statistická praxe čtvrtletní odhady poskytuje 70. den po skončení kalendářního čtvrtletí. Z jednotlivých čtvrtletně vydávaných publikací o HDP je k dispozici historie informací o HDP v každém čtvrtletí, a to od prvního odhadu¹ (publikovaného 70 dní po skončení čtvrtletí²) až po údaj naposledy známý³. Přitom jsou v úvahu vzaty pouze údaje za 1. čtvrtletí roku 1998 a pozdější, neboť čtvrtletní časové řady za rok 1997 a léta předcházející nebyly při revizi zveřejněné v červnu 2002 opraveny.

Z toho důvodu dochází k „přetržení“ řady, kdy není možné získat srovnatelnou řadu údajů a navíc ani relevantní informace o meziročním vývoji ukazatelů v jednotlivých čtvrtletích roku 1998. Dále nejsou uvažována data *za* jednotlivá čtvrtletí roku 2002, v němž dosud neproběhla žádná revize navazující na roční národní účty⁴. Po získání předmětných dat se předpokládá rozšíření datové báze pro představenou analýzu a prezentované závěry je tedy třeba chápat jako dílčí; aktuálním cílem je prozkoumat

- 1) Prvním odhadem se v celém textu rozumí odhad publikovaný 70 dní po skončení čtvrtletí; příspěvek se nezabývá prognózami ani bleskovými (flash) odhady.
- 2) Údaj o čtvrtletním vývoji HDP je považován za tzv. citlivou informaci; termín zveřejnění je znám dlouho dopředu, publikované údaje jsou k dispozici vždy v 9,00 hodin příslušného dne.
- 3) Není možné hovořit o údajích „definitivním“, neboť čtvrtletní řady jsou zpětně revidovány i s velkým časovým odstupem a nelze tedy žádný publikovaný údaj považovat za poslední; bylo by přitom žádoucí, aby úřad v návaznosti na roční národní účty v souladu se zahraniční praxí publikoval definitivní data nejpozději do tří let po skončení roku, za jehož čtvrtletí se odhady sestavují.
- 4) To nebrání zahrnout do výpočtu údaje publikované v jednotlivých čtvrtletích roku 2002 (údaje za starší období).

vztahy a relevanci použitých metod alespoň na omezeném rozsahu dat. Je třeba připomenout, že procedura revidování hodnot ukazatele HDP patří mezi běžnou součást statistické praxe a je plně v souladu se zvyklostmi vyspělé statistiky. Revize by přitom měly být v souladu s určitými základními principy; jejich možné vymezení přehledně shrnuje například (Carson et al., 2003).

2. Zkoumané ukazatele

Zkoumány jsou řady jednotlivých složek HDP, které vstupují do výpočtu HDP tzv. výdajovou metodou:

$$\text{HDP} = \text{KSD} + \text{KCVI} + \text{KSNI} + \text{HTFK} + \text{ZSZ} + \text{CPC} + \text{VZ} + \text{VS} - \text{DZ} - \text{DS}, \quad (1)$$

kde KSD je konečná spotřeba domácností, KSVI je konečná spotřeba vládních institucí, KSNI je konečná spotřeba neziskových institucí, HTFK je hrubá tvorba fixního kapitálu, ZSZ je změna stavu zásob, CPC je čisté pořízení cenností, VZ je vývoz zboží, VS je vývoz služeb, DZ je dovoz zboží a DS je dovoz služeb.

Pro účely analýzy a z důvodu zanedbatelné velikosti⁶ položek KSNI a CPC byla rovnice (1) transformována do podoby

$$\text{DPB} = \text{KSD} + \text{KSVN} + \text{HFTK} + \text{ZSZC} + \text{VZ} + \text{VS} - \text{DZ} - \text{DS}, \quad (2)$$

kde KSVN = KSVI + KSNI a ZSZC = ZSZ + CPC.

Tyto řady jsou k dispozici v běžných cenách i ve stálých cenách roku 1995 (údaje za rok 1998, publikované do konce prvního čtvrtletí 1999, jsou k dispozici v cenách roku 1994). Z řad běžných a stálých cen pak byla *pro každý z výše zmíněných ukazatelů a pro každé čtvrtletí*, za něž byl ukazatel publikován, dále propočtena:

- 6) Konečná spotřeba neziskových institucí se pohybuje přibližně na úrovni 1 % HDP; čisté pořízení cenností se pohybuje přibližně na úrovni 0,03 % HDP a do roku 2000 nebylo samostatně publikováno (bylo zařazeno do změny stavu zásob)

- > řada implicitních deflátorů (podíl ukazatele v běžných a ve stálých cenách),
- > řada meziročních indexů v běžných cenách,
- > řada meziročních indexů ve stálých cenách,
- > řada meziročního vývoje cenové hladiny měřeného defláto-rem HDP,
- > řada příspěvků jednotlivých složek ke změně HDP ve stálých cenách.

Celkem tedy máme pro každý z devíti ukazatelů (HDP a jeho složky) k dispozici sedm druhů řad; jelikož uvažujeme 16 čtvrtletí, za něž jsou k dispozici údaje, můžeme získat až 1008 jednotlivých řad.⁷

Délka každé řady je přitom ovlivněna počtem čtvrtletí, ve kterých byl údaj za dané období publikován. Takto například řada meziročních indexů HDP ve stálých cenách za 1. čtvrtletí 1999 má délku 15, neboť do analýzy byl vzat údaj publikovaný poprvé v červnu 1999 a naposledy v prosinci 2002.

3. Charakteristika jednotlivých řad

Každou řadu charakterizujeme

- a) variačním rozpětím, tedy rozdílem mezi nejvyšší a nejnižší publikovanou hodnotou pro totéž čtvrtletí,
- b) směrodatnou odchylkou,
- c) variačním koeficientem,
- d) odchylkou 1. odhadu, tedy rozdílem mezi hodnotou 1. odhadu, publikovaným 70 dní po skončení čtvrtletí, a hodnotou posledního známého údaje.

Zatímco hodnoty ad a) až c) vyjadřují volatilitu odhadu ukazatele (tedy jak „pevný“ je odhad hodnoty za totéž čtvrtletí v různé

době), hodnoty ad d) naznačují vychýlení prvního odhadu ve srovnání s odhadem naposledy známým.

Tyto charakteristiky pak pro každý ukazatel agregujeme přes jednotlivá čtvrtletí, za něž se hodnota ukazatele publikuje. Tím získáme

- a) průměrné variační rozpětí,
- b) průměrnou směrodatnou odchylku,
- c) průměrný variační koeficient,
- d) průměrnou odchylku 1. odhadu (O₁),

Dále vypočteme:

- e) počet kladných a záporných vychýlení prvního odhadu od odhadu naposledy publikovaného,
- f) průměrný podíl odchylky 1. odhadu na průměrné velikosti odhadu dané složky,
- g) průměrný podíl odchylky 1. odhadu na průměrné výši HDP.

Pro některé řady pak vypočteme další charakteristiky, které budou uvedeny zvlášť.

Zaměřme se na výsledky ve stálých cenách. Následující tabulka vyjadřuje charakteristiky jednotlivých složek v absolutních hodnotách.

Tabulka 1: **Odhady HDP ve stálých cenách roku 1995 za období 1998/I až 2002/III**

	Variační rozpětí	Směrod. Odchylka	Variační koef. (%)	O ₁ mld Kč	Kladných	Záporných	O ₁ v % složky	O ₁ v % HDP
HDP	11,72	4,63	1,28	-6,29	4	8	-1,83	-1,83
KSD	7,89	3,02	1,59	-5,71	1	11	-3,17	-1,63
KSVN	4,33	1,86	2,67	2,82	9	3	3,82	0,82
HTFK	12,17	5,29	4,84	-7,35	2	10	-8,67	-2,09
ZSZC	18,08	7,26	29,61	5,75	8	4	23,66	1,58
VZ	3,06	1,24	0,56	2,44	7	5	1,11	0,71
VS	3,67	1,42	2,54	-0,40	3	9	-1,29	-0,11
DZ	4,07	1,66	0,67	4,05	12	0	1,58	1,17
DS	2,58	0,96	1,96	-0,20	4	8	-1,01	-0,07

⁷⁾ Pro řady meziročních indexů a řady příspěvků k růstu máme k dispozici pouze 12 pozorování. Stejně tak, z důvodu jiné báze pro přepočtení do stálých cen v roce 1998 a v letech následujících, můžeme pro srovnání reálně využít defláto-ry a údaje ve stálých cenách až od roku 1999; proto je celkový počet řad „pouze“ 756.

V průměru je odhad výše HDP podhodnocen o 6,29 mld Kč (stálých cen roku 1995), což činí zhruba 1,83 % původního odhadu; k podhodnocení přitom dochází ve dvou třetinách případů (viz sloupce Kladných resp. Záporných). Na tomto podhodnocení se nejvíce podílí hrubá tvorba fixního kapitálu a konečná spotřeba domácností, naopak nadhodnocen je první odhad změny stavu zásob. Tento empirický poznatek je přitom poměrně dobře vysvětlitelný: při prvním šetření (prvním odhadu) může s ohledem na charakter příslušného šetření docházet k neúplnému podchycení konečné spotřeby domácností, resp. hrubé tvorby fixního kapitálu.

S ohledem na konstrukci bilanční rovnováhy mezi tvorbou a užitím je pak při nedostatečném zachycení strany užití zjištěn „převis“ odhadu tvorby, který je částečně alokován do položky změny stavu zásob (která dle vyjádření ČSÚ částečně zahrnuje statistickou diskrepanci), zčásti pak vede k podhodnocení celého HDP. Určité „šachy“ s bilanční položkou ZSZ lze pozorovat i na základě sledování variability položky (absolutně i relativně vzhledem k její výši).

Pozoruhodné je, že první odhad o dovozu zboží byl nadhodnocen ve všech sledovaných čtvrtletích (to samozřejmě působí též na podhodnocení HDP s ohledem na negativní charakter dovozu ve výpočtu HDP výdajovou metodou) a bez zajímavosti není ani významné nadhodnocení konečné spotřeby vládních a neziskových institucí (přitom s ohledem na povahu podkladů vycházejících z vládní finanční statistiky by tyto údaje mohly být přesnější). Všimněme si též nadhodnocování obratu zboží ve srovnání s podhodnocováním obratu služeb.

Protože však prvořadým cílem (konjunkturálních) čtvrtletních údajů o HDP není odhad *velikosti* produkce, ale jejího *vývoje*, podívejme se v následující tabulce na charakteristiky čtvrtletních meziročních indexů celého HDP i jeho jednotlivých složek (opět ve stálých cenách roku 1995).

Tabulka 2: **Odhad vývoje HDP ve stálých cenách 1995 (SOPR = 100) za období 1999/I–2002/III**

	Variační rozpětí	Směr. odchylka	Variační koeficient (%)	O ₁	Kladných	Záporných
Hrubý domácí produkt	0,96	0,36	0,36	-0,31	6	6
Konečná spotřeba domácností	1,21	0,43	0,42	-0,59	2	10
Konečná spotřeba vlády	2,19	0,89	0,89	-0,57	3	9
Hrubá tvorba fixního kapitálu	3,30	1,30	1,30	-0,73	6	6
Změna stavu zásob a ceností	x	x	x	32,83	7	5
Vývoz zboží	1,26	0,44	0,39	0,27	6	6
Vývoz služeb	7,68	3,06	2,94	1,01	6	6
Dovoz zboží	1,30	0,44	0,41	0,70	11	1
Dovoz služeb	6,54	2,66	2,53	-0,62	5	7

Pozn.: 1. SOPR = stejné období předchozího roku

2. Konečná spotřeba vlády zahrnuje i konečnou spotřebu neziskových institucí

Z tabulky je patrné, že první odhad meziročního indexu HDP je v průměru podhodnocen o 0,3 procentního bodu (při stejném počtu kladných a záporných odchylek). Podhodnocovány jsou přitom obě složky konečné spotřeby i hrubá tvorba fixního kapitálu, nadhodnocen je naopak růst změny stavu zásob. Podhodnocování meziroční změny dovozu zboží (téměř ve všech případech) jakož i meziroční změny konečné spotřeby domácností a hrubé tvorby fixního kapitálu vede k hypotéze, že úřad při odhadování těchto složek (včetně dopočítávání na úplnost s ohledem na výběrový charakter šetření) nepoužívá žádný „korekční činitel“ zahrnující „poučení z chyb“ v předchozích čtvrtletích. Jelikož úřad publikuje hrubou tvorbu fixního kapitálu i ve čtvrtletích v podrobnějším členění (jak z hlediska odvětví, tak z hlediska sektorů), je podrobnější analýza této složky námětem pro další zkoumání.

Abychom zjistili, nakolik jednotlivé složky HDP přispěly k jeho podhodnocení, podívejme se na analýzu příspěvků jednotlivých faktorů k růstu HDP; příspěvky jednotlivých složek k růstu HDP jsou přitom propočítány podle vztahu

$$\text{Příspěvek složky ke změně HDP} = \frac{S_1 - S_0}{P_0} \cdot 100, \quad (3)$$

kde S_t je hodnota složky v běžném období,
 S_0 je hodnota složky v základním období a
 P_0 je hodnota HDP v základním období.

Vzhledem k tomu, že zvýšení dovozu za jinak stejných podmínek snižuje hrubý domácí produkt (což je mimo jiné vidět ze vztahů (1) a (2)), je při meziročním růstu dovozu hodnota příspěvku dovozu ke změně HDP uvažována se záporným znaménkem a naopak. Pak platí, že součet příspěvků všech složek je roven tempu růstu HDP v %.

Tabulka 3: Odhady příspěvků složek užití k růstu HDP ve stálých cenách roku 1995 za období 1999/I–2002/III

	Var. rozpětí	Směr. odchylka	O_1	Kladných	Záporných
Hrubý domácí produkt	0,96	0,36	-0,31	6	6
Konečná spotřeba domácností	0,66	0,23	-0,32	2	10
Konečná spotřeba vlády	0,42	0,17	-0,11	3	9
Hrubá tvorba fixního kapitálu	0,82	0,34	-0,42	4	8
Změna stavu zásob a cenností	1,68	0,65	0,68	9	3
Vývoz zboží	0,93	0,33	0,39	7	5
Vývoz služeb	1,16	0,46	0,16	6	6
Dovoz zboží	1,10	0,37	-0,72	1	11
Dovoz služeb	0,84	0,34	0,04	7	5

Pozn.: 1. Dovoz zboží a služeb jsou zde uváděny s obráceným znaménkem (nahodnocení dovozu přispívá k podhodnocení HDP).

2. Konečná spotřeba vlády zahrnuje i konečnou spotřebu neziskových institucí.

Na podhodnocení HDP o 0,3 procentního bodu se podílí zejména podhodnocení konečné spotřeby domácností, hrubé tvorby kapitálu a nejvíce nadhodnocení dovozu zboží (příspěvek nadhodnocení dovozu k podhodnocení celkového HDP je 0,7 bodu). Naopak, o 0,68 bodu v průměru nadhodnocuje vývoj HDP změna stavu zásob (při průměrném růstu HDP v daném období o 2 %).

Tabulka 3 je významná z hlediska posuzování relevance analýzy příspěvku jednotlivých faktorů ke změně HDP, prováděná na prvních odhadech. Velikost variačního rozpětí naznačuje, že příspěv-

ky jednotlivých faktorů ke změně HDP se při procesu revizí mění i o celý jeden bod. Další tabulky a analýzy jsou čtenářům k dispozici například ve stati (Fischer Jakub, 2004) a ve studii Jakuba Fischera a S. Kociánové (2003).

4. Závěr

Pokusil jsem se nahlédnout do vztahů mezi prvními odhady čtvrtletního hrubého HDP, produkovanými ČSÚ se zhruba deseti-týdenním odstupem po referenčním období, a dalšími zpřesněními těchto odhadů až k odhadům naposledy známým. Na omezeném rozsahu dat byly vystopovány určité souvislosti, z nichž byly vyvozeny dílčí závěry – podhodnocování konečné spotřeby domácností a hrubé tvorby fixního kapitálu i jejich meziročního vývoje, nadhodnocování dovozu zboží i jeho meziročního vývoje a nadhodnocování položky změny stavu zásob, v níž se z nezanedbatelné části zřejmě skrývá diskrepance mezi tvorbou a užitím HDP.

Z toho plyne dílčí závěr, že položka změny stavu zásob je (s ohledem na kumulaci s *měnicími se* bilančními rozdíly) ve vztahu ke svému poslání v analýze konjunkturního cyklu poněkud diskvalifikována. Na kolísání položky *změny* stavu zásob má pochopitelně vliv i samotná *výše* (stav) zásob, pohybující se v řádu biliónu korun. Sledována byla i problematika deflování, tj. přepočtu běžných cen do stálých.

Z provedené analýzy vyplynuly i náměty na další činnost, ať už jde o podrobnější zkoumání struktury hrubé tvorby fixního kapitálu a zdroje vychylování jejich prvních odhadů, nebo o zobecnění spolehlivosti a věrohodnosti prvotních odhadů HDP. Komplikovanou úlohou je provedení rozkladu revizí z hlediska jejich jednotlivých typů. Není přitom možné pominout ani stranu tvorby HDP, která tvoří nedílnou součást čtvrtletních odhadů, a již zatím nebyla věnována příslušná pozornost.

Z hlediska přístupu k revizím nelze než uvítat iniciativu ČSÚ, vedoucí k přijetí základních a dlouhodoběji platných principů revizní politiky; v dílčí podobě jsou tyto principy prezentovány ve studii J. Pekárkové a J. Vopravila (2003).

Literatura:

- Bloem, A. M., Dippelsman, R. J., Maehle, N. O.: *Quarterly National Accounts Manual*. IMF, 2001.
- Carson, C., Khawaja, S., Morrison, T. K.: *Revisions Policy for Official Statistics: A Matter of Governance*. IMF, Washington, 2003.
- ČSÚ: *Zdroje, metody a výpočty hrubého domácího produktu za rok 1998*. Praha, 2001
- ČSÚ: *Čtvrtletní národní účty za jednotlivá čtvrtletí 1998–2003*. Praha, 1998–2003
- Fischer, Jakub: *Řekni, kde jsou*. EURO 2002, č. 14.
- Fischer, Jakub.: *Tiché změny*. EURO 2002, č. 24.
- Fischer, Jakub: *Zase jinak*. EURO 2003, č. 3.
- Fischer, Jakub: *Stabilita čtvrtletních odhadů hrubého domácího produktu ČR*. *Politická ekonomie* č. 3/2004.
- Fischer, Jakub, Kociánová, S.: *Tvorba a užití HDP: Dokumentace cenových pře-počtů a revizí. Podkladová studie k metodickému auditu národních účtů*. (Interní materiál ČSÚ). ČSÚ Praha 2003.
- EC: *Handbook on Quarterly National Accounts*. Luxembourg, 1999
- Hronová, S., Hindls, R.: *Národní účetnictví. Koncept a analýzy*. 1. vydání. Praha, C. H. Beck 2000
- Jílek, J. a kol.: *Nástin sociálněhospodářské statistiky*. Praha, VŠE, 2001
- Jílek, J.: *Zdokonalené uživatelské signální odhady čtvrtletních změn hrubého do-máčího produktu České republiky*. *Politická ekonomie*, 5/2003.
- Pekárková, J., Vopravil, J.: *Politika revizí*. ČSÚ Praha 2003.

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří Václav Klaus, Jiří Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Politických vězňů 10
110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406
e-mail: cep@iol.cz
www.cep.in.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100
IČO: 68402091

My a budoucnost

V blízké budoucnosti se pro firmy stane jedinou trvalou jistotou neustálá změna celkového okolí, ve kterém vyvíjejí své aktivity. Životaschopná firma se pak bude vyznačovat zejména ochotou a dovedností na tyto změny reagovat a efektivně je zvládat.

Skupina NEWTON disponuje potřebným know-how vztahujícím se k vnitřním systémovým změnám podnikatelských subjektů, po jejichž implementaci se nejen zrychlí a zefektivní jejich reakce na vnější změny, ale především si rozvinou kvalitativně lepší schopnost produkce hodnot pro zákazníky.

- Akvizice podniků včetně jejich následného řízení a správy
- Revitalizace a restrukturalizace podniků
- Reengineering podnikových procesů
- Řízení likvidity a řízení devizových transakcí
- Oceňování a finanční analýzy podniků
- Zavádění efektivních systémů řízení lidských zdrojů
- Koučování k realizaci změn firemních systémů
- Poradenství a vzdělávání
- Tvorba znalostních databází
- Zpracování, archivace a analýzy informací

NEWTON Group
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
tel.: 222 192 111, fax: 222 192 592
e-mail: newton-group@newton.cz
www.newton.cz